

**T.C.
GEDİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ ANABİLİM DALI**

**AVRUPA BİRLİĞİ'NE GİDEN SÜREÇTE TURGUT ÖZAL DÖNEMİ
TÜRKİYE'NİN AET POLİTİKASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nazmi GÜÇLÜ

Danışmanlar

Yrd. Doç. Dr. Gaye GÜNGÖR

Yrd. Doç. Dr. Sait AKŞİT

İZMİR-2015

**T.C.
GEDİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ ANABİLİM DALI**

**AVRUPA BİRLİĞİ'NE GİDEN SÜREÇTE TURGUT ÖZAL DÖNEMİ
TÜRKİYE'NİN AET POLİTİKASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nazmi GÜÇLÜ

Jüri Üyeleri

**Yrd. Doç. Dr. Gaye GÜNGÖR
Yrd. Doç. Dr. Sait AKŞİT
Yrd. Doç. Dr. Sedef EYLEMER
Yrd. Doç. Dr. Ela GÖKALP ARAS
Doç. Dr. Çiğdem ÜSTÜN**

İZMİR-2015

TEZ KABUL VE ONAY

Nazmi GÜÇLÜ tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak sunulan “Avrupa Birliğine Giden Süreçte Turgut ÖZAL Dönemi Türkiye'nin AET Politikası” başlıklı bu çalışma Gediz Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili hükümleri uyarınca tarafımızdan değerlendirilerek savunmaya değer bulunmuş ve .../.../2015 tarihinde yapılan tez savunma sınavında aday oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Jüri Üyeleri:

Yrd.Doç.Dr. Gaye GÜNGÖR
Yrd.Doç.Dr. Sait AKŞİT
Doç.Dr. Çiğdem ÜSTÜN
Yrd.Doç.Dr. Sedef EYLEMER
Yrd.Doç.Dr. Ela GÖKALP ARAS

İmza

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum, ‘‘Avrupa Birliği’ne Giden Süreçte Turgut Özal Dönemi Türkiye’nin AET politikası’’ adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

14./09./2015

Nazmi GÜÇLÜ

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Avrupa Birliği'ne Giden Süreçte Turgut Özal Dönemi Türkiye'nin AET Politikası

Nazmi GÜÇLÜ

Gediz Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı

Bu çalışma, Türkiye'nin Turgut Özal döneminde izlemiş olduğu Avrupa Ekonomik Topluluğu politikasını incelemek üzere hazırlanmıştır.

Türkiye'nin, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilk teması, Topluluğun kuruluşundan bir yıl sonra 31 Temmuz 1959'da yaptığı ortaklık başvurusu ile olmuştur. Bundan sonra da Türkiye, Avrupa Topluluk ile ilişkilerini devamlı olarak geliştirmeye çalışmıştır. Türkiye'nin tam üyelik başvurusu ancak 1987 yılında ikinci Özal hükümeti döneminde olmuştur.

Tezin amacı; Turgut Özal hükümeti döneminde Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusu öncesi ve sonrasındaki gelişmeleri, Osmanlı'dan günümüze kadar devam eden bir süreç olan Batılılaşma hareketi içerisinde incelemektir. Aktör odaklı bir yaklaşım ile Turgut Özal'ın kişiliği ve siyasi görüşünün bu sürece katkılarının derinlemesine araştırılması bu tezin ikincil amacıdır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün "Muasır Medeniyet seviyesine ulaşmak" sözünden hareketle, Batıya doğru olan yönünü hiç değiştirmeyen, Türk toplumunu dışa açık bir toplum haline getirmeye çalışan Özal, giriştiği reformların bir devamı olarak Türkiye'nin AET'ye üye olması gerektiğine karar vererek 14 Nisan 1987 tarihinde tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Bu

Çalışmada ne sürülen tez, sistemik yaklaşımın aktör odaklı bir yaklaşımla desteklenmesi gerekliliğidir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, yelik Süreci, Turgut Özal, Turgut zal'ın Politikaları, Türkiye-AB İlişkileri, Dış Politika Analizi

ABSTRACT

Turkey's policy towards the European Union during Turgut Özal governments

Nazmi GÜÇLÜ

Gediz University

Institute of Social Sciences

Master's Program in International Political Economy

Turkey submitted its application for full membership in the European Economic Community in 1987 during the second Turgut Özal government. This thesis examines Turkey's relations with the then European Economic Community between 1959 and 1987. On July 31, 1959 Turkey has applied for association to the European Economic Community. The period between the association agreement and the application for full membership is worth studying because not only it reflects the international system's characteristics (e.g. The Cold War) but also it accentuates the distinct political personality of Turgut Özal, Turkey's Prime Minister at the time. This study emphasizes the timing of the application by focusing on the domestic and international political developments. Bringing the actor and systemic approaches together, this thesis contributes to the literature on the interaction between domestic and international level politics.

Key words: European Union Accession, Turgut Ozal, Turgut Ozal's foreign policy, Turkey-EU relations, foreign policy analysis, actor centered approaches, systemic level analysis.

**AVRUPA BİRLİĞİ'NE GİDEN SÜREÇTE TURGUT ÖZAL DÖNEMİ
TÜRKİYE'NİN AET POLİTİKASI**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
TABLolar LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

**TEKNİSYEN, BÜROKRAT, SİYASET VE DEVLET ADAMI OLARAK
TURGUT ÖZAL**

1.1.Kişiliği, Fikirleri, Devlet ve Siyaset Adamı Olarak Turgut Özal	6
1.2. Turgut Özal'ın Vizyonu, Siyasî ve Ekonomik Felsefesi	10
1.3. Türkiye'nin Turgut Özal Öncesi Liberalleşme Politikası (1950-1980)	12
1.4.Turgut Özal Dönemi(1983-1993)Türkiye'nin Siyasi ve Ekonomik Yapısı	19

İKİNCİ BÖLÜM

1980 ÖNCESİ TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

2.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Avrupa’da Bütünleşme Çabaları	21
2.2. Türkiye - Avrupa Birliği Ortaklık Süreci	25
2.2.1. 1959 Öncesi Türkiye-AET İlişkileri	25
2.2.2. 1959 Sonrası Türkiye-AET İlişkileri	26
2.3. Ankara Antlaşması ve Ortaklığın Dönemleri	28
2.3.1. Katma Protokol	30
2.3.2. Türkiye-AET İlişkilerinde Geçiş Dönemi	33
2.3.3. Avrupa Ekonomik Topluluğu ile İlişkilerin Dondurulması	34
2.3.4. 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları ve Sonuçları	35
2.3.5. 12 Eylül 1980 Askeri Yönetimi ve AET İlişkileri	41
2.3.6. 1982 Askeri Anayasası ve Yeniden Demokrasi	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TURGUT ÖZAL DÖNEMİ TÜRKİYE’NİN AET POLİTİKASI

3.1. Turgut Özal’ın Avrupa Birliği’ne Tam Üyelik ile İlgili Yaklaşımları	45
3.1.1. 1983 Seçimleri ve Anavatan Partisinin İktidara Gelişi	45
3.1.2. I. Turgut Özal Hükümeti (1983–1987) Türkiye-AET İlişkileri	49
3.1.3.II. Turgut Özal Hükümeti (1987-1989) Türkiye-AET İlişkileri	55

3.1.4. Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı (1989-1993) Dönemi Türkiye-AET İlişkileri	60
3.2. Tam Üyelik Başvurusunun Dışta ve İçteki Yansımaları	62
3.2.1. Avrupa Topluluğu Üyelerinin Değerlendirmeleri ve Tepkileri	62
3.2.2. Türkiye'deki Siyasi Partilerin Değerlendirme ve Tepkileri	66
SONUÇ	69
KAYNAKÇA	73
EK-1	80
Türkiye-AB İlişkileri Kronolojisi	80

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AIHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AKÇT	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
AT	Avrupa Topluluğu
BAB	Batı Avrupa Birliği
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSP	Demokratik Sol Parti
DYP	Doğru Yol Partisi
ECO	Ekonomik İşbirliği Örgütü
ECU	Avrupa Para Birimi
EFTA	Avrupa Serbest Ticaret Birliği
EURATOM	Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
IMF	Uluslararası Para Fonu
İKV	İktisadi Kalkınma Vakfı
İTÜ	İstanbul Teknik Üniversitesi
KEİB	Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi
KDV	Katma Değer Vergisi

KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MSP	Milli Selamet Partisi
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
OEEC	Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
Org.	Orgeneral
PASOK	Pan-Helenik Sosyalist Parti
PKK	Kürdistan İşçi Partisi
SHP	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği

TABLÖLAR LİSTESİ

- Tablo 1.** 1983 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları: Oyların Partilere Göre Dağılımı,
Türkiye İstatistik Kurumu. Ankara 2012 sayfa 93-94 50
- Tablo 2.** 1987 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları: Oyların Partilere Göre Dağılımı,
Türkiye İstatistik Kurumu. Ankara 2012 sayfa 93-94 58

GİRİŞ

Avrupa Birliği (AB) bugüne kadar karşımıza çıkan en başarılı bütünleşme hareketidir. Küreselleşme olgusu içerisinde yerini alan uluslarüstü güç tanımına tam olarak uymasa da AB, en azından ulus devletlerin kimliklerini içinde barındıran ve uluslarüstü yapıya doğru çok önemli adımlar atan bir bütünleşme hareketi olarak kabul edilebilir. AB üyesi ülkeler son dönemlerde kendi aralarında bazı sorunlar yaşamaya başlamış olsalar da, asıl amacı barış ortamının sağlanması ve sürdürülmesinde oldukça başarılı olmuş bir birliktir.

Avrupa, aynı zamanda coğrafi olarak da bir bölgenin adıdır. Bu bölgede siyasi oluşumların temelleri de ilkçağlara kadar uzanmaktadır. İkinci Dünya Savaşından sonra, Avrupa'da devletlerin üst bir kimlikte birleşmesi ve bu devletlerin bir daha savaşma ihtimallerinin ortadan kaldırılması amacıyla somut bir takım adımların atılması gerekli görülmüştür. Ortak amaçları barışı korumak olan, Belçika, Almanya, Lüksemburg, Fransa, İtalya ve Hollanda'dan oluşan bu 6 üye ülke 1951 yılında Avrupa Kömür ve elik Topluluğunu (AKÇT) kurmuştur. Aynı zamanda AKÇT uluslarüstü örgütlenmenin ilk örneği olduğu gibi, atılan adımların da ilk somut sonucudur. Sektörel bazda birleşmenin yeterli olmadığını gören altı Avrupa devleti²⁵ Mart 1957'de imzalanan Roma Antlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu(AET) kurulmuştur.

Günümüzde AB, dünyada bütünleşmelerinin hızlı bir şekilde yaşandığı değişim ortamında, özellikle gelişmekte olan ülkelerin dikkatini çeken ve bu ülkelerin katılmak için yoğun çaba harcadığı bir birliktir. Türkiye'nin bu bütünleşme hareketine katılma çabası 20. yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır.

Aslında Türkiye'nin Avrupalı Birliğine üyeliği, 1856 Paris Kongresi ile tescil edilmiştir. Çünkü Kırım Savaş'ından sonra yapılan Paris Antlaşması ile Avrupa'nın kendi isteğiyle Osmanlı Devletini Avrupalı bir devlet olarak tanımıştır. Avrupalı devlet olmak Türkiye'nin coğrafi konumuna da uymaktadır. İki kıta arasında köprü vazifesi gören Türkiye, aynı zaman da Avrupa Birliği ülkeleri için Avrupa'nın Asya ile son sınırı olması ile birlikte, Avrupa'yı Asya'ya taşıyacak ve buradan yararlanmasını sağlayacak bir ülke konumundadır. Türkiye'nin stratejik öneme sahip

bu konumu zaman zaman aleyhine de sonuçlar doğurmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Soğuk Savaş ortamına girilmesi ile birlikte uluslararası sistemde iki kutuplu bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu iki kutuplu yapı arasında sınır ülke konumundaki Türkiye'nin stratejik önemi bir kat daha artırmıştır.

Bu iki kutuplu dünyada, Sovyetler Birliği'nin yayılcı politikalarına karşı Batı bloğunda yer almayı seçen Türkiye, 1950 yılında ilk kez Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) tam üyelik başvurusunda bulunmuş fakat başvuru reddedilmiştir. Ardından 14 Mayıs 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti hükümeti tekrar tam üyelik başvurusunda bulunmuş ve Kore Savaşı'nın patlak vermesiyle bir yıl sonra Türkiye ve Yunanistan örgüte davet edilmiştir. Türkiye'nin NATO üyeliği ve Batı bloğunda yer alması, Türkiye-AET ilişkilerinin başlamasına zemin hazırlamıştır. Her ne kadar içinde yaşadığımız dönemin şartları 19. yüzyıldan farklı olsa da, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik süreci içerisinde giriştiği reform hareketleri Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlamış olan Batılılaşma hareketinin devamı niteliğindedir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Batı'ya yönelmesi mirasını devraldığı Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopuk değildir. Bu bağlamda Türkiye'nin NATO üyeliği ve Avrupa bütünleşmesi içinde yer alma çabalarını batılılaşma perspektifinden incelemek gerekir. Türkiye'nin Batı'nın kurduğu diğer uluslararası örgütlere üyeliği, esas itibarıyla stratejik öneminden kaynaklanan güvenlik ve ekonomik kalkınma ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla yönelik olsa da Tanzimat'tan bu yana devam eden Batılılaşma hareketlerinden bağımsız düşünülemez¹.

Avrupa haritası 20. yüzyılda yaşanan, I. ve II. Dünya Savaşı nedeni ile önemli değişikliklere uğramış ve özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan kutuplaşmalar Avrupa'yı hem siyasi, hem de ekonomik anlamda ikiye bölmüştür. Bu kutuplaşmanın bir tarafında kapalı ekonomiyi benimsemiş Varşova Paktı üyesi ülkeler, diğer tarafında ise neo-liberal ekonomik politikaları benimsemiş ve tam anlamıyla uygulayan Batı Avrupa ülkeleri yer almaktaydı.

¹ Ortaylı, İlber, Batılılaşma Yolunda, Merkez Kitapçılık, İstanbul, 2007.

II. Dünya Savaşından sonra 1950'li yılların Batı Avrupa sömürgeciliğın terk edilerek, sosyal devlet anlayışının yerleştiğı ve neo-liberal ekonominin tüm kurallarıyla uygulandığı bir blok haline gelmiştir. Aynı dönem içerisinde ticarete uygulanan liberalleşme politikaları doğrultusunda imzalanan uluslararası ticaret anlaşmaları, 1950'lerden bu yana devam eden tarife oranlarındaki düşüşler ve bunların yanı sıra Uruguay Görüşmeleri dahilinde, ülkelerin tarife dışı engelleri kademeli olarak kaldırmaları dünya ticaret hacminin dünya üretiminden daha hızlı artmasına sebep olmuştur.

Dünyada ortaya çıkan bu değişiklikler karşısında Türkiye, ekonomik ve politik sisteminde önemli değişiklikler yapma zorunluluğı hissetmiş ve çabalarını bu yönde yoğunlaştırmıştır. Türkiye, 1960'lara kadar geçen sürede, gerek Avrupa kıtasında ve gerekse bu bölgeyi merkez kabul ederek Avrupa'nın bütünleşmesine yönelik olarak kurulan önemli kuruluşlardan, Avrupa Konseyi (AK), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütüne (NATO'ya) üye olmuştur.

Türkiye'nin, Avrupa Ekonomik Topluluğı ile ilk teması, Topluluğun kuruluşundan bir yıl sonra 31 Temmuz 1959'da yaptığı ortaklık başvurusu ile olmuştur. Bundan sonra da Türkiye, Avrupa Topluluk ile ilişkilerini devamlı olarak geliştirmeye çalışmıştır. 1963 yılında Gümrük Birliğı ve AET tam üyeliğı öngörüsüyle Ankara Antlaşması ve 1. Mali Protokolü imzalamıştır. Topluluk tarafından da bu çabalar olumlu karşılanmıştır. Bunun nedeni ise, 1960-1970'li yılları arasında hızlı kalkınma arayışı içinde olan Avrupa, ekonomilerini daha üst seviyelere çıkara bilmek için " düşük ücretli" Türk işçilerinin, avantajlı bir maliyet unsuru olarak görülmesidir.

Türkiye'nin Avrupa Topluluk ile ilişkileri 12 Eylül 1980 askeri yönetimi nedeniyle bozulmaya başlamıştır. AET'nin yıllarca Türkiye ile Yunanistan arasında sürdürdüğü denge politikası, askeri darbe nedeniyle Türkiye'nin aleyhine olarak değişmiştir. Türkiye-AET arasında olumsuz gelişmeler yaşanırken, Yunanistan 1981 yılında AET'ye tam üye olmuştur. Avrupa Parlamentosu daha önce vermeyi taahhüt ettiği 600 milyon ECU'lük mali yardımı, 1982 yılında almış olduğı bir kararla Türkiye'de, demokrasi ve insan hakları sağlanıncaya kadar dondurmuştur. Yine,

ilişkilerimizin en önemli organı olan Ortaklık Konseyi'nin faaliyetleri de durdurulmuştur.

1980 darbe döneminin bitmesi ve I. Turgut Özal Hükümeti'nin iktidara gelmesiyle Türkiye'nin Avrupa Topluluğu ile ilişkileri normalleşme sürecine girmiştir. Ortaklık Konseyinin 1986 Eylülün'de Brüksel'de yaptığı toplantı ile yeniden işlemeye başlamıştır.

Tüm engellere rağmen, yönünü batıya çevirmiş olan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'dan gelerek devam eden Batılılaşma hareketinin bir devamı olarak ve Atatürk'ün göstermiş olduğu yönde ilerleyerek, Batı medeniyeti içerisinde yer alması gerektiği düşüncesiyle, Turgut Özal Hükümeti Devlet Bakanı Ali Bozer vasıtasıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu'na, 14 Nisan 1987 tarihinde "tam üyelik" için resmen başvuruda bulunmuştur. Başvurudan sonra AET ile olan ilişkilerin temelleri Turgut Özal döneminde olduğundan daha ileri bir boyuta taşınarak karşılıklı ilişkiler yeni bir ivme kazanmıştır.

Tezin amacı; Turgut Özal hükümeti döneminde Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusu ve sonrasındaki gelişmeleri, Osmanlı'dan günümüze kadar devam eden bir süreç olan Batılılaşma hareketi içerisinde incelemektir. Aktör odaklı bir yaklaşım ile Turgut Özal'ın kişiliği ve siyasi görüşünün bu sürece katkılarının derinlemesine araştırılması bu tezin ikincil amacıdır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün "Muasır Medeniyet seviyesine ulaşmak" sözünden hareketle, Batıya doğru olan yönünü hiç değiştirmeyen, Türk toplumunu dışa açık bir toplum haline getirmeye çalışan Özal, giriştiği reformların bir devamı olarak Türkiye'nin AET'ye üye olması gerektiğine karar vererek 14 Nisan 1987 tarihinde tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Bu çalışmada öne sürülen tez, sistemik yaklaşımın aktör odaklı bir yaklaşımla desteklenmesi gerekliliğidir.

Çalışmanın birinci bölümünde, 14 Nisan 1987 tarihinde Avrupa Ekonomik Topluluğu'na yapılan tam üyelik başvurusunun ve bu sürecin önemli kararlarını veren, bu sürecin mimarı olan dönemin Başbakanı Turgut Özal'ın, vizyonu, siyasi ve

ekonomik felsefesi ele alınmış ve dış politika kararlarına yön veren bir lider olarak siyasi felsefesini şekillendiren unsurlar incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, tarihi savaşlarla şekillenen kıtaya yarım yüzyılı aşkın bir süreyle barışı getiren, Avrupa'da devletler arası bir savaşı artık imkansız hale getirmiş, Nobel Barış Ödülünü almış Avrupa Birliği'nin gelişimi süreci dünden bugüne Türkiye - Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortaklık Süreci, 1959 öncesi Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu İlişkileri ve 1959 sonrası Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu ilişkileri incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, I. ve II. Turgut Özal hükümetleri ve Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı dönemi Türkiye-AB ilişkileri ele alınmıştır. Turgut Özal'ın atılımcı, yeniliğe açık ve reformcu kişiliğinin Türkiye'deki dönüşüme olan etkisi üzerinde de durulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEKNİSYEN, BÜROKRAK, SİYASET VE DEVLET ADAMI OLARAK TURGUT ÖZAL

1.1. Kişiliği, Fikirleri, Devlet ve Siyaset Adamı Olarak Turgut Özal

1927 yılında Malatya’da doğan Turgut Özal kendisinden önce gelen siyaset adamlarından farklı bir siyasi kişilikti. Onu diğerlerinden ayıran halkın içinden geldiğini unutmaması ve muhalifleriyle bile uzlaşmacı bir tavrının olmasıdır. Özal’ın hafızalarda yer eden en önemli özelliği, Türkiye'nin en temel sorunlarını ilk kez cesurca dile getirmesidir. Siyasette reformcu kişiliği ile öne çıkan Turgut Özal, Türkiye'nin AET’ye tam üye olması için büyük çaba sarf etmiştir. Avrupa Birliği’nin savunduğu değerlerin önemini kavramış bir siyasetçi olarak, demokratikleşme adına bireyin doğuştan bir takım temel hakları beraberinde getirdiğini özellikle düşünce ve ifade özgürlüğünün önündeki engelleri kaldırarak kişilerin kendilerini ifade etmelerine imkân tanımıştır. Hatta Özal, bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin anayasal güvence altına alınması gerektiğini savunmuştur.

1950 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi’nden mezun olduktan sonra ekonomi eğitimi almak için Amerika Birleşik Devletleri’ne giden Özal, Türkiye’ye döndükten sonra Elektrik İşleri Etüd İdaresi Genel Müdürlüğü’nde çalışmaya başlamıştır². Kendini çok iyi geliştirmiş, karşılaştığı sorunları köklü ve makro yaklaşımlarla değerlendirip kalıcı çözümler üretmeye çalışmıştır. Turgut Özal, bulunduğu görevlerde sorumluluk bilinciyle hareket eden, netice alıncaya kadar işin peşini bırakmayan biri olmuştur. Bu yönünün Türkiye’nin AET tam üyeliği konusunda ne kadar ısrarcı ve kararlı olmasını etkilediğini daha iyi görebiliriz.

1961 yılında askerlik görevi nedeniyle çalışma hayatına bir süre ara veren Turgut Özal, 1967-71 yılları arası Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşarlığı görevinde bulunmuştur. O yıllarda Süleyman Demirel ile "*Ekonominin bütünüünün planlanması*" düşüncesine karşı bir plan yaparak özel sektörün de DPT aracılığı ile teşvikini savunmuşlardır. Türkiye’de kalkınma ve sanayileşme hususlarında yeniliklerin öncülüğünü yaparak planlamaya yeni bir vizyon getirmiştir. Buraya yenilik ve yeni fikirler getirmesi ve konuyla ilgili yaptığı çalışmalar, DPT’i özellikle

²Örmeci, Ozan: Makaleler. Turgut Özal. <http://ydemokrat.blogspot.com.tr/2010/08/turgut-ozal.html> (12 Ağustos 2010)

ekonomi alanında ileride söz sahibi olacak kişilerin de yetiştirilmesine zemin hazırlamıştır³.Turgut Özal, Devlet Planlama Teşkilatı'nda mühendis ve ekonomist gibi farklı mesleklerden uzmanlar yetiştirilmiştir. Yetiştirdiği bu kişileri daha iyi eğitim almaları için yurt dışına göndermiştir. Bu gönderilenler arasında; Hikmet Çetin, Mehmet Keçeciler, Yusuf Özal, Murat Karayalçın, Hasan Celal Güzel gibi birçok ismi sayabiliriz. İleride politika için belirleyici olacak bireylerin yetişmesinde katkıları açısından bu durum önemlidir. Yukarıda isimleri geçen bu kişiler daha sonraki yıllarda belirleyici oldukları gibi aktif siyasette de yer almışlardır.

Özal, bürokrat, siyasetçi ve devlet adamı özellikleri ile çalışmayı seven ve çok çalışan hatta gelişmenin sadece çalışmak ile gerçekleşeceğine inanan bir şahsiyetti. Topluma verdiği mesajla da çalışmanın değerini ve felsefesini benimsetmeyi salık vermiştir; *“çok çalışmak, bol üretim, milletimizin zevkle ve hevesle yapacağı işlerin başında gelecektir. Türk ekonomisini kısa süre zarfında ayağa kaldırıp, atıl kalmış tüm sektörleri 24 saat çalışır hale getireceğiz”*⁴.

Bir ülkenin dış politikasının oluşturulmasında ve uygulanmasında kararların alınma süreçlerinde bireyler önemli rol oynamaktadır. Karar alıcıların kişilik yapıları ve sahip oldukları inançlar gibi bazı faktörleri çeşitli süreçlerde önem arz etmektedir⁵. 1980 ve 1990'lı yılların başında Türkiye'nin dış politikasının değişmesinde Turgut Özal'ın kişiliğinin ve bunun yanı sıra liderlik anlayışının da etkisi büyüktür⁶. Aynı zamanda reformcu kişiliğe sahip bir misyon adamıdır. O dönemde birçok siyasetçinin dile getiremediği hedeflerden bahsediyor, icraatları gerçekleştiriyor ve yeni kavramları siyaset hayatımıza sokuyordu. 'Misyon', 'Vizyon' ve 'İcraat' kavramları Turgut Özal sayesinde siyaset literatürümüze girmiştir.

Özal, siyasette reformcu kişiliğiyle öne çıkmış, Türkiye'ye çağ atlatmış, bazen kuralları altüst etmiş, deniz kıyafetleriyle kışlaya girerek asker selamlamıştır. Cumhurbaşkanı olunca topluma kapalı olan Çankaya köşkünün kapılarını açarak devletin soğuk yüzünü sempatik görünümü ile sevimli hale getirmiştir.

³Yıldız, Mehmet: Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Başvurusuna Giden Süreçte Turgut Özal'ın Yaklaşımları, Çalışmaları ve Politikası, Isparta, 2008, s. 12.

⁴Akyol, Mehmet: Beni Çok Ararsınız, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000, s. 25.

⁵Sönmezoglu, Faruk: Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi, s.208-209

⁶Abramovitz, Morton: Dateline Ankara: TurkeyAfter Özal, Foreign Policy, Summer (91), 1993, s. 164-181.

İcraatlarıyla diğer siyasetçilerden önemli ölçüde ayrılmıştır. Özal, bugüne kadar süregelmiş elitist bir siyaset anlayışı ve politik yöntemi benimsememiştir. O diğer siyasilerden farklı olarak büyük hedefleri olan ve bu hedefleri gerçekleştirmek için çalışan ve çaba harcayan bir liderdir⁷. Bu özelliği ile muhalifleri ve rakipleri tarafından devamlı eleştirilmiştir⁸. Özal'ın bir anlamda değişimin sembolü olmasının nedeni atılımcı ve yenilikçi bir devlet adamı olmasıdır. Dünyada gerçekleşen yeniliklerin Türkiye'de de tanıtılması ve uygulanması için büyük emek harcamıştır. O dönemde ülkede hem sosyal, hem ekonomik, hem de siyasal yapılanma bakımından önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişimleri küresel bağlamda değerlendirmek önemlidir fakat Özal'ın siyasi kişiliği ve vizyonu dış siyasetteki değişimin iç siyasete daha hızlı yansması ve entegre edilmesine sebep olmuştur.

Özal dönemi Türk dış politikası da birçok açılardan önceki dönemlere nazaran farklılıklar gösterir. Türkiye'nin liberalleşme macerası 1950li yıllarda başlamış olsa da, başarıya ulaşmamış fakat Özal döneminde hayata geçmiştir. Burada Turgut Özal'ın kişiliği ve siyasi görüşünün etkisi büyüktür. Özellikle ekonomi alanında, ithal ikameci politikaların terk edilerek neo-liberal politikaların benimsendiği bir döneme girilmiştir. Şüphesiz bu gelişmelerin ivedilikle hayata geçirilmesinde Özal'ın rolü büyüktür. Mühendislik ekonomisi eğitimi almış olması ve Amerikan ekolünden gelmesi onun siyasete ve ekonomiye bakışını şekillendirmiştir. Dünyanın en gelişmiş ülkeleri aynı zamanda en demokrat ülkeleridir diyen Özal, demokrasi ile ekonominin birbirini tamamladığını, ekonomik yönden kalkınmış bir ülkenin siyasi itibarının da yüksek olacağını, uluslararası siyasette ilişkilerin karşılıklı çıkarlara dayandığını ve bu çıkarların içinde de ticari işbirliğinin önemli olduğunu belirtmektedir.

Türkiye'yi siyasi anlamda bölgesel güç yapmak istediğini dile getiren Özal'a göre, siyasi hedeflere ulaşmak için güçlü bir ekonomi ve yoğun ticari ilişkilerin olması gereklidir. Bu çerçevede Türkiye hem sorunlarını çözmek, hem de yeni siyasi hedeflerine ulaşabilmek için diğer ülkeler ile olan ticari ilişkilerini geliştirmeli ve ekonomisini de buna göre ayarlamalıydı. Turgut Özal'ın dış politikaya ekonomi açısından bakması, Türkiye'nin ekonomik durumunun büyük rolü vardır. Fakat en

⁷Yıldız, s. 13.

⁸Birand, Mehmet Ali/Yalçın, Soner: The Özal, Bir Davanın Öyküsü, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2001, s. 35-37.

önemli faktör onun ekonomi dünyasının içinden geliyor olmasıdır. O, geleneksel ve statik bürokratik anlayışları reddeden bir dış politika oluşturmuştur. Hem dış, hem de iç politikaları oluşturulması süreçlerinin yavaş işlediğini düşündüğünden hızlı işleyen ve hızla çalışan bir politika süreci izlemiştir. Kendisinin görevi olmadığı alanlarda dahi, dışişleri bakanlarının, bakanlık bürokrasisinin yetki alanlarına fikir beyan ederek hatta yetkili Dışişleri Bakanı ile bürokrasisine hiç danışmadan birçok kez dış politika kararları alarak, olağan dış politikadaki rol dağılımlarına ters tutumlar sergilemiştir⁹.Özal döneminde, Türk iç ve dış politikasında ilk defa oluşturulan yeniden yapılanma çabası dikkat çekmektedir. Özal'ın kendi tabiriyle, Türkiye ilk defa “*çağ atlamaya*” başlamıştır. Özal'ın liderliği döneminde yaşanan bütün değişimlerin o zamana kadar sadece cumhuriyetin ilk dönemlerinde yaşanan değişimler ile karşılaştırılabileceği iddia edilmiştir¹⁰.

Özal, dünyada gelişmiş olan ülkelerdeki insanların yaşantıları gibi Türk insanının da aynı refah içinde yaşamasını istemiş ve bunu hedeflemiştir. Bu doğrultuda siyaset yapmaya özen göstermiştir. Bu amaçlarla hareket ederek Türkiye'nin özellikle AET'ye girmesi konusunda çaba harcamıştır. Özal'ın yıllarca devlette çalışması onun devleti tanınmasında etkili olmuştur¹¹. Amerika'da bulunmuş ve dış ülkeler ile de sıkça temasları olmuştur.1971'den 1973'e kadar Dünya Bankası Sanayi Dairesi'nde danışman olarak görev yapmıştır¹².

Dünya Bankası'ndan sonra özel sektörde çalışmış olması Özal'a Türk özel sektörünü içerden tanıma imkânı vermiştir. O, özel sektörde edindiği bu tecrübesini sonraki yıllarda, gerek bürokrat ve gerekse siyaset adamı olarak büyük ölçüde devlete taşıyarak uygulamak istemiştir. Özal'ın bu çalışma şekli rakipleri tarafından sıkça eleştirilmiştir.

⁹**Kavuncu, Sibel:** Turgut Özal'ın Başbakanlığı Döneminde Türkiye-ABD İlişkileri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi/Uluslararası İlişkiler 2006, s. 61.

¹⁰**Anavatan Partisi,**Anavatan Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Sayın Turgut Özal'ın Konuşmaları, 16-31 Ekim 1989. ANAP Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı Yayını, 1989.

¹¹**Laçiner, Sedat:** “Özal Dönemi Türk Dış Politikası”, Türkiye'nin Dış; Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2003, s. 25-48,

¹²**Birand/Yalçın,** s. 339.

1.2. Turgut Özal'ın Vizyonu, Siyasî ve Ekonomik Felsefesi

Ülke önüne büyük hedefler koyan demokrasinin gelişmesi, ekonominin dış açılmasında aktif rol alan Turgut Özal, ülkenin siyasi, ekonomik ve toplumsal hayatına şekil vermiştir.

Özal'ın dünyayı takip eden 'vizyoner' bir siyasetçi olduğunu söyleyebiliriz. Özal, “21. yüzyıl Türkiye'nin ve Türklerin asrı olacaktır” diyordu. Körfez savaşı ve birçok uluslararası olayda çekimser bir dış politika yerine, risk alarak gündem belirleyen bir Türkiye imajı çizmeye çalışmıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ve Doğu-Batı anlaşmazlığının sona ermesiyle Türkiye'nin bölgede önemli bir rolü olduğunu fark etmiştir. Adriyatik Denizi'nden Büyük Çin Seddi'ne kadar uzanan Türk nüfusunun yaşadığı bölgeden bahsetmesi dünyada büyük yankı uyandırmıştır

Ülkesini geleceğe hazırlamak isteyen Cumhurbaşkanı Özal, aynı zamanda özgürlükçü bir karaktere sahipti. Türk insanının her anlamda gelişmesinin önünü tıkayan yasaklar ile cesurca mücadele etmiş, ekonominin, siyasetin, düşüncenin, inançların önündeki engellerin birçoğunu kaldırmayı başarmıştı. Özal, iktidara geldiği günden itibaren, temek özgürlükler diye bilinen; “düşünce ve ifade”, “din ve vicdan” ve “girişim özgürlüğü” üzerinde ısrarla durmuştur. Bu özgürlüklerin, sadece liberal ve demokratik toplumlarda geçerli olabileceğini dile getiren Özal, aynı zamanda bir toplumun gelişebilmesi için tek başına ekonomik kalkınmanın yeterli olamayacağını, demokratik özgürlüklerin de sağlanmasının zorunlu olduğunu düşünmüştür¹³.

Turgut Özal, 1980 sonrası döneme damgasını vuran yenilikçi akımın da mimarıdır. Özal'la Türkiye dış politikadan ekonomiye, bürokrasiden devlet, toplum, birey ilişkisine kadar köklü değişimlere imza atmıştır.

6 Kasım 1983 tarihinde yapılan Genel Seçimlerde 211 milletvekili ve halk desteğinin çoğunluğunu alan Anavatan Partisi (ANAP),%45,14 oy oranı ile tek başına iktidara gelmiştir. ANAP Genel Başkanı Turgut Özal13 Aralık 1983'te hükümeti kurduğu günden itibaren yeni bir dönem başlatmak için harekete geçmiştir. Özal, bu göreve başlarken: “Biz sizin önünüze yepyeni icraat yolları açtık, yepyeni

¹³Oral,Naciye/Erdoğan Selami: Turgut Özal Dönemi Türkiye"de Siyasal Liberalizm. JOBEPS (Journal of Business Economics and PoliticalScience) Cilt: 3 Sayı: 6 Yıl: Aralık 2014, sayfa 40

icraat yolları açacağız. Şunu biliniz ki, sizin desteğiniz olduğu sürece çözülmeyecek hiçbir meselemiz yoktur. Millet sahip çıktığı sürece, başarıya ulaşılmayacak hiçbir icraat yoktur” şeklinde halka seslenmiştir¹⁴.Özal’ın bu cümlelerinden de anlaşıldığı üzere, düşüncelerinin ileriye yönelik olduğu bir gerçektir.

6 Kasım 1983 tarihli ANAP parti programına göre, Özal’ın felsefesinin temelini oluşturan dört temel değerler dizisi bulunmaktadır¹⁵:

1. Milliyetçilik,
2. Muhafazakârlık,
3. Sosyal adalet
4. Rekabete dayalı serbest pazar ekonomisi.

Yukarıdaki değerleri sıkça vurgulayan Özal, başkanı olduğu siyasal partinin kadrosunda özellikle milliyetçi, sosyal demokrat, muhafazakâr ve liberal düşüncelerinin hakim olmasına önem vermiştir. Özal, liberal bir siyasetçi olarak seçim meydanlarında, teşebbüs hürriyetinden yana olduğunu, bürokrasinin azaltılacağını, yerel yönetimlere yetki devri yapılacağını, Türkiye’de işleyen bir piyasa ekonomisi olacağı gibi liberal bir söylemi, savunarak iktidara gelmiştir¹⁶.

Özal, adem-i merkezîyetçi bir politika izlemiştir. Hür teşebbüsten yana bir politika izleyerek devletin müdahaleci anlayışını sınırlamak istemesi önemli bir olgudur. Turgut Özal, liberal politikaları çerçevesinde devletin ekonomide düzenleyici bir aktör olmaktan çok yol gösterici olması, devlet yerine bireyin ön planda olması gerektiğini savunmuştur. Bu düşüncelerini sağlık, eğitim, sosyal hizmetler ve sosyal sigorta alanlarında uyguladığı özelleştirme politikalarıyla hayata geçirmeye çalışmıştır. Bununla birlikte milliyetçi ve muhafazakâr değerler ile “*devlete sadık-toplumcu*” anlayışını da özenle vurgulamıştır¹⁷.

Turgut Özal, Adam Smith’in görünmez el prensibini uygulamak istemiştir. Ekonomiye sınırlı şekilde müdahale edilmesinin gerekliliğinden yanadır. Piyasa ekonomisi, demokrasi ve özgürlüklerin gereği olarak bireyselleşmeyi gelişmenin başlangıç noktası olarak kabul etmiş, bu anlamda da, birey lehine devletin gücünün

¹⁴ **Konukman**, Ercüment, **Çağ**: Atlayan Türkiye 1920-1983-1990, Hazırlayan: Kutlay Doğan, Türk Basın Birliği Ankara Temsilcisi, Ankara, 1991, ss. 162, 163.

¹⁵ ANAP Parti Programı, www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html Erişim Tarihi: 11 Ekim 2012.

¹⁶ **Uluç**, Vahap: Liberal - Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi, Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 23, s. 107-140, 2014

¹⁷ **Uluç**, s. 116.

sınırlandırılması gerektiğini savunmuştur¹⁸. Bu bağlamda, devlet ekonomik işlerde bir düzenleyici araç niteliğinde görev yapacak ve gerek gördüğü zaman müdahale edecektir. Şöyle ki; “*İktisadi faaliyetlerde devlet, genel olarak bütün millete hitap edecek altyapı mahiyetindeki hizmetlere yönelmelidir*”¹⁹. Bu anlayışla, devletin imalat sanayindeki üretim kapasitesi azaltılmıştır ve faaliyetleri de daha ziyade alt yapı yatırımlarıyla sınırlandırılmaya çalışılmıştır.

Özal’ın bu anlayışının esas amacı uluslararası ekonomide ve ticarete Türkiye’nin hak ettiği yeri almasıydı. Özal, aynı zamanda bu hedefe de önderlik etmiştir²⁰. Gittiği ülkelerle ikili anlaşmalar yapmıştır. Her yurt dışı gezisine çıktığında birçok iş adamını da yanında götürmüş ve onların farklı ülkelerde iş kurmalarını hatta ticaret yapmalarına ön ayak olmuştur.

Turgut Özal, dar kalıplar içerisinde sıkıştırılan bir Türkiye yerine, dünyanın dev şirketleriyle rekabet edebilen Türk şirketlerinin de olması gerektiğini dile getirmiştir. Kalkınma yarışına ülkenin tüm değerlerini dahil ediyor, ülkenin dar bir alana sıkışmış bazı çevrelerin tekelindeki sermayeyi Anadolu’nun tüm bölgelerine yaymaya çalışıyordu. Bugün Anadolu sermayesinden, serbest piyasa ekonomisinden, dünyanın her köşesinde ihracat yapan Türk müteşebbislerinden bahsedilebiliyorsa, bunda Özal’ın büyük katkıları vardır.

1.3. Türkiye’nin Turgut Özal Öncesi Liberalleşme Politikası (1950-1980)

Türkiye’nin 1950–1960 Dönemi Siyasi ve Ekonomik Yapısı: 1950’li yıllarla birlikte özellikle 2. Dünya Savaşının olumsuz etkileri sebebiyle ekonomi modelinden uzaklaşılması ve daha liberal politikaların benimsenmeye başlanması önemlidir. Liberalleşme politikaları 1950 yılında iktidar değişikliğiyle birlikte daha belirgin olmuştur. 1950 yılından itibaren iktidarın da değişmesiyle birlikte ekonomik büyüme stratejileri benimsenmiştir. Türkiye ekonomisi 1950’den itibaren hızla büyümüş ve 1950-54 yılları arasında büyüme oranı ortalama %11,5’e çıkmıştır. Bu büyümenin en büyük nedeni, tarımsal ürün ihracıyla ham madde ve yatırım malı ithalatıdır²¹.

¹⁸ **Aktan**, Coşkun: Özal’ın Değişim Modeli ve Değişime Karşı Direnen Güçlerin Tahlili, Türkiye Günlüğü, Sayı: 40, Yıl: 5, Haziran 1996, s. 20.

¹⁹ **Aktan**, s.21.

²⁰ **Akyol**, s. 50.

²¹ **Parasız**, İlker: Ekonomik Büyüme Teorileri. Bursa, Ezgi Kitabevi, 2003, s.102.

1950'lerin ikinci yarısından itibaren sanayi üretimi, tarımsal üretime göre daha hızlı artmıştır. Ancak bu dönemde imalat sanayinin toplam içindeki oranı sabit kalmıştır. 1950-1960 yılları arasında, özel kesimde biriken sermaye ve özel kesimin önceki dönemlerle kıyaslanmayacak ölçüde gelişme göstermesi ekonomik anlamda önemlidir. Fakat kamu alanının ekonomideki görece ağırlığında ciddi bir daralma olmamıştır. 1950-60 yılları arasında tahmin edilenin tersine, devletin ekonomideki nispi oranında daralma yoktur. 1950-60 yılları arasında tarımın, sanayinin ve hizmetlerin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) içindeki oranları sırasıyla %42,6, %14,5 ve %42,9 oranındadır. Dönemin ilk zamanlarında olağanüstü iyi iklim koşullarındaki bol hasada rağmen, tarım sektörü (%68,7), sanayi (%119,6) ve hizmetler (%87,5) sektöründen daha az oranda büyümüştür²².

1950- 1980 yılları arasında 25 hükümet kurulmuştur. Bu hükümetler içerisinde 4 yıl 6 gün ile en uzun süreli görevde kalan 27.10.1965-03.11.1969 tarihler arasında I. Demirel hükümeti olmuştur. 21.06.1977-21.07.1977 tarihler arasında en kısa görevde kalan toplamda 30 gün ile II. Ecevit hükümeti olmuştur²³.

1950-1960 yılları arasında 5 hükümet, 1960-1970 yılları arasında 13 hükümet görev almıştır. Burada özellikle dikkati çeken 1970-1980 yılları arasında hükümetlerin görevde kalma sürelerinin kısalmış olmasıdır. 1950-1960 döneminde, devletçi ekonomik politikadan liberal ekonomik politikaya geçişin yanında önceliğin tarıma verilmesi, sanayileşmede özel sektör liderliğinde gerçekleştirme ve ekonomik dış ilişkilerde liberalleşme söz konusudur. 1950 yılından sonra çok partili düzene geçilmesi ile demokrasinin halk kitlelerine göre değerlendirilmesinin iktisadi neticeleri önemli değişimlere neden olmuştur. Halk, demokratik hakları ile ekonomik ve sosyal hakları belirli ölçülerde bir arada değerlendirmiştir. Ayrıca yaşam standartlarını yükseltmek için gerekli olan unsurları bulma stratejisi de izlemiştir. Demokrat Parti (DP) döneminde, hızlı büyümenin, devletin ekonomisindeki yerini küçültülerek, kamu yatırımlarını arttırmak ve bunun yanında özel teşebbüsün de

²² **Apaydın**, Ferhat: Büyümenin Ekonomi Politikası: Türkiye Örneği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2013, s.75

²³ **Öztürk**, Hüseyin: Siyasi İstikrarsızlık Ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri: Türkiye Uygulaması (1950-2003), (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2004, s. 82

geliştirilmesi amaçlanmıştır²⁴. Devletin hayattaki ekonomik etkinliğini sınırlandırma hedefine uygun olarak, kalkınmak amaçlı herhangi bir planın yapılmadığı da dikkati çeker²⁵.

Bu dönemde özel sektörde yadsınamayacak ölçüde sermaye birikmiştir. Bununla birlikte kamu ekonomisinde herhangi bir daralma söz konusu olmamıştır. Ekonomideki konjonktür nedeniyle devletin Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)'ne daha fazla önem vermesi gerekliliği de bu dönemin sonlarında gündeme gelmiştir²⁶. 1950-1960 dönemi iktidarında özel girişimcilik ön plana çıkmış ve kamu işletmecilik yapmaktan çok düzenleyici olma taraftarıydı. Ancak bu uygulamada pek mümkün olmadı. Başlangıçta KİT'lerin bazılarının satışı düşünülmüştür, buna rağmen uygulamada başarılı olunamamıştır. Bunda özel sektörün tasarruflarının yetersiz kalması önemli bir etken olmuştur. Yaşanan bu olumsuz gelişmelerin 1950'li yılların sonuna doğru ekonomideki etkileri hissedilmeye başlamıştır. Dış ticaret açıkları, tarımda ilk yıllardaki verimliliğin yakalanamaması, kamu harcamalarındaki artışlar, KİT zararları ve uluslararası ekonomik ilişkilerdeki olumsuz gelişmeler DP hükümetini zor duruma solmuştur. Zor durumda kalan DP hükümeti devlet eliyle sanayileşerek büyüme politikalarının yanlış olduğunu fark ederek vazgeçmiştir. Fakat artan ithalatla birlikte artan cari açık 1958 yılında ekonomiyi krize itmiştir.

Türkiye'nin 1960–1970 Dönemi Siyasi ve Ekonomik Yapısı: Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) 27 Mayıs 1960 tarihinde ülke yönetimine el koyarak Türk demokrasisini kesintiye uğratmıştır. DP iktidarına son verilerek meclis kapatılmıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, pek çok bakan ve milletvekili yargılanmış ve bu yargılama sonucunda Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edilmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri adına ülke yönetimini üstlenen Milli Birlik Komitesi yeni Anayasayı oluşturmak için Kurucu Meclis Kanunu'nu kabul ederek siyasi partilerin faaliyetine izin vermiştir. Yeni Anayasa 9 Temmuz 1961'de yapılan halk oylaması sonucunda kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. 1961 Anayasasının kabulünün ardından 15 Ekim 1961 yapılan bu seçimlere Cumhuriyet Halk

²⁴**Kongar**, Emre: 21. Yüzyılda Türkiye, 11.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s.60.

²⁵**Takım**, Abdullah: Türkiye'de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları, Maliye Dergisi, Sayı 16, Ocak -Haziran 2011, s. 157.

²⁶**Singer**, Morris: The Economic Advance of Turkey 1938-1960, Ankara:EconomicSociety Yayınları, 1977, s. 8.

Partisi(CHP), Adalet Partisi (AP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP), Yeni Türkiye Partisi (YTP) katılmıştır. Yapılan bu seçim sonucunda CHP yüzde 36,7 oy oranıyla 173, AP yüzde 34.8 oy oranıyla 158, CKMP yüzde 14 oy oranıyla 54 ve YTP de yüzde 13.7 oy oranıyla 65 milletvekili kazanmıştır. Senato seçim sonuçlarına göre ise: AP 71, CHP 36, YTP 27 ve CKMP de 16 senatör çıkarmıştır²⁷.

27 Mayıs 1960 darbesinin ardından oluşturulan yeni meclis, Cemal Gürsel'i Cumhurbaşkanı seçmiştir. 10 Ekim 1965'te yapılan genel seçimleri Süleyman Demirel'in genel başkanlığını yaptığı Adalet Partisi (AP) kazanmıştır. 27 Ekim 1965'te iktidar olan AP, 12 Mart 1971 askeri muhtırasına kadar devam etmiştir. Bu muhtıra sonucunda Başbakan Süleyman Demirel istifa etmek zorunda kalmıştır. CHP'den istifa ederek bağımsız kalan Nihat Erim başbakanlığında meclis dışından ve farklı partilerin milletvekillerinden oluşan geniş tabanlı ve hiçbir siyasi partiyle doğrudan ilişki olmayan bir hükümet kurulmuştur²⁸.

Türk Silahlı Kuvvetleri 27 Mayıs 1960 tarihinde ülke yönetimine el koyduğunda ekonomi 1958 bunalımından henüz yeni çıkmıştı. 1950'lerin sonunda yaşanan mali dış ödemeler dengesizliklerinden kaynaklanan piyasa olumsuzlukları iktisadi plan konusunu gündemin ilk sıralarına oturtmuştur. 1960-1970 yılları arasında muhalefetin de etkisiyle sürekli, iktidarın plansız uygulamalarının yarattığı olumsuz gelişmelerden söz edilmiş; bu durum kamuoyunda bir planlama özlemi doğurmuştur. Türkiye'nin var olan sorunlarının planlama ile çözülebileceği kanaati uyanmıştır²⁹.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren, Türkiye uzun bir süre ithal ikameci politika izlemiştir. 1954 yılı ve sonrasındaki döviz bunalımı yıllarında, ithal ikamesi sermaye birikiminin en önemli kaynağı olmuştur. 1960 sonrasında ise, ithal ikamesi, planlar ve diğer yasal ve kurumsal düzenlemelerle resmileşmiştir. Türkiye ekonomisi, ithal ikamesinin birinci aşaması sayılan ve birinci plan dönemini kapsayan 1963-1967 döneminden sonra, 1970'li yıllardan itibaren ithal ikamesinin ikinci aşaması olan ara ve sermaye malları ikamesi aşamasına geçmiştir. Dönem boyunca petrol krizinin yarattığı olumsuz gelişmelere rağmen stratejide herhangi bir değişiklik olmamıştır.

²⁷Özkan,Abdullah: Siyasal İletişim Stratejileri, TASAM Yayınları, 2007

²⁸Öztürk, s. 84.

²⁹Yenal, Oktay: Cumhuriyet'in İktisat Tarihi, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Yayını, 2001, s.121

Her ne kadar ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikası yoğun devlet müdahalesini zorunlu olarak içinde barındırmış olsa da bu noktadaki müdahaleler genelde özel sektörün sermaye birikimini artırmaya yönelik olmuştur. Bu dönem içinde KİT'lerin Merkez Bankası tarafından emisyon yoluyla finanse edilmesine son verilmiş, KİT'lerin birbirlerine olan borçları kapatılarak kamu kuruluşlarının Merkez Bankasına olan net borçları Hazine'ye devredilmiştir. 1960'lı yılların sonuna doğru KİT'lerin Merkez Bankası'ndan borç alma yolu kapanmış olmasına rağmen, hükümetin para basarak gelirlerinin üstünde harcama yapması ve popülist amaçlarla sübvansiyon dağıtma geleneğini devam ettirmesi, ayrıca dış borçlar konusunda yaşanan olumsuzluklar 1950'lerin sonunda yaşanan sürecin tekrar karşımıza çıkmasına neden olmuştur³⁰.

12 Eylül 1963'te imzalanarak 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe giren Ankara Antlaşması, Türkiye ile AET arasında aşamalı biçimde oluşturulacak bir gümrük birliği temelinde izlenecek bir tam üyelik sürecini öngörüyordu. Bu antlaşmada oluşturulacak gümrük birliğinin aşamalı bir şekilde gerçekleştirilmesinin en önemli nedeni Türk ekonomisinin içinde bulunduğu zor durumunun topluluğa hemen girmeye uygun olmamasıydı. 1964'ten 1971'e kadar devam eden hazırlık dönemi süresince AET, Türkiye'ye tek taraflı bazı tarife indirimleri uygulamış ve mali yardımlarda bulunmuştur.

Türkiye'nin 1960-1970 döneminde ekonomik açıdan kayda değer başarıların elde edilmesine rağmen, ülkede oluşan göreceli refah ortamının ekonominin temel sorunlarını çözmekte yetersiz kaldığı bir dönem olmuştur. Çünkü bu dönemde ekonomide dışa bağımlılık devam etmiş, uluslararası ekonomik sisteme ithal ikameci büyüme stratejisi çerçevesinde eklemlenen Türkiye'de 1960-1970'li yıllar arasında dünyadaki ekonomik büyümenin etkisiyle göreceli bir iyileşme yaşanmıştır.

Türkiye'nin 1970-1980 Dönemi Siyasi ve Ekonomik Yapısı: Türkiye'nin 1970-80 yılları arasında toplumsal anlamda ciddi sorunların yaşandığı bir dönem olarak karşımıza çıkar. Dönem itibariyle, sivil toplum kuruluşlarının ve bazı siyasi partilerin toplumu kutuplaştırdığı görülmektedir. Bu dönem içerisinde 1973 ve 1977 yıllarında iki seçim yapılmıştır. 26 Mart 1971 ile 12 Eylül 1980 yılları arasında, iki

³⁰Yenal, s. 126

Nihat Erim, bir Ferit Melen, bir Naim Talu, bir Sadi Irmak, üç Bülent Ecevit ve üç de Süleyman Demirel hükümeti olmak üzere toplam 11 hükümet görevde bulunmuştur. Siyasi istikrarın olmadığı, ülkede sağ sol çatışmasının yaşandığı ve ülkenin bir iç savaşa sürüklendiği bu dönem Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Eylül 1980 tarihinde tekrar yönetime el koymasına son bulmuştur.

1970'li yılların ilk yarısında oluşturulan Nihat Erim ve Ferit Melen önderliğindeki teknokrat hükümetleri sonrasında 1974-1980 yılları arasında bazıları azınlık hükümeti olmak üzere 7 hükümet kurulmuştur. 1974 CHP-MSP koalisyonu; 1974-1975 (Sadi Irmak geçici hükümeti güven oyu alamamıştır. 1975-1977 1. Milliyetçi Cephe Hükümeti (MC), 1977 CHP azınlık hükümeti - güvenoyu alamamıştır; 1977-1978 2. Milliyetçi Cephe hükümeti, 1978-1979 (CHP)Bağımsızlar (-11'ler olayı) tarafından kurulan hükümet ve 1979-1980 Adalet partisi (AP) azınlık hükümeti). 1973 seçimlerinden önce CHP genel başkanı Bülent Ecevit, CHP'nin değiştiğini ifade etmiş ve özellikle halkçılık ve laiklik anlayışındaki değişimi vurgulamıştır. 1977 seçimlerinde CHP'nin oyları daha da artmış, buna rağmen partilerin hiçbiri çoğunluk elde edememiştir. AP 189, Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) 3, CHP 213, Demokrat Parti (DP) 1, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) 16, MSP 24, bağımsızlar 4 milletvekili çıkarmıştır³¹. 1980 yılına kadar yapılan seçimlerde Türkiye'de 1968, 1973, 1977 genel seçimleri ile 1975 ve 1979 ara seçimlerinde (1965 seçimleri hariç) basit D'Hondt sistemi uygulanmıştır. Türkiye'yi 1961-1965 ile 1973-1980 yılları arasında koalisyonlar veya azınlık hükümetleri yönetmiştir.

Siyasi alanda yaşanan istikrarsızlığın ülke ekonomisinde de birçok sorunlara neden olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye ekonomisi 1960-1970 dönemi boyunca, yukarıda belirtildiği gibi, bütün sektörlerde önemli denebilecek gelişmeler kaydetmiştir. Bu gelişmelerin ortaya çıkardığı ithal ikameci yatırım hamlesinin gerçekleştirilmesinde dış kaynak kullanımı önemli bir yer tutmuştur. İç tasarruf artırılmamış, sermaye birikimini sağlamak için açık finansman yolu seçilmiştir. Dış ticaret politikasında aşırı değerli tutulan döviz kuru ve ithal yasaklarıyla oluşturulan rantlar söz konusu iken Türkiye, 1960'ların sonunda tekrar bir döviz darboğazı ile

³¹Özgisi, Tunca: (2004), Türkiye'de Toplumsal Değişimin Siyasi Katılıma Etkisi, Tesam Akademi Dergisi, s. 83,85.

karşılaşmış ve 1970’de Türk Lirası (TL) devalüe edilmiştir³². Finansman yetersizliklerini aşmak, iç kaynakların verimli kullanımını sağlamak ve yeni kaynaklar bulmak amacıyla bir taraftan yeni vergi düzenlemelerine giden dönemin hükümeti ihracatın sürekli hedeflenenin altında kalması nedeniyle de devalüasyon yaparak TL’nin değerini düşürmüştür. TL’nin değer kaybetmesiyle hızlanan ihracat ve işçi döviz girişleri, döviz rezervlerini artırmıştır. Ancak sonraki yıllarda özellikle 1973’de dünyada oluşan petrol krizi birçok ülkeyi etkilediği gibi Türkiye’yi de yakından etkilemiştir. Ayrıca, 1974 yılı Kıbrıs Barış Harekâtı’nın yapılması sonrasında ABD’nin 5 Şubat 1975 tarihinde Türkiye’ye ambargo koyması ile dış ticaretimiz olumsuz yönde etkilenmiştir. Petrol fiyatlarındaki yükselme sonucu artan döviz gereksinimi ve ihracatın gerilemesi sebebiyle döviz rezervleri hızla erimeye başlamıştır³³. 1970’lerin başından itibaren yürütülmekte olan ithal ikameci korumacı politikalar ile özel sektör kârlı gördüğü iç pazara yönelmiş, ithalata bağımlılık giderek artmıştır.

Türkiye’nin 1980’li yıllara doğru giden süreçte kısa zaman içerisinde somut işler yapma ihtirası, diğer taraftan iktisadi örgüt ve piyasa kurumlarına karşı, bunların toplumdaki işlevini iyi anlamamaktan da doğan bir güvensizlik, piyasadan çıkacak sonuçlara güvenilmemesi, kararların merkezde toplanmasına sebep olmuştur. Kişisel girişime güvensizlik, yöneticilerde devlet-baba (Koruyucu kollayıcı) sendromuna yol açarken yabancılara güvensizlik, kendi kendine yeterlilik saplantısını besliyordu³⁴.

Yukarıda bahsedilen finansman şekli, dış borçların artması, borçlanma yapısının bozulması ve konvertibil döviz rezervlerinin azalmasına yol açmıştır. Bu ekonomik dengesizlikler neticesinde 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları alınmıştır. Ülkenin bulunduğu durumu o dönem Hükümetinin Başbakanı Demirel “ülke olarak yetmiş sente muhtaç durumdayız” cümlesiyle özetlemiştir³⁵. Türkiye, o yıllarda dış borç arayışı içine girmiş ve bunun yanında geri ödenemeyen borçları ötelemek için gayret sarf etmiştir. Borç yönetiminde yaşanan bu sıkıntılar ile ülkenin

³² Altan, Mehmet: Darbelerin Ekonomisi, Hemen Kitap, İstanbul, 2006, s. 111

³³ Kadioğlu, Yasemin: "Türkiye Ekonomisinde Dış Borç Sorunu ve Sürdürülebilirliği", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maltepe üniversitesi. İstanbul, 2007, s 52-53

³⁴ Yenal, s. 156

³⁵ Konukman, s. 147.

kredi notundaki kötüleşmeler sebebiyle toplam altı borç ötelemesini 1978-1982 arasında gerçekleştirmişti³⁶.Kısacası 1970'li yıllarda petrol fiyatlarının artması neticesinde meydana gelen borçlar ve bununla beraber gelen borç krizleri politik mantığın iflasına neden olmuştur³⁷.

1.4. Turgut Özal Dönemi Türkiye'nin Siyasi ve Ekonomik Yapısı (1980-1993)

12 Eylül 1980 tarihinde Türkiye'de yapılan askeri darbeyle yeni döneme girilmesiyle birlikte siyasi yasaklar da uygulanmaya başlamıştır. 12 Eylül 1980 darbesinin ardından 1983'e kadar Bülent Ulusu başbakanlığındaki hükümet göreve gelmiştir. 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan genel seçimlerde de Anavatan Partisi oyların %45,14'ünü alarak iktidara gelmiştir. 1980-90 yılları arasında, 1983 ile 1987'de iki genel seçim yapılmıştır. Yapılan seçimlerde parlamentoya katılan parti sayısı üçtür. Her iki seçimde de Anavatan Partisi sırası ile %45,14 ve %36,31'lik oy oranları ile tek başına iktidar olmuştur. Bu on yıllık dönemde bir Bülent Ulusu, iki Turgut Özal ve bir de Yıldırım Akbulut hükümeti olmak üzere toplamda dört hükümet kurulmuştur³⁸.

Özal'ın, siyasi hayatı boyunca serbest piyasa ekonomisini benimsediğini, liberalleşmeden yana politikalar ileri sürdüğünü ve uyguladığını söylemek mümkündür. Seçim mitinglerinde Boğaz köprüsünü satacağım demesi, Başbakan olduğu günün arifesinde özelleştirmeye ilgili yasalar çıkartması vb. bu yaklaşımının örnekleridir. 1979-1980 yılları arasında Demirel Hükümetinde Başbakanlık Müsteşarı görevini yürütürken dahi, ekonomik sıkıntılar ile ilgili radikal çözümler sunarak farkını ortaya koymuştur³⁹.

Özal, 1980-1982 ve 1983-1987 yıllarındaki icraatlarıyla geleneksel popülist uygulamalara sistematik olarak karşı çıkarak alışılmamış ve şaşırtıcı bir yol izlemiştir. KİT zamları genellikle zamanında yapılırken işçi ve memur maaşları enflasyonun gerisinde kalmıştır. Bütün bu gelişmeler 1985 yılına kadar Özal'ın popülist politikalarından uzaklaşması ile bu dönemde siyasi rekabetin de oluşmamasına

³⁶Özgisi, s. 84.

³⁷Keyder, Çağlar: Ulusal Kalkınmacılığın İflası, Metis Yay. Ankara, Ekim 1993. s. 17.

³⁸Öztürk, s. 85.

³⁹Ataman, Muhuttin:Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış, Bilgi Dergisi, Sayı: 7 2003, s. 49-64.

katkı sağlamıştır. 1987 yılından sonra yasaklı olan siyasetçilerin sahneye çıkması ile rekabet ortamı oluşmaya başlamıştır. Bu durum, Özal'ın o döneme kadar ihmal ettiği kamuoyunun desteğini artırma çabasını da beraberinde getirmiştir⁴⁰.

24 Ocak 1980 Kararları ile başlatılan liberalleşme hareketi, askeri yönetim süresince devam etmiştir. 1983 yılında ANAP'ın iktidara gelmesi ile birlikte yeni bir ivme kazanmıştır. 1983 sonrasında yaşanan gelişmeler, ekonominin liberalleştirilmesiyle yetinilmediği, Cumhuriyetten bugüne toplumda var olan değerlerin eleştirel şekilde sorgulandığı ve bütün bunların Türkiye'nin toplumsal, siyasal ve ekonomik gelişmesinin önünde engel niteliğinde görüldüğü yeniden yapılanma dönemini simgelemektedir. Bu dönemin en önemli özelliği, eleştirilerin doğrudan devleti hedef alması ve toplumun önünü açacak, dünyayla bütünleştirecek mekanizmanın, her alanda kamusal olandan uzak olarak görülmesidir⁴¹.

Türkiye ekonomisinde liberalleşme dönemi olarak da bilinen bu dönemin en belirgin ekonomi politikaları, 24 Ocak 1980 Kararları çerçevesinde şekillenmiştir. Bu kararlar çerçevesinde ithal ikamesine göre sanayileşmenin yerine ihracatı artırmak ve ithalatı serbestleştirmeyi amaç edinen serbest dış ticaret politikası kabul edilmiştir. Bu anlamda özellikle ihracatın da artırılmasına dönük, ucuz maliyetli ihracat kredileri, ihracata vergi iadesi ve gümrük muafiyetli hammadde ithalatı gibi teşvikler oluşturulmuştur. 1984-86 dönemine gelindiğinde ise ihracata vergi iadesi oranları azaltılmış ve genellikle düşük maliyetli ihracat kredilerine son verilmiştir. Bunların yerine ihracat yapanlara kaynak kullanımları destekleme fonundan prim ödemeleri ve Katma Değer Vergisi (KDV) istisnası gibi teşvikler getirilmiştir. Sonraki aşamalarda ihracata vergi iadesi oranları kademeli bir şekilde azaltılmıştır. 1989'un başından itibaren de tamamen kaldırılmıştır. İhracatta düşük maliyetli kredi uygulamaları tekrar başlatılmıştır⁴².

Özal hükümeti döneminde ülkeye yabancı sermaye girişinin önü açılmış, yatırımların teşviki için kolaylık sağlanması yönünde vergi, kambiyo ve diğer mevzuatlarda önemli ölçüde değişiklikler yapılmıştır. Yine Özal döneminde adını ilk defa duyduğumuz "Yap-İşlet-Devret" modeli 1984-1988 yılları arasında uygulamaya girmiştir. Bu model ile hedeflenen hem yabancı sermayeyi ülkeye çekmek hem de

⁴⁰Öztürk, s. 92.

⁴¹Sezen, Seriya: Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama. Ankara: TODAİE, 1999, s. 225.

⁴²Öztürk, s. 92.

ülkenin alt-yapı yatırımlarındaki eksiklikleri gidermek olmuştur. "Yap-İşlet Devret" uygulaması ile otoyol, baraj, telefon, köprü vb. gibi hizmetlerin yapıldığı görülmüştür⁴³.

Bu dönem, iktisadi kalkınma stratejisi bakımından önemli bir politik dönüşümün yaşanmaya başladığı yıllar olarak görülebilir. 1970'lerde uygulanan ithal-ikameci politikaların istenen düzeyde gelişmeyi sağlayamaması dışa yönelik politikaların daha fazla benimsenmesine neden olmuştur.

Sonuç olarak, Özal dönemi Türkiye'nin modernleşme tarihinin dönüm noktalarından biri olmuştur. Özal'ın, Türk siyasi hayatına yeni bir liderlik anlayışı getirdiğini söylemek mümkündür. Bulduğu dönemi diğer siyasi liderlere göre daha iyi analiz edip ona göre kararlar alıp politikalar üretebilen bir siyasetçiydi. Özellikle ekonomi alanında 24 Ocak Kararlarıyla birlikte çok önemli adımlar atmış ve devletin fonksiyonunu kısıtlayarak bireyselciliğin önünü açmıştır. Bunun yansısı insanın devlet için var olma algısını kırarak devletin insan için var olduğu düşüncesini hakim kılmaya çalışmıştır⁴⁴.

İKİNCİ BÖLÜM

1980 ÖNCESİ TÜRKİYE–AVRUPA EKONOMİK İŞBİRLİĞİ BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

2.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Avrupa'da Bütünleşme Çabaları

Avrupa'da birlik fikirlerinin başlangıcı 13. yüzyıl sonlarına uzanmaktadır. Uygulama aşaması ise, 19. Yüzyıla dayanmaktadır. Örneğin, 1860 yılında Fransa, Belçika, İtalya, Yunanistan ve İsviçre, döviz kurlarını düzenleyici ortaklaşa bir sistem kurmuşlardır⁴⁵.1865 yılında oluşturulan "*Latin Para Birliği*", ile İtalya, Belçika ve İsviçre paralarının serbest dolaşımı gerçekleşmiştir⁴⁶. Ancak bu

⁴³ **Eştürk**, Özlem: Türkiye'de liberalizm: 1983 - 1989 Turgut Özal Dönemi Örneği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hatay, 2006

⁴⁴ **Bozan**, Mustafa: "Turgut Özal'ın Siyasal Biyografisi", Radikal gazetesi. 07.06.2014, <http://blog.radikal.com.tr/politika/turgut-ozalin-siyasal-biyografisi-62528>

⁴⁵ **Çakmak**, Haydar: Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri, Ankara: Platin Yayınları, 2007, s. 16-17.

⁴⁶ TÜRK BOĞAZLARI <http://www.sgb.gov.tr>, Erişim Tarihi: 01.01.2010

uygulama, I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile sona ermiştir. 1870'de ise İsveç, Danimarka ve Norveç bir araya gelerek “İskandinav Para Birliği”ni kurmuştur⁴⁷. I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile bu uygulama sona ermiştir. Birlik oluşturma hususundaki bu çalışmalar I. Dünya Savaşı'ndan sonra da devam etmiştir. Örneğin; Kont Richard Coudenhove Kalergi, “Pan-Avrupa” fikri ile bir örgüt kurmuştur. 1923 yılında “Pan-Avrupa” ismi verilen bir kitapta bu birliğin projeleri anlatılmıştır. Kalergi'nin bu fikri M. Rilke, Albert Einstein, M. Rainer gibi birçok kişinin desteğini de almıştır

Aşağıda Avrupa Birliği düşüncesinin doğuşunda etkin rol oynayan olgular yıllar itibari ile kısaca özetlenmiştir:

- 1941 yılında İtalya'da Anti-Faşist bir toplumun desteklediği ile “*Unita Europea*” (Avrupa Birliği) Dergisi tarafından bir hareket başlatılmıştır⁴⁸.
- 1942 yılında, İtalya, Belçika ve Hollanda “*Avrupa Federalist Harekatı*” isminde ofisler açıp birlik hususunda çalışmalar yapmışlardır⁴⁹.
- 1943 yılında Jean Monnet, Avrupa'da barışın devamlılığını sağlanmak amacı ile savaştan hemen sonra Avrupa Devletleri'nin ulusal egemenliğine dayalı bir prestij politikası ile ekonomik çıkarlar peşinde koşmaktan vazgeçmelerini belirterek hükümetler üstü bir yapının kurulmasını teklif etmiştir⁵⁰.
- 1944'de Fransa'da “*Avrupa Federasyon Komitesi*” kurulmuştur⁵¹.
- 1946'da İngiltere Başbakanı Churchill, Zürih Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada Avrupa için güvenlik, barış ve özgürlük alanının oluşturulması amacıyla Avrupa Devletler Birliği'nin kurulmasını konusunu gündeme getirmiştir⁵².

⁴⁷ Akçay, Ekrem Yaşar/Argun, Çiğdem/Akman, Elvettin: AB'nin Tarihsel Gelişimi ve Ortak Dış ve Güvenlik Politikası, Süleyman Demirel Üniversitesi, Vizyoner Dergisi, Cilt.3, Sayı:4, 2011, s. 119.

⁴⁸ Çakmak, s. 17.

⁴⁹ Dinand, Desmond: Avrupa Birliği Ansiklopedisi, Hale Akay (çev.), 1. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınları, 2005, s. 331.

⁵⁰ Canbolat, İbrahim, S. Ulus-üstü Sistem ve Avrupa Birliği, İstanbul: Alfa Yayınları, 1998, s. 75.

⁵¹ Akçay, Ekrem/Argun, Çiğdem/Akman, Elvettin: “AB'nin Tarihsel Gelişimi ve Ortak Dış ve Güvenlik Politikası”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Vizyoner Dergisi, Cilt.3, S. 4, 2011, s. 120

⁵² Kavalalı, Murat: (2005), Avrupa Birliği Genişleme Süreci: AB'nin Merkez Doğu Avrupa ve Batı Balkan Ülkeleriyle İlişkileri, Ankara: DPT Müsteşarlığı, s. 5.

- 1947 yılında, Fransa ve İngiltere arasında Almanya'nın askeri güç olarak çıkmasını önlemeyi hedefleyen Dunkerque Antlaşması⁵³ yapılmıştır.

Bu antlaşma 1954 yılında Batı Avrupa'nın güvenliğini sağlamak için “*Batı Avrupa Birliği*”ne (BAB) dönüştürülmüştür⁵⁴.

- 4 Nisan 1949 tarihinde Amerika'nın liderliğinde NATO kurulmuştur. Bununla beraber, BAB, ikinci planda kalmıştır.
- 17 Aralık 1946 tarihinde Paris'te Avrupa Federalistleri Birliği,
- 1947'de Avrupa Birleşik Devletleri için Sosyalist Harekatı gibi teşebbüsler olmuştur.

Bununla beraber İngiltere Başbakanı Winston Churchill, Duncan Sandy'dan geniş bir Avrupa Kongresi organize edilmesini istemiş ve neticesinde 7-10 Mayıs 1948 tarihinde Lahey'de yapılan toplantıda, “*Avrupalılara Mesaj*” isminde bir bildiri yayınlanmıştır. Bu bildiri;

- Avrupa Konseyi'nin ve insan hakları mahkemesinin kurulması,
- İnsan hakları beyannamesinin hazırlanması
- Avrupa Asamblesi'nin gerçekleştirilmesi kararları alınmıştır⁵⁵.

Bu kararlar; 5 Mayıs 1949 yılında da Avrupa Konseyi'nin kurulması ile somut hale gelmiştir.

Yukarıdaki düşünce ve girişimler ile temelleri atılan Avrupa Birliği sonrasında devamlı bir evrim sürecine girmiştir. Bu çerçevede, Belçika, Almanya, Fransa, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg tarafından, 1951 yılında Paris'te imzalanan bir Antlaşma ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kurulmuştur. Aynı zamanda, AKÇT ile bu devletler, kendi istekleri ile ulusal egemenliklerinin bir kısmını uluslararası bir kuruma devretmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan henüz çıkmış, milyonlarca vatandaşını kaybetmiş, ekonomik ve siyasi yıkım yaşamış Avrupa'da, bütünleşmenin başta savaş sanayi olmak üzere o dönemdeki endüstriyel gelişim için büyük önem taşıyan bu iki sektörde başlaması tesadüfi olmamıştır. Kömür ve çelik

⁵³Ülger, İrfan Kaya: (2002), Avrupa Birliğinde Siyasal Bütünleşme Ortak Dış Politika ve Ortak Güvenlik Politikasının Oluşumu, İstanbul: Gündoğan Yayınları, s. 54-55.

⁵⁴Palabıyık, Mustafa, Serdar/ Yıldız, Ali: (2007), Avrupa Birliği, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, s. 7.

⁵⁵Akçay, ve diğerleri, s. 120.

sektöründe başlayan bu ekonomik bütünleşmenin Avrupa'da sürekli barışın sağlanmasının ilk adımı olmuştur⁵⁶.

Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) kuran Antlaşma; AKÇT üyesi altı ülke tarafından 25 Mart 1957 tarihinde Roma'da imzalanmıştır. AET gibi Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM)'da 1 Ocak 1958 tarihinde yürürlüğe giren Roma Antlaşması ile kurulmuştur. Bu kurucu üyeler tarafından 1965 yılında "Füzyon Antlaşması"nın imzalanmasının ardından, AKÇT, AET ve EURATOM için tek bir Konsey ve Komisyon altında birleştirilmesi kararı alınmıştır. 1968 yılında Gümrük Birliği'nin tamamlanmasının ve yürürlüğe girmesinin ardından üye ülkelerin gümrük alanları, tek bir gümrük alanı haline getirilmiştir.

Sonraki aşamalarda üye ülke sayısı 28'e çıkan AET, altı ayrı genişleme evresi geçirmiştir: İlk genişleme dalgası İrlanda, İngiltere ve Danimarka'nın katılımı ile 1973 yılında gerçekleşmiştir. 1981 yılında Yunanistan'ın katılımı ile üye sayısı 10 yükselmiştir.

Avrupa Birliği'nde değişime neden olan ve 1987 yılında yürürlüğe giren Avrupa Tek Senedi ile Avrupa Topluluklarını kuran Antlaşmalar ilk kez kapsamlı bir şekilde tadil edilerek Avrupa Tek Senedi ile yeni ortak politika tespit edilmiş ve mevcut olanlar ise geliştirilmiştir⁵⁷. Bu antlaşma ile devletler arasındaki ticari engellerin tamamının kaldırılması amaçlanmıştır.

1985'te Schengen antlaşması imzalanarak, İtalya hariç diğer beş kurucu ülke aralarında sınır kontrolünün kaldırılmasını karara bağlamışlardır. Bu sırada 1986 yılında da İspanya ve Portekiz'in birliğe üye olması ile AET'nin üye sayısı 12'ye yükselmiştir.

Yapılan bir diğer değişiklik ise, 7 Şubat 1992'de imzalanan Maastricht antlaşması olmuştur. AET bu antlaşma ile ekonomik bütünleşmenin son aşaması olan ekonomik ve parasal birlik aşamasına geçmiştir. Bu antlaşma Avrupa Birliğine üye ülkelerin parlamentoları tarafından onaylandıktan bir yıl sonra yürürlüğe girmiştir⁵⁸. Bu antlaşma, aynı zamanda Avrupa Birliği'nin bir tür anayasası niteliğindedir. Bu antlaşma neticesinde Topluluğun adı Avrupa Birliği olmuştur. Ekonomik ve parasal

⁵⁶İktisadi Kalkınma Vakfı, "Özel Sektörün AB Konusundaki İhtisas Kurulu"

http://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=2

⁵⁷**Karakaş**, Yusuf: Avrupa Birliği'nde Siyasal Entegrasyon, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2002, s. 50.

⁵⁸**Akçay**, ve diğerleri, s. 123

birlik olarak mal, hizmet ve kişilerle sermayenin serbest dolaşımını ve tek bir para biriminin kullanımını öngörmüştür. Aynı zamanda ortak para politikasının uygulanması, ekonomik ve mali politikaların yakınlaştırılması düşünülmüştür.

1995 yılına gelindiğinde ise, İsveç, Avusturya ve Finlandiya Avrupa Birliği'ne üye olmuşlardır. 2004 yılında kuzeyde Estonya'dan başlayarak Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Letonya, Litvanya, Malta, Güney Kıbrıs'ı içine almıştır. 1 Ocak 2007 tarihinde Romanya ve Bulgaristan'ın, 2013'de de Hırvatistan'ın üye olması ile toplam üye ülke sayısı 28'e çıkarak bir genişleme evresi daha geçirmiştir.

2.2. Türkiye - Avrupa Birliği Ortaklık Süreci

Türkiye ile Avrupa Birliği ortaklık sürecini dört başlık altında incelemek mümkündür:

2.2.1. 1959 Öncesi Türkiye-AET İlişkileri

Türkiye-Avrupa Birliği (AB) ilişkilerinin temelini Osmanlı dönemindeki Tanzimat ile beraber başlayan "Batılılaşma" sürecinin oluşturduğu söylenebilir⁵⁹. Osmanlı İmparatorluğu'ndan bu yana izlenen Batı yönlü politikanın başlangıcını İstanbul'un fethine dayandırmak mümkündür. Çünkü 1453'de fethedilen İstanbul ile birlikte, Türkler ve Avrupalıların ilişkilerinde bir dönüm noktası oluşmuştur. Türker'in üstünlük sağladığı bu noktada, bazı tarihçiler "*Türkiye'de Batılılaşmanın tarihinin İstanbul'un fethiyle başladığını*" belirtmişlerdir⁶⁰.

Cumhuriyetin ilanı sonrasında da Batılılaşma üzerine kurulu bir devlet politikası izlenmiştir. Batı'da oluşan hemen hemen her kurum ile işbirliğine tereddüt etmeden katılımının altında yatan gerçek, Türkiye'nin Batı'ya olan yönelişinin siyasi bir gelenek halini almış olmasıdır. 1959 yılında Batı'da AET'nin yanında Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA) de kurulmuştur⁶¹. Batı Avrupa merkezli olan bu iki

⁵⁹**Dağcı**, Kenan: Tekirdağ Valiliği Stratejik Vizyon Geliştirme Konferansları, "Avrupa Birliği - Türkiye İlişkileri ve Bu İlişkilerin Türkiye'ye Yansımaları"; Türkiye - Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Evrimi, İstanbul, 2008, s. 9.

⁶⁰**Kongar**, Emre: Kültür Üzerine Çağdaş Yayınları, İstanbul 1982, s. 50.

⁶¹**Tekeli**, İlhan/İlkin, Selim: Türkiye ve Avrupa Topluluğu I Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı, Ümit Yayıncılık, Ankara 1993, s. 50

örgüt arasından Türkiye AET'yi tercih etmiştir⁶².Türkiye'nin AET'yi tercih etmesinde, siyasî ve ekonomik çıkarların yanında, Yunanistan'ın da AET'ye ortaklık başvurusu önemli bir rol oynamıştır.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı'daki bütün yeni oluşumları yakından takip etmiştir. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) kurucu üyesi, 1949 yılında Avrupa Konseyi'ne, 1952'de NATO'ya üye olmuştur.

2.2.2. 1959 Sonrası Türkiye-AET İlişkileri

31 Temmuz 1959 tarihinde Türkiye Avrupa Ekonomik Topluluğu'na tam üyelik başvurusu yapılmıştır. Türkiye'nin bu topluluğa üye olmak için çabalamasının altında politik nedenlerin yattığı söylenebilir. Dünya sisteminde meydana gelen değişikliklerle birlikte, Türkiye ekonomik ve politik sisteminde değişiklikler yapması gerektiği bilinciyle çabalarını bu doğrultuda yoğunlaştırmıştır

Belirtilen sebepler doğrultusunda çabalarının Türkiye'nin kalkınmasına aşamasının hız kazandıracığı fikrinde birleşmiş ve 31 Temmuz 1959 tarihinde AET'ye ortaklık başvurusu yapmıştır. Bununla beraber 15 Temmuz 1959 tarihinde Yunanistan'ın Topluluğa yaptığı başvuru ve olası bir üyeliğin bu ülkeye sağlayacağı avantajlardan yoksun kalma kaygısı da Türkiye'nin başvurusunda önemli bir etken olmuştur⁶³.AET'nin Türkiye'ye bakışında da belirtildiği gibi, Topluluk Konseyi başvuru ile ilgili, 11 Eylül 1959 tarihinde Komisyon'a Türkiye ile görüşmeleri yürütmesi için yetki verilmesi kararını almıştır. Daha sonraki dönemde yapılan görüşmelerin ardından da Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Bu süreç 4 yıl sürmüştür⁶⁴.

Türkiye-AET ilişkisi, 1959'da yapılan başvuru ile şekillenmiştir⁶⁵. Türkiye'yi bu başvuruya götüren sebepler, *Tarihsel ve ideolojik, ekonomik ve siyasal etkenler*⁶⁶ olarak gösterilebilir.

- **Tarihsel Sebepler.** Tarihsel sebepler Türkiye'nin Batı yönlü politikasını ifade eder. Türkiye kuruluşundan bu yana Avrupa'nın içinde olduğu oluşumların

⁶²Erhan, Çağrı/Arat, Tuğrul: AET'yle İlişkiler, Türk Dış Politikası-Cilt:1 (1919-1980), (Ed: Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 813.

⁶³Çayhan, Esra/Güney, Nurşin, Ateşoğlu: Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları: NATO-AB-Türkiye, Afa Yayınları, İstanbul, 1996, s. 96.

⁶⁴Ceyhan, Ayşe: Avrupa Topluluğu Terimleri Sözlüğü, Afa Yayınları., İstanbul, 1991, s. 23.

⁶⁵Demirel, Havva, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyeliği Ve Kıbrıs Problemi, Isparta, 2003, s. 11.

⁶⁶Erhan ve Arat, s. 813.

içerisinde yerini almak istemiş ve bu doğrultuda çabalamıştır. Atatürk'ün de isteği ile o zamanlardan bugüne kadar devamlı Batı yönlü siyaset izlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda Avrupa'nın da dışında kalmamak için AET'ye başvurmuştur. Bu başvurunun tarihi nedeninin Batı temelli siyaset geleneği olduğunu söylemek mümkündür⁶⁷.

- **Siyasi Sebepler.** Türkiye'nin AET'ye bakışının biçimlenmesine neden olan politikanın, yani o dönemdeki hükümetin Batı yönlü politikası ile AET'ye üye olunca bunun hükümetin bir başarısı olarak gösterilmek istenmesi. Siyasi sebeplerin altında yatan, iç ve dış politikalar bulunmaktadır. İç politik sebep, o dönemdeki Türkiye çok partili demokrasiye geçmiştir. Bu dönem iktidardaki, Demokrat Parti üyeleri, Batılılaşma geleneğini benimsemiş ve bu ekseninde yetişmişlerdir. Bu sebeple Avrupa'da oluşan girişimler yakından takip edilmekte ve bu girişimlerin içerisinde mümkün olduğu ölçüde yer alınmıştır⁶⁸. Dış politika neticesinde ortaya çıkan nedenler özellikle başvuruda bulunan Yunanistan ile rekabet ve Yunanistan'ın yalnız bırakılmak istenmemesidir. O tarihlerde dönemin Dışişleri Bakanı olan Fatin Rüştü Zorlu bu durumun önemine dikkat çekmek için ve şunları söylemiştir; *“Havuz boş dahi olsa eğer Yunanistan o havuza atlıyorsa bizim de atlamamız lazımdır”*⁶⁹.

- **Ekonomik Sebepler.** O dönemlerde Türkiye ekonomisi bir çöküş yaşamaktaydı ve iktidardaki DP hükümeti AET'ye girerek ekonomik yardımlardan faydalanmak isteniyordu. Türkiye, ekonomik bakımdan bütünleşen ve beraber hareket edecek olan Batının dışında kalmak istemiyordu. Ekonomik bakımdan AET'ye olan üyeliğini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür⁷⁰:

- Ekonomik entegrasyon AET entegrasyon ile ortak pazar anlayışlarının bütün dünyayı sarması.

Türkiye'nin dış ticaretinde fazlaca paya sahip olan AET ülkelerinin olmasının dışında Türkiye'nin bu ülkelerin bütün ticaret kuralları ile kurumları hakkında gerekli bilgilere sahip olması.

- Coğrafi bakımdan Türkiye'nin konumunun AET ülkelerinin ihracatı açısından Türkiye'nin bir çıkış noktası olarak görülmesi.

⁶⁷Erhan ve Arat, s. 813

⁶⁸Bozkurt, Veysel: Avrupa Birliği ve Türkiye, Vipaş A.Ş. Yayınları, Bursa 2001, s. 260.

⁶⁹Günuğur, Haluk: “Türkiye-AB ilişkileri Tarihçesi”, **Avrupa Birliği El Kitabı**, Yayıncı Hazırlayan: Mehmet Özdemir, Songül Altınışık, TCMB Yayınları, Ankara 1995, s. 177.

⁷⁰Erhan ve Arat, s. 813-814

AET'nin Türkiye'ye bakışında ise, üç etmen söz konusudur⁷¹: Bunlar:

- Türkiye'nin Batı ağırlıklı politikası sebebi ile bütün Avrupa kapsamlı oluşumlarda bulunması ve oluşumlarda başarılı olması Avrupalı Devletler tarafından olumlu karşılanmaktaydı.
- AET'ye rakip olan EFTA' da Türkiye görülmek istenmiyordu.
- Avrupa'nın ekonomik olarak aynı seviyede olan Türkiye ve Yunanistan'a eşit davranmak istemesiydi.

2.3. Ankara Antlaşması ve Ortaklığın Dönemleri

Kurulan ortaklığın dönemlerine geçmeden evvel Ankara Anlaşması'nın 2. Maddesinde yer alan amacı belirtmek gerekir⁷²:

"Anlaşma'nın amacı, Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasını ve Türk halkının istihdam seviyesinin ve yasama şartlarının yükseltilmesini sağlama gereğini tümü ile göz önünde bulundurarak, taraflar arasındaki ticari, ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etmektir".

Anlaşma'nın temel ilkelerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- *"Hızlandırılmış bir ekonomik kalkınma ve uyumlu bir biçimde ticaretin artırılması ile Türk ekonomisi ve üye devletlerin ekonomileri arasındaki açığı kapatmak,*
- *Türk halkı ile AET üyesi ülke vatandaşları arasında sıkı bağlar kurmak,*
- *Türk halkının yaşam seviyesinin yükseltilmesi çabasına destek vermek suretiyle Türkiye'nin ileride Topluluğa "tam üye" olmasını kolaylaştırmak,*
- *Roma Antlaşması'nın esinlendiği ülküyü birlikte izleyerek, barış ve hürriyet güvencesini pekiştirmek"*.

Başvuru sonrasında Ankara Antlaşması için müzakereler 4 yıl sürmüştür. Bu aşamayı üç döneme ayırmak mümkündür.

1. Birinci aşama olan hazırlık dönemi de denilen bu dönem 28 Eylül 1959 tarihinden 21 Ekim 1960'a kadar devam etmiştir. Bu dönemde ortaklık ile ilgili

⁷¹Erhan ve Arat, s. 813-814

⁷²Koçak, Süleyman: "Ankara Antlaşması'ndan Müzakerelere Avrupa Birliği Mali Yardımları" Celala Bayar üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Cilt:16 Sayı:2, 2009, s. 134.

Gümrük Birliği hususunda anlaşma yapılmasına karşın; geçiş aşamaları ile yükümlülükler açısından farklı görüşler ortaya atılmıştır⁷³. Bu görüşler;

*“İlk ortaklık görüşmelerinde Türkiye, ortaklık ilişkisinin Gümrük Birliği üzerine kurulmasını, birliğin 12-24 yıl içerisinde gerçekleşmesini, AET organlarında temsil edilmeyi, 200 milyon dolarlık yardım yapılmasını istemiş ve temel amacın Topluluğa tam üyelik olduğunu bildirmiştir”*⁷⁴.

Bunun ardından Topluluk 2-4 Aralık 1959 tarihinde üyelik öncesinde organlara katılmak mümkün değildir ancak, Gümrük Birliği için de 24 yılın kısaltılması gerektiğini bildirmiştir⁷⁵. Türkiye-AET ilişkilerinin geliştirilmesi açısından, Türkiye herhangi bir sorumluluk üstlenmemiştir. Fakat, geçiş aşaması ile son aşamadaki sorumlulukların yerine getirebilmesi için Topluluğun yardımıyla ekonomisini güçleneceğini düşünmüştür. I. Mali Protokol Dönemi içinde kullanılmak için, Türkiye'ye 175 milyon ECU tutarında kredi de sağlanmıştır. Bu dönemin en az 5, en çok 10 yıl sürmesi öngörülmüştür⁷⁶.

Sürecin beklenilenden daha uzun sürmesinin nedenlerinden en önemlisi, 27 Mayıs askeri darbesidir. Bu darbe ile birlikte değişmek durumunda kalan Türk delegasyonları gündeme gelmiştir⁷⁷. 14 Ekim 1960'da yeniden başlanan görüşmeler sonrasında 14-21 Ekim 1960 tarihleri arasında Türkiye, Yunanistan'ın üstlendiği bütün sorumlulukları alabileceğini açıklamıştır.

2. İkinci aşamadaki, geçiş döneminde, görüşmeler 10-22 Nisan 1961 tarihleri arasında yapılmıştır⁷⁸.

3. Üçüncü aşamada, son dönemdeki görüşmeler, 18-22 Haziran 1962 ile 20 Haziran 1963 tarihleri arasında altı kez gerçekleştirilmiştir. AET taraflar arasında ilişki kurmanın tek yolunun Gümrük Birliği (GB) olmadığını belirterek mali ve

⁷³Bozkurt, s. 261.

⁷⁴Çayhan, Esra: Dünden Bugüne Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasi Partilerin Konuya Bakışı, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997, s. 42

⁷⁵Karlık, Rıdvan: Avrupa Birliği ve Türkiye, 7. Basım, Beta Basım Yayın, İstanbul 2003, s.533.

⁷⁶Bilici, Nurettin: Avrupa Birliği Mali Yardımları ve Türkiye, Akçağ Yayınevi, Ankara, 1997, s. 8.

⁷⁷Çalış, Şaban: Türkiye Avrupa Birliği ilişkileri-Kimlik Arayışı Politik Aktörler ve Değişim, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001 s. 60.

⁷⁸Bozkurt, s. 262.

ekonomik yardımı gündeme getirmiştir. Bu dönem 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara Antlaşması'nın imzalanması ile sona ermiştir⁷⁹.

Ankara Antlaşmasının öngördüğü ilk dönem olan Hazırlık Dönemi Ankara Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 1964 yılında başlamıştır. Antlaşmada öngörülen Hazırlık döneminin sona ermesiyle birlikte, 1970 yılında imzalanan ve 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokolde geçiş döneminin hükümleri ve tarafların üstleneceği sorumluluklar belirlenmiştir. Bu dönemde antlaşmanın 3. Maddesinde bulunan beş yılı kapsayan bir süreç söz konusudur. Burada gerekli görülürse on yıla kadar çıkabileceği özellikle belirtilmişti ancak bu dönem yaklaşık dokuz yıl sürmüştür⁸⁰.

Bu dönemi, Türkiye-AET ilişkileri açısından dört alt döneme ayırmak mümkündür:

1. Alt dönem, 1 Aralık 1964 tarihinde Türkiye'nin geçiş dönemine ait olan çalışmaların başlaması amacıyla AET'ye başvurduğu 16 Mayıs 1967 tarihine kadar uzanan süreyi kapsamaktadır. Bu dönemde Ankara Antlaşması uygulanmıştır⁸¹.
2. Alt dönem, 16 Mayıs 1967 tarihinde Katma Protokol görüşmelerinin başladığı dönemdir. 9 Aralık 1968'e kadar sürmüştür.
3. Alt dönem, Katma Protokol görüşmelerinin gerçekleştirildiği 9 Aralık 1968 ile 23 Kasım 1970 tarihleri arasında geçen süreyi kapsamaktadır.
4. Alt dönem, Katma Protokol'ün imzalandığı 23 Kasım 1970 tarihinden geçiş dönemi uygulamaların başladığı 1 Ocak 1973 tarihine kadar geçen süreyi kapsamaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi Hazırlık Döneminde Türkiye herhangi bir yükümlülük üstlenmemiştir..

2.3.1. Katma Protokol

Katma Protokol ile Hazırlık Dönemi sona ermiştir. (Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, 1967 yılında AET'den geçiş dönemi için gerekli olan

⁷⁹Erhan ve Arat, s. 831.

⁸⁰Çayhan, Esra, s. 52.

⁸¹Çayhan, s. 53.

hazırlıkların yapılmasının ardından da Katma Protokol'ün hazırlanmasını talep etmiştir. O dönem AET'yi savunanlar, özellikle İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV) etrafında toplanan işadamları, Demirel Hükümetinin kararlarını yerinde bulmuşlar ve bu kararı desteklemişlerdir. Bu kesimlerin AET ile bütünleşmeyi Batılılaşma ve modernleşme için gerekli görmüşlerdir⁸². Katma Protokol öncelikli olarak TBMM'de onaylanmıştır. 5 Temmuz 1971 tarihinde TBMM'deki oylamada, Adalet Partisi ile Cumhuriyetçi Güven Partisi milletvekilleri olumlu oy kullanmışlardır. Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokratik Parti üyeleri ise Türkiye'nin Ankara Anlaşması kapsamında öngörülen geçiş döneminde ekonomik anlamda sıkıntı yaşayacağı düşüncesi ile ret oyu kullanmışlardır⁸³.

1970'de AET ile Türkiye arasında imzalanan Katma Protokol, en geç 31 Aralık 1995 tarihi itibarı ile AET ile Türkiye arasında Gümrük Birliği'ni gerçekleştirmeyi hedeflemekteydi. Protokol 23 Kasım 1970'de imzalanıp, 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Protokol bir anlamda geçiş aşamasının başlangıcını simgelemektedir⁸⁴.

Katma Protokol, ortaklık koşullarının uygulanmasına iki sınır çizer⁸⁵:

1. Türkiye, bu Protokolün kapsamına giren alanlarda üye devletlerin Roma Antlaşması uyarınca birbirlerine tanıdıklarından daha elverişli işlemlerden yararlanamaz (m. 59 KP).

2. Tarafların, ciddi ekonomik zorluklar ile karşılaşmaları durumunda korunma önlemlerine baş vurma imkanları mevcuttur.

Protokolde bulunan temel ilkeler⁸⁶;

- *Taraflar arasında karşılıklı denge ve yükümlülüklerin esas olması,*
- *Türkiye ile Topluluk arasında mal ve endüstriyel dolaşımın serbestleştirilmesi,*
- *İşgücünün, hizmetlerin ve sermayenin dolaşımının serbestleştirilmesi.*

⁸²Çalış, s. 153-154.

⁸³Çayhan ve Ateşoğlu s. 99.

⁸⁴Baç, Meltem Müftüler: Türkiye ve Avrupa Birliği: Soğuk Savaş Sonrası ilişkiler, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 32.

⁸⁵Can, Hacı: "Türkiye - Avrupa Topluluğu Ortaklık İlişkinin Hukuki Çerçevesi" Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt:3, No:1, Ankara, 2003, s. 25

⁸⁶Manisalı, Erol: İçyüzü ve Perde Arkasıyla Avrupa Çıkmazı Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri, 4. Basım, Otopsi Yayınları, İstanbul 2002, s. 87.

Katma protokol 9 temel konuya yoğunlaşmıştır ve 64 maddeden oluşmuştur. Bu konular;

- *Malların serbest dolaşımı (gümrük vergilerinin karşılıklı olarak kaldırılması),*
- *Ortak tarım politikasına Türkiye'nin uyumu,*
- *Topluluğa ithali özel duruma bağlı ürünlerin durumu,*
- *Kişilerin ve hizmetlerin serbest dolaşımı,*
- *Yerleşme hakkı, ulaştırma ve ekonomi politikalarının yakınlaştırılması*⁸⁷.

Katma Protokol'ün önemli maddeleri aşağıdaki gibi özetleyebilir⁸⁸:

Malların Serbest Dolaşımı başlıklı I. Kısımda (md.2-35);

- Sanayi ürünleri için Gümrük Birliği kurulması,
- Ortak Gümrük Tarifesinin Türkiye tarafından kabulü ile miktar kısıtlamalarının kaldırılmasının esasları bulunmaktadır.

Kişilerin ve Hizmetlerin Dolaşımı başlıklı II. Kısımda(md.36-42);

- Türkiye ve Topluluk üyesi ülkeler arasında işçilerin serbest dolaşımı,
- Yerleşme hakkı, hizmet edimi ve ulaştırma başlıkları incelenmiştir.

'Ekonomi Politikalarının Yaklaştırılması başlığında (md.43-48);

- Topluluğun rekabet, vergileme ile ilgili hükümlerine ve mevzuatına Türkiye'nin nasıl uyum sağlayacağı
- İktisadi ve ticaret politikalarının koordinasyonu konular bulunmaktadır.

Özetle, Katma protokol AET ile Türkiye arasında 1995'de gerçekleştirilecek Gümrük Birliğiyle neticelenecek olan ticaretin liberalizasyonu programını içermektedir. Katma Protokol Gümrük Birliği ile sona ermiştir. Daha sonra Türkiye Roma Antlaşması'nın tüm yükümlülüklerini kabul ettikten sonra tam üyelik söz konusu olacaktır⁸⁹.

⁸⁷ Erhan ve Arat, s. 844.

⁸⁸ Uysal, Ceren: "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci Ve Son Gelişmeler", Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (1), 2001, s. 143.

⁸⁹ Baç, s. 34.

2.3.2. Türkiye-AET İlişkilerinde Geçiş Dönemi

Katma Protokol 23 Kasım 1970'de imzalanmıştır. Lakin üye ülke parlamentolarınca onay işlemlerinin uzun süreceği düşüncesi ile protokolün ticari hükümleri bir geçici anlaşmayla 1971 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmayla hazırlık dönemi bitmiştir. Geçiş Dönemi. Katma Protokol'ün 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe girmesiyle hukuken başlamış oldu. Bu dönemi hazırlık döneminden ayıran en büyük özellik dengeli ve karşılıklı yükümlülüklerin öngörülmesidir. Bu dönemdeki en büyük hedef, Türkiye ile Topluluk arasında gümrük birliği oluşturulması ve bu amaçla Türkiye'nin ekonomisinin Topluluk ekonomisine yakınlaştırılmasıdır⁹⁰.

Geçiş Döneminin Türkiye'nin sanayileşme alanında atlattığı seviye açısından önemlidir. Bu adımı AET ülkelerinin Türk sanayi ürünlerine karşı gümrüklerini sıfırlaması, kota koymama yükümlülüğüne kendilerini tabi tutmamaları ve aynı dönem içerisinde ithal ikamesi ekonomi politikasına geçiş yapması ile atmıştır⁹¹. Buradaki Türkiye'nin üzerine düşen vazife ise; *“Sanayi ürünleri bakımından, Ortak Gümrük Tarifesi'ne uyum, belirli takvimler çerçevesinde gümrük vergilerindeki kademeli indirim, miktar kısıtlamalarının kademeli olarak kaldırılması ve ithalatta liberasyonun AET lehine değiştirilmesidir. Tarım ürünleri bakımından da Türkiye, kendi tarım politikasını Topluluğun Ortak Tarım Politikasına yakınlaştırmakla yükümlüdür. Bunların dışında Türkiye, AET'nin gümrük birliği ile ilgili mevzuatını da kabul edecektir”*⁹². 1973 petrol krizi ve 1974 Kıbrıs Barış Harekatı'nın yarattığı tüm sıkıntı ve zorluklara rağmen Türkiye Katma Protokol kapsamında 1976 yılına kadar yukarıda sayılan vazifeleri yerine getirmiştir.

Aynı dönemde, Türkiye'de ağırlıklı olarak kabul gören ithal ikameci politikaların izlendiği, kamunun birçok malı maliyetinin altında satması özel sektörü zor durumda bırakmıştır. İthal edilerek dışarıdan aldığı makine ve teçhizat Türkiye'nin dışa bağımlılığını arttırmıştır. Türkiye'de, o dönemde uygulanan ithal ikameci politika, ülkeyi üretmeden tüketir hale getirmiştir. Bu yapılanma şekli özel sektörü daha avantajlı gördüğü iç pazara yöneltmiştir. İthalat'a bağımlılık giderek artmış ve ithal ikamesinden beklenen dışarıyla rekabet edebilecek ve ihracata

⁹⁰ Bozkurt, s. 263.

⁹¹ Dağcı, s. 12.

⁹² Manisalı, s. 49.

yönelebilecek bir sanayi kurulamamıştır. Dönem içerisinde, işçi dövizleri, dövize çevrilebilir mevduat ve kısa vadeli dış borçlar, söz konusu yapıyı 1979'a kadar taşımıştır. Fakat bu yıllarda içerisinde, yeni gelen petrol zamları, vadesi gelen dış borçlar ödemeleri ve siyasi kararsızlıklar ülkeyi çıkmaza sokmuştu⁹³.

Sonuç olarak; siyasi partilerin AET konusundaki genel eğilimi ve ithal ikameci kalkınma anlayışı Türkiye'nin AET ile ilişkilerinde sorunları daha da arttırmıştır.

2.3.3. Avrupa Ekonomik Topluluğu ile İlişkilerin Dondurulması

Türkiye ekonomisinde derinleşen sıkıntılar neticesinde Bülent Ecevit liderliğindeki dönemin koalisyon hükümeti, 9 Ekim 1978'de AET'den iki talepte bulunmuştur. İlişkilerin beş yıl dondurulması ve 5 Milyar Dolar tutarında mali yardım. Topluluğun tepki vermekte gecikmesi sonucunda Türkiye 28 Aralık 1978'de, Bakanlar Kurulu kararı ile Katma Protokol'ün 60. maddesine dayanarak, AET ile ilişkilerinin tek taraflı olarak geçici bir süre dondurma kararı almıştır. Topluluk, Türkiye'nin bu başvurusunu ancak 21 Eylül 1979'da dikkate alarak Katma Protokol çerçevesinde ilişkilerin 5 yıl boyunca askıya alınacağını bildirmiştir. , Parasal yardım talebi ise geri çevrilmiştir⁹⁴. Yunanistan'ın AET üyeliğinin netleşmesi ile ilişkiler dondurulmuş olmasına rağmen (Demirel liderliğindeki azınlık hükümeti (dışarıdan MSP ve MHP'nin desteklediği i kerhen Milliyetçi Cephe hükümeti iktidarı) yetkilileri 5 Şubat 1980'de Brüksel'de AET yetkilileri ile Türkiye'nin katılım sürecini hızlandırmak, ticari ve siyasi ilişkileri yeniden canlandırmak amacıyla bir araya gelmişlerdir⁹⁵.

30 Haziran 1980'de dönemin Dışişleri Bakanı olan Hayrettin Erkmen, Brüksel'de bir basın toplantısı düzenlemiştir. Burada Türkiye'nin 1980 yılının sonuna kadar resmen Avrupa Ekonomik Topluluğu'na tam üyelik başvurusunda bulunacağını açıklamıştır. Fakat "Millî menfaatlere aykırı politika izlediği, İsrail ile gizli görüşmeler yaptığı" iddiası ile MSP'nin verdiği ve MHP'nin desteklediği

⁹³Gafuroğlu, Şahin: Ekonomik Krizlerin Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Üzerindeki Etkilerini Belirlemeye Yönelik bir Araştırma. Çukurova Üniversitesi/İşletme Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 25.

⁹⁴Kılıç, Murat: Türkiye-Avrupa Birliği Siyasi İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi, (1951- 2005), Ankara, 2006, s. 35.

⁹⁵Müftüler, B. Meltem: "Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler, Alfa Yayınları", İstanbul, 2001, s.37.

gensoruyla Bakanlıktan düşürülmüştür⁹⁶. Bunların ardından 12 Eylül 1980’de, Türkiye’de askeri darbe yapılmıştır. Bu darbe sonucu Topluluk ile bütün ilişkiler, beş yıl süreyle dondurulmuştur. Ortaklık Anlaşması Çerçevesindeki ilişkilerin kaldığı yerden devam ettirilmesi 16 Eylül 1986 tarihinde yapılan Ortaklık Konseyi ile tekrar başlamıştır⁹⁷. Darbenin ardından Avrupa Ekonomik Topluluğu Dışişleri Bakanları Konseyi, 16 Eylül 1980 tarihinde aldığı kararda "*Askeri yönetime zaman tanındığını ve Türkiye ile iş birliğinin sürdürüleceğini*" bildirmiştir⁹⁸.

Bunun dışında Avrupa Ekonomik Topluluğu Dışişleri Bakanları, Topluluğun Türkiye ile iş birliğinin, yeni askeri yönetimin üç koşulu yerine getirmesine bağlı olması gerektiği de vurgulamışlardır. Bunlar⁹⁹;

- Demokratik kurumları hızla yeniden tesis etmek,
- İnsan haklarına saygı göstermek,
- Siyasal mahkumların yaşamlarını garanti altına almaktır.

Bunlara rağmen, Avrupa Parlamentosu, 22 Ocak 1982’de Türkiye’de genel seçimlerin yapılmasına ve yeni parlamentonun oluşturulmasına kadar Türk ve Avrupa Ekonomik Topluluğu parlamenterlerinden oluşan Karma Parlamento Komisyonu'nun Avrupa kanadının oluşturulmamasına karar vererek ilişkileri fiilen dondurmıştır.

2.3.4. 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Kararları ve Sonuçları

Türkiye 1970’lerin sonuna geldiğinde içe dönük sanayileşmenin tükenmesiyle iktisadi, ideolojik ve toplumsal bir boşluğa düşmüştür. Bu kaygılar giderek artmıştır¹⁰⁰.

1970’lerin sonunda Türk ekonomisinin içinde bulunduğu durumu şöyle özetleyebiliriz: İçeride sürekli basılan para dengesiz gelir dağılımının artmasına sebep olarak, iç pazarı hareketlendirmekte ve üretilen mallar ancak içeride tüketilmektedir. İhracat yok denilecek kadar az olduğu için devletin önemli

⁹⁶ Kılıç, s. 36.

⁹⁷ Aslan, Rıza: ‘‘Türkiye-Avrupa Birliği: Sancılı Gelişen İlişkileri’’,Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 2001, s. 21.

⁹⁸ Kılıç, Murat: Türkiye- Avrupa Birliği Siyasi İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi, (1951- 2005), (Yayımlanmamış Yüksdek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 25.

⁹⁹ Kılıç, s. 37.

¹⁰⁰ Yıldırım, Zeynep: ‘‘Türk Lirası Öldü mü?’’ Doğu Batı, (Üç aylık düşünce dergisi), FSK Yayınları, Yıl 5, Sayı: 18, Ankara, 2002, s. 265.

ihtiyaçlarını karşılayacak kadar bile Merkez Bankası'nda dövizi yoktu. Dünya Bankası, OECD, IMF, yabancı bankalar gibi kuruluşların yardım etmek amacıyla ne sürdükleri bazı şartlar bulunmaktaydı. Bu şartlar kısaca aşağıdaki gibi zetlenebilir¹⁰¹:

1. *Enflasyonun yavaşlatılması için sıkı bir para politikası uygulanması ve KİT sorununa çözüm bulunması. Kamu'da ve özel sektörde ücret artışlarının denetim altına alınması,*
2. *Devalüasyon yapılarak Türk lirasının gerçekçi bir değere taşınması,*
3. *Yatırımların kısılması ve kalkınma hızının düşürülmesi,*

Dönemin Ecevit hükümeti bu şartları kabul edemeyeceğini ifade etmiştir. Hükümetin özellikle devalüasyon hususunda çekincesi dikkat çekmekteydi. Buna karşın 50 milyarlık bir zam paketi hazırlanmış ve kur 26 liradan 47 liraya çıkarılmıştır. Bu gelişmelerin üzerine dönemin muhalefet partisi lideri olan Demirel şu sözleri sylemiřtir¹⁰²:

"Bu kuruluşa verilen taahhütler ağırsa, hükümet olunca bunlara uymayız. Hükümet, bıçak kemiğe dayandığı için bu kararları almıştır. Bunun adına devalüasyon derler, parayı eskitmek derler. Türkiye'nin itibarı ile oynadınız. şimdi yeniden mektup(niyet mektubu) veriyorsunuz. Mecbur kalarak veriyorsunuz. Ve bu mektup dışarıdan dikte edilmiştir. Zamlar seri halde devam edecektir. Bu devalüasyon nedeniyle artık yatırım yapmak da mümkün olmayacaktır..." "Devletten devlete para aldınız mı bunun altında çok şey yatar. Biz Türkiye'yi devletten devlete para almaktan çıkarmıştık..." "Yeniden hükümet olursam devletten devlete kredi almak istemiyorum. Bu alanda yabancı bankalarla görüşeceğim..." 24 Ocak kararları ile Demirel'in bu sözlerinin arkasında durmadığını anlamak mümkündür.

14 Ekim 1979 tarihinde gerçekleşen ara seçimler sonrasında Ecevit istifasını sunmuş ve ara seçimlerde birinci parti olan AP'nin lideri Demirel'e hükümeti kurma görevi verilmiştir. Türkiye'nin o dönemde içinde bulunduğu durumunu sıralamakta fayda var¹⁰³:

¹⁰¹ laşan, Emin: 24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası, Milliyet Yayınları, 1985, s. 9.

¹⁰² laşan, s. 15.

¹⁰³ Akat, Asaf Savaş: "24 Ocak İstikrar Programı", www.akat.bilgi.edu.tr, Erişim Tarihi, (01.02.2014)

- Siyasî ve ekonomik krizi derinleşmiştir.
- Ülkede sağ sol çatışması artmıştır. (Bu kavgadan doğan bölünmüşlük seçimlere de yansımıştır).
- Asayiş, huzur ve sükun kalmamıştır.
- Siyasi istikrar yoktu kaybolmuştu. (Ülke koalisyonlarla yönetiliyordu. Siyasi uzlaşma kültürü olmadığı için kurulan hükümetlerde çok kısa ömürlü oluyordu).
- Ülkenin yönetimi birbiri ile anlaşma sağlayamayan partilerin kurduğu koalisyonlarla ya da Demirel'in kurduğu, arkasında parlamento desteği olmayan azınlık iktidarlarına bırakılmıştı.
- Yukarıdaki sebepten dolayı, demokrasinin gereği olan seçimler ülkeyi yönetecek, arkasında güçlü parlamento desteği olan hükümetler kurulamaz duruma gelmişti.
- Yokluk, kuyruklar, kıtlık ve karaborsa bütün ülkeye yayılmıştı.
- Petrol ürünleri gibi, kömür, tüpgaz, yağ, sigara gibi birçok tüketim malzemesi ya yoktu, ya da bulunabilirse karaborsadan alınıyordu.
- Enflasyon ve işsizlik artmıştı.

Ankara Ticaret Odası'nın 17.04.2005 tarihli "Krizler Tarihi" raporunda, petrol ihraç eden ülkeler örgütü (OPEC) üyeleri, petrol fiyatını 1979' ve 1980'de ikinci kez %150 oranında artırmış, petrol fiyatlarındaki bu artış Türkiye'de ekonomik krizin yaşandığı döneme dek gelmiştir. Enflasyon %63,9'a yükselmiş, işsizlik oranı %20'lere yaklaşmıştır. Birçok temel tüketim maddesinin karaborsa pazarı oluşmuş; benzin ve tüp kara borsa pazarlarında satılmaya başlamıştır. Enflasyonun kontrol altına alınması, dış kaynak açığının kapatılması ve ekonominin tekrar rayına girmesi amacıyla "24 Ocak Kararları" yürürlüğe girmiştir. Bu kararlar sonucunda TL %48,6 oranında devalüe edilmiştir¹⁰⁴.

Dönemin ekonomik ve sosyal bunalımı içinde yeni Demirel hükümeti kurulmuştur. Demirel kadrolarına en güvendiği adamlarını yerleştirmiş, Özal'ı da Başbakanlık Müsteşarlığı görevine getirmiştir. Böylece Özal ekonomiden sorumlu isim olarak istikrar programı gerçekleştirmiştir. Amaç ekonomiyi düze çıkarmaktır.

¹⁰⁴ Ankara Ticaret Odası "Krizler Tarihi Raporu", <http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=276>, Erişim Tarihi, (17.04.2005)

Özal ekonomik göstergeleri de dikkate alarak istikrar programını başlatmıştır. Türk ekonomisinin içinde bulunduğu durumu günden güne daha kötüye giderken anarşik olaylarda artmaktadır. Çölaşan, 1970'ler sonu Türkiye'deki ortamı anarşik olarak tanımlamakta ve bu görüşünü desteklemek için aşağıda verilen dönemin gazete başlıklarını aktarmaktadır¹⁰⁵:

- *Ülkede sadece birkaç günlük akaryakıt kaldı.*
- *Beş ilde, biri lise müdürü, yedi kişi öldürüldü.*
- *Sezgin: IMF ile görüşmeler olumlu sonuçlandı*
- *Silahlı iki kız kardeş Orhan Gencebay'ı soymak istedi.*
- *Sıkıyönetim iki ay daha uzatılıyor.*
- *Gümrük ve Tekel Bakanlığı, bir grubun saldırısına uğradı.*
- *Demirel: Anarşi, bir hükümet sorunu olmaktan çıkmıştır.*
- *Fueloil yokluğundan Bursa'da 20 fabrika üretimi durdurdu.*
- *Dün yurttta 8 kişi öldürüldü. Türkeş, Demirel'den can güvenliği istedi.*
- *Üç günlük petrol için döviz bulundu... Enerji Bakanı, fueloil ile çalışan fabrikaların yüzde doksan beşini durdurdu.*
- *Merkez Bankası'nın döviz rezervleri 9 milyon dolara indi.*

24 Ocak 1980 kararları ile uygulamaya konan iktisat politikaları ve Türkiye'de sermaye birikimi yönetimi arasında uyuşmazlık söz konusuydu. Bütün bunların sonucunda yeni bir yönelim ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Bu yönelimin belirleyicileri ise Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşların istikrar önlemleri olmuştur. Bu yeni yönelim ile birlikte ihracata dayalı ekonomik gelişimi canlandıracak politikalar gündeme gelmiştir. Ancak, sermaye birikiminin önünde bulunan engellerin kaldırılması önemli görülmekteydi. İşçi sınıfının bu engellerin başında geldiği algısı mevcuttur ve bunun nedeni olarak işçi sınıfının giderek siyasallaşmış olması görülmekteydi. 12 Eylül askeri darbesi ile bu engel bir anlamda sermaye adına kaldırılmıştır. Bunların sonucunda da ekonomik alanda 24 Ocak müdahalesi siyasal alana yapılan 12 Eylül müdahalesi ile tamamlanmıştır¹⁰⁶.

¹⁰⁵ Çölaşan, s. 94

¹⁰⁶ Akkaya, Yüksel: "Düzen ve Kalkınma Kısılcığında İşçi Sınıfı ve Sendikacılık", Neoliberalizmin Tahribatı Türkiye'de Ekonomi Toplum ve Cinsiyet, Derleyenler: (Balkan, Neşecan, Savran Sungur) Metis Yayınları, İstanbul, 2004, s. 151.

24 Ocak Kararları kapsamında uzun ve kısa vadeli hedefler söz konusudur. Bu programın kısa vadeli hedefleri, acil olan dış ödeme zorluklarını ortadan kaldırmak, enflasyonu düşürmek, ekonomide büyüme sağlamak ve işsizlik oranını düşürmek olmuştur¹⁰⁷. Programın, uzun vadede amaçları ise ikiye ayrılmıştır: İlki kamunun küçültülmesi, ikincisi tüm kurum ve kurallarıyla serbest piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılmasıdır. 24 Ocak Kararlarının temel hatlarını aşağıdaki gibi özetleyebiliriz¹⁰⁸:

- *İthal ikamesi yerine ihracata dayalı sanayileşme modelinin benimsenmesi,*
- *Faizlerin, fiyatların ve döviz kurunun serbest bırakılması,*
- *Fiyat kontrollerinin kaldırılması ve fiyatların arz ve talebe göre piyasada belirlenmesinin sağlanması,*
- *Kamu kesimince üretilen temel mallara uygulanan sübvansiyonların kaldırılması,*
- *KİT'lerin reforma tabî tutulması ve özelleştirilmesi,*
- *Bir yandan kamu harcamalarının kısılması diğer yandan kapsamlı bir vergi reformuyla bütçe denkliliğinin sağlanması,*
- *Yabancı sermayenin teşvik edilmesi.*

24 Ocak Kararlarında ekonomi alanında önemli değişiklikler ile piyasada fiyat mekanizmasının tek yol gösterici olması en temel ilke olarak benimsenmiştir. 24 Ocak Kararları'nın önemi, kısa vadeli amaçların gerçekleştirilmesinden öte kalıcı olması ve ekonomide yapısal değişime yönelik bir ekonomik gelişme programı niteliği taşımasıydı¹⁰⁹.

24 Ocak Kararları geniş bir kesimi kapsar ve yapısal önlemleri içerir. Bununla birlikte ekonomiye dair piyasa mekanizmasının etkinliği üzerine kurulan bir programdır¹¹⁰. Bu kararların kısa dönem sonuçlarını aşağıdaki gibi sıralayabiliriz¹¹¹:

¹⁰⁷ TCMB, Para Politikası Raporu 2001, Ankara, 2002.

¹⁰⁸ **Karluk**, Rıdvan: 'Turgut Özal'ın Ekonomi Politikaları Kapsamında Krizlere Karşı Uygulamaya Koyduğu Ekonomi Politikaları', Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-I, 15-16 Nisan, Malatya, 2010.

¹⁰⁹ **Kazgan**, Gülten: Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001), Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İkinci Baskı, 2008.

¹¹⁰ **Eroğlu**, Ömer/**Albeni**, Mesut: Küreselleşme, Ekonomik Krizler ve Türkiye, Isparta, Bilim Kitapevi, 2002, s. 189.

- İhracatta sanayi ürünlerinin payı yükselmiş ve ithalat hızla artmıştır.
- Ülkeye giren işçi dövizleri artmış, turizm ve yabancı sermaye gelirleri yükselmiştir.
- İthalat hızla geliştiği için dış ticaret açığı büyümüştür.
- Döviz gelirlerindeki artış sebebiyle ödemeler dengesi açıkları küçülmüş ve döviz darboğazı genişlemiştir.
- Enerji sıkıntısının giderilmesiyle ekonomide kapasite kullanım oranı yükselmiştir.
- Dış kredilerle finansman ihtiyacı karşılanmış ve ithalat arttırılmıştır.
- Enflasyon, 1980'de ilk kez üç haneli rakamlara çıkmıştır. Fakat 1981-1987 döneminde yıllık ortalama % 30'lar civarında seyretmiştir.
- Faiz oranlarının arttırılması, banka mevduatlarını yükseltmiştir.
- Maaş ve ücretlere enflasyonun altında zam yapılmıştır. Bu ise çiftçi ve çalışanların ulusal gelirden aldıkları payı azaltmış ve gelir dağılımının bozulmasına sebep olmuştur.
- Tarımsal ürünlerin destekleme fiyatları, enflasyonun altında arttırılmış ve kapsamı daraltılmıştır.
- KİT ürünlerine kısa aralıklarla zam yapılmış, böylece KİT zararları kapatılmaya çalışılmıştır.
- 1980 yılında GSMH'da gerileme olmuş (-% 1.1), 1981 sonrası ekonomi yeniden büyümeye başlamıştır. 1980-83 döneminde GSMH sabit fiyatlarla % 4 düzeyinde artmıştır.

12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından yapılan genel seçimlerde Turgut Özal liderliğindeki ANAP iktidara gelmiştir. Özal, 24 Ocak Kararlarını güçlü bir biçimde uygulamayı sürdürmüştür¹¹².

2.3.5. 12 Eylül 1980 Askeri Yönetimi ve Türkiye- AET İlişkileri

24 Ocak Kararlarının ilk aşama sonuçlarının olumlu görülmesi bu kararlara karşı gösterilen tepkilerin giderek artmasına engele olamamıştır. Hükümetin tavrı muhalefet partilerinin tepkisi ve Türkiye'nin içinde bulunduğu dönemin zorlukları ve

¹¹¹Karlık, Rıdvan: Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm, , Beta Yayınları, İstanbul, 2009, s. 419-420.

¹¹²Uluç, s. 108.

kararlara karşı çıkan guruplar nedeniyle siyasi istikrarsızlık ve siyasi kaos sona ermiştir. Hükümete karşı verilen gensoru önergesi 5 Eylül tarihinde, TBMM’de CHP ve MSP’li 231 milletvekilinin oyları ile kabul edilmiştir¹¹³.

Siyasi ve ekonomik bunalım sebebiyle, 12 Eylül 1980 tarihinde “*Bayrak Harekâtı*” adı altında gerçekleşen darbeyle Türk Silahlı Kuvvetler (TSK) yönetime el koymuştur¹¹⁴. Genelkurmay Başkanı olan Kenan Evren devlet başkanı olmuş ve Evren’le birlikte dört kuvvet komutanı Milli Güvenlik Konseyini oluşturmuştur. Bir bildiri yayınlanmıştır. Konsey bildiri yayınlayarak askeri müdahalenin gerekçesi ve amacı aşağıdaki gibi açıklamıştır¹¹⁵:

“...ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenini işlemesine engel olan sebepleri ortadan kaldırmak.”

12 Eylül darbesi, Türkiye’de yeni bir dönemin başladığının işaretini verir. Bir bakıma bu süreç, 1971 muhtırası ile başlamıştır. 1971 muhtırasından sonra askeri yönetimin aldığı tüm önlemlere karşın, ülkede yaşanan siyasal ve ekonomik bunalımın önüne geçilemediği gibi ekonomik krizler de dizginlenememiştir. 1970’li yılların sonunda sınıfsal mücadelelerin neticesi olarak ortaya çıkan 1980 darbesi, 1971 muhtırasının devamı olarak görülebilir¹¹⁶.

12 Eylül’le beraber Türkiye’nin AET ile olan ilişkileri de karmaşık bir hal almıştır. Darbenin hemen arkasından Orgeneral Kenan Evren bir açıklama yapmıştır. “*Türkiye’nin AET, Avrupa Konseyi ve demokratik ülkelerin üyesi bulunduğu diğer kuruluşlarla mevcut anlaşmalar çerçevesinde ilişkilerinin devam edeceği*” belirtilmiştir¹¹⁷. Bur dan da anlaşıldığı üzere, AET ile ilişkilerin kaldığı yerden devam edeceği ve Türkiye’nin izlemiş olduğu Batı eksenli dış politikasını sürdürüleceğini

¹¹³**Tekeli, İlhan/İlkin, Selim:** Türkiye ve Avrupa Birliği III. Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa’ya Türkiye’nin Yaklaşımı, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2000, s. 34.

¹¹⁴**Akşin, Sina:** Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908-1980), İstanbul, Milliyet Kitaplığı, 2003, s. 30.

¹¹⁵**Tekeli/ İlkin,** s. 34.

¹¹⁶**Özcelik, Pınar:** 12 Eylülü Anlamak, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:66, Sayı:1,s. 74, 2012.

¹¹⁷**Erhan Çağrı/ Arat, Tuğrul:** “AT’yle İlişkiler”, Türk Dış Politikası C.2:1980-2001, Ed: (Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 83.

önemle vurgulanmıştır. Bu açıklamalar ile hem halka hem de AET'ye "içiniz rahat olsun" mesajı verilmek istenmiştir¹¹⁸.

AET'nin 12 Eylül'e olan ilk tepkisi, NATO, ABD ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) etkisi ile beklendiği kadar sert olmamıştır. Topluluğun, Türkiye için iki değişik görüşü bulunmaktadır. Fransa, Hollanda ve Danimarka'nın başını çektiği birinci grup, 1967'de Yunanistan'da olduğu gibi ilişkilerin askıya alınmasını istemişlerdir. Almanya ve İngiltere'nin öncülüğündeki ikinci grup ise, 12 Eylül'den önce Türkiye'de demokrasinin işlemez olduğunu ve askerlerin demokrasiye yeniden işlerlik kazandırmak için yönetime el koyduğunu belirterek, Türkiye-AET ilişkilerinin olduğu gibi devam etmesini istemişlerdir. 16 Eylül AET Bakanlar Konseyi toplantısında ikinci görüş kabul görerek karara bağlanmıştır. Konseyde olduğu gibi Avrupa Parlamentosu'nda da konuya ilişkin iki değişik görüş vardır. Sosyalist ve komünist milletvekilleri ilişkilerin hemen askıya alınmasını isterken muhafazakâr ve liberal milletvekilleri buna karşı çıkmıştır¹¹⁹.

1981'in ikinci yarısından itibaren AET'nin Türkiye'ye karşı sergilediği olumlu tavır zaman içerisinde yerini sert bir yaklaşıma bırakmıştır. AET'nin bu tavrının nedeni Türkiye'de giderek artmaya başlayan sendikaları, siyasi partileri ve sivil toplum örgütlerini hedef alan baskıydı. Bunun yanında 12 Eylül sonrası dönemde ortaya çıkan insan hakları ihlali, siyasal haklar ve özgürlükler alanındaki olumsuz uygulamalar AET ile ilişkileri giderek gerginleştirmiştir¹²⁰.

MGK, aldığı bir karar ile Türkiye'deki bütün siyasi partileri Ekim 1981 tarihinde feshetmiştir. 4 Kasım 1981 tarihinde Avrupa Parlamentosu'nda yapılan AET bütçe görüşmeleri ile 19 Haziran 1981'de parafe edilen 4. Mali Protokol MGK'nin 1981 yılında Türkiye'deki siyasi partileri kapatması sonucu fiilen askıya alınmıştır. AET 1981 yılından itibaren, Türkiye'yi dumping uygulamakla suçlayarak pamuk ithalatına kısıtlamalar getirmeye başlamıştır. Ayrıca Türkiye'nin temel ihrac kalemlerinden olan bütün tekstil ürünlerine yeni sınırlamalar getirmiş ve yeni kotalar koymuştur¹²¹. Bunlara ekolarak 21 Ocak 1982 tarihinde Avrupa Parlamentosu'nun

¹¹⁸ **Bozkurt**, Emre: Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyeliği ve Kıbrıs Problemi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2003, s. 37.

¹¹⁹ **Erhan/ Arat**, C.II, s. 84.

¹²⁰ **Bozkurt**, s. 37

¹²¹ **Erhan/ Arat**, s. 88.

kararıyla Ortaklık Antlaşması, Türkiye'deki siyasi ortam düzelineye ve insan hakları garanti altına alınincaya kadar askıya alınmıştır¹²².

2.3.6. 1982 Askeri Anayasası ve Yeniden Demokrasi

1982 Anayasası'nda diğer Anayasalarda olduğu gibi oluşturulduğu dönemin izleri mevcuttur. 1982 Anayasası'nın içeriğine bakıldığında 1961 Anayasası'ndan daha detaylı ve uzun olduğu dikkat çekmektedir. 1980 öncesi dönemde yaşanan sıkıntılar daha önce anlatılmıştır. Yaşanılan bu sıkıntılarının ardından hazırlanan 1982 Anayasası, ülkenin içinde bulunduğu durumun nedenleri arasında 1961 Anayasasının da etkisi olduğu görüşünün benimsendiğini göstermektedir. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik, toplumsal ve siyasi sorunların çözülmesinde Anayasa'nın araç olacağı düşünülmüştür¹²³.

Yeni bir anayasa oluşturma düşüncesinin altında esas olarak devletin ve otoritenin güçlendirilmesi yatmaktadır. Resmî kaynaklara ve belgelere bakıldığında bu açık bir şekilde görülmektedir. *“Orgeneral Kenan Evren, 12 Eylül 1980 müdahalesini açıklayan ilk konuşmasında, hukuk devleti kavramının yalnız, kişilerin müdafaasına, kuvvetler ayrılığı ilkesinin de kuvvetler çatışmasına dönüştüğünü ileri sürerek, tam bir otorite boşluğundan söz ediyor ve anayasal kuruluşları suçluyordu¹²⁴.”* Evren'in bu söyleminde ve bundan sonraki yapılan basın toplantısında, 12 Eylül darbesinin hedeflerini sayarken ilk dört sırada devletin gücü ve bu gücün pekiştirilmesine değinmiştir: *“hür, demokratik parlamenter rejimin şimdi olduğu gibi dejenere edilmesine ve tıkanmasına mani olucu... bir Anayasa'nın oluşturulmasından söz etmektedir. “Milli dayanışmayı ön plana alan... bir yönetim”* ihtiyacı duyulduğunu özenle vurguluyordu¹²⁵. Aynı şekilde Kurucu Meclis Hakkında Kanun'da yeni Anayasada hakim olması gereken düşünceyi vurgularken de *“devletin ve milletin bütünlüğü, milli dayanışma, toplumun huzuru”* gibi kavramlara öncelik veriyordu¹²⁶.

1982 Anayasası'nın dayandığı en temel neden, liberal batı demokrasisi

¹²² Baç, M. Müftüler: Türkiye ve Avrupa Birliği: Soğuk Savaş Sonrası ilişkiler, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 37.

¹²³ Özbudun, Ergun: Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, 1990, ss.43-44

¹²⁴ Tanör, Bülent: İki Anayasa 1961-1982, Beta Basım Dağıtım A.Ş. İstanbul, 1994, s. 97.

¹²⁵ Tanör, s.98.

¹²⁶ Tanör, s. 98.

anayasalarını oluşturan siyasal ve sosyal dinamiklerden farklıdır. Anayasanın önemli bir kısmı, Konsey yasalarının anayasallaştırılmasına dayanmaktadır. Kısacası Konsey, darbenin hemen sonrasında kabul ettiği “*Anayasal Düzen Hakkında Kanun*” çerçevesinde oluşturulan yasaları bu Anayasanın metninde kullanmış ve anayasa kuralına dönüştürmüştür¹²⁷. Komisyon bazı itiraz ve olumsuz eleştiriler ile düzenlenen bazı maddelerden sonra hazırladığı taslağı 17 Temmuz 1982 tarihinde Danışma Meclisi (DM) Genel Kuruluna sunmuştur. 200 Maddeden oluşturulan metinde yeni Anayasanın yürürlüğe giriş dönemiyle ilgili geçici hükümler içermemesi ve siyasal özellik taşıyan bu konunun düzenlenmesini Milli Güvenlik Konseyi’ne bırakması söz konusudur. Tasarı, DM Genel Kurulunda 23 Eylül 1982’de bu şekliyle onaylanarak kabul edilmiştir. 120 üye kabul, 7’si ret, 12’si çekimser oy kullanmış, 17 üyede oylamaya katılmamıştır. Milli Güvenlik Konseyi, bazı değişiklikleri yapmış ve geçici hükümleri de eklemiştir. Daha sonra, metni 2709 sayılı yasa olarak 18 Ekim 1982 tarihinde yayımlanmış ve 7 Kasım 1982 tarihinde de halk oylamasına gidilmiştir¹²⁸.

1982 Anayasası %91,2 oranın da kabul oyu almıştır. Referandum öncesi Anayasa Komisyonu Başkanı’nın yaptığı konuşmada anayasanın kabul edileceğini şu sözleri ile vurgulamıştı: “*Bizim Anayasamız kabul edilecektir. Kesin... Çünkü kabul edilmesi demek, siyasi partiler kanununun yapılması ve seçime gidilmesi demektir... Seçmen bunu değerlendirecek ve bir an evvel normal düzene geçilmesi için Anayasaya oy verecektir*”¹²⁹.

Sonuç itibari ile 1982 Anayasası, geleneksel olan devlet anlayışının, güçlü bir yürütme ve devletin yetkilerinin ürünü bürokratik bir temeli amaç edinen otoriter bir düşüncenin ürünüdür¹³⁰. 1982 Anayasası, demokratik ve çağdaş bir toplum olabilme yolunda atılmış geri bir adımdır. 1982 Anayasası bugüne kadar defalarca değiştirilmiş olup, bugün hiçbir toplum kesimini tatmin etmemektedir¹³¹.

¹²⁷ **Ayan**, Sezer: Siyasi Yapılanma Sürecinde 1961 ve 1982 Anayasası, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 8, Sayı 2, 2007, s.8.

¹²⁸ **Soysal**, Mümtaz: 100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1987, s. 15.

¹²⁹ **Tanör**, Bülent/**Yüzbaşıoğlu**, Necmi, (2001), 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2001, s. 35-36.

¹³⁰ **Ayan**, s. 22.

¹³¹ **Acar**, Mustafa/**Bilir**, Hüsnü: Türkiye’de Sivil Anayasa Arayışları, Anayasal İktisat ve Anayasada Bulunması Gereken İktisadi-Mali Hükümler, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 15 (24): s.87-96, 2013, s.90.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TURGUT ÖZAL DÖNEMİ TÜRKİYE’NİN AET POLİTİKASI

3.1. Turgut Özal’ın (1983-1993) Avrupa Birliği’ne Tam Üyelik ile İlgili Yaklaşımları

3.1.1. 1983 Seçimleri ve Anavatan Partisinin İktidara Gelişi

Yeni Anayasanın düzenlenmesiyle ilgili olarak “*parti hükümetinin*” zayıflığı vurgulanabilir. Öyle ki, tasarının sunduğu sistemde Bakanlar Kurulu meclis çoğunluğuna dayanan ve seçmenlerin vekaletini taşıyan bir parti hükümeti değildir¹³². Teorik bakımdan bütünüyle meclisin dışından atanacak olan kurul, bir taraftan genel oylarla seçilmemiş olabileceği durumda Cumhurbaşkanı ile beraber yasama meclisinin üstünde olağanüstü yasama yetkileri kullanabilmektedir. Diğer taraftan da yürütmenin başkanı sayılan Cumhurbaşkanı’na karşı tam bağlı olacaktır. Ayrıca seçimler ile ilgili yapılan düzenlemelerde siyasal partilerin adeta temsiliyet özellikleri göz ardı edilmiştir. Genellikle çoğunluk partisinin lehine düzenlemeler yapılmıştır ve “*gerçekten seçim kazanan siyasal partiler*” iktidar olarak politik alanda yerlerini alamamıştır¹³³. Yargıdaki bağımsızlığının yitirilmesinde bir husus da yasama denetimindeki halkoyuna karşı da yükümlü olmayan yürütme, yargıyı da bir şekilde içinde kaybetmiştir. Cumhurbaşkanı’na verilen tek başına ve geniş atama yetkisi yolu ile yargı, yürütmenin bir kolu haline almıştır. Yürütmenin yargı denetimi altından çıkmasıyla üst kurullar kendi içerisinde ve özerkçe seçilemeyen ve bir biçimde yürütmece atanan bir yargının bağımsızlığından ve yargı güvencesinden söz etmenin de imkanı kalmamıştır¹³⁴.

Bu antidemokratik, politik, yasal ve toplumsal uygulamalardan doğan ortam içinde dünyada hızla yükselen yeni sağ politika etkinliklerinin yürütüldüğü görülmektedir. Özal’ın 24 Ocak Kararlarıyla başlayan neo-liberal politika uygulamaları 12 Eylül askeri darbe neticesinde oluşturulan MGK tarafından benimsenmiştir. Ayrıca uygulamaların devam etmesine de izin çıkmıştır. Üç yıllık askeri yönetim döneminde neo-liberal politikaların hayata geçirilebilmesi için yasal

¹³²Parla, Taha: Demokrasi Anayasalar Partiler ve Türkiye’nin Siyasal Rejimi, İstanbul: Onur Yayınları, 1986, s. 50

¹³³Parla, s. 59.

¹³⁴Parla, s. 61.

ortam yaratılmıştır¹³⁵.1980'ler süresinde yaşanan değişimlerin başladığı nokta olan darbe, yeni sağın kurulmasını etkileyen faktörlerden biridir¹³⁶. Özal, partiyi kurmadan önce, MGK'nın veto yetkisini de düşünerek askeri yönetimin fikrini almak istemiş ve Kenan Evren'i ziyaret etmiştir. Evren'e parti kurma düşüncesini anlatmıştır. Bu görüşmeyle ilgili olarak Özal hatıratında şunları söylemektedir:

“Parti kurmak istiyorum... Bana müsaade edecek misiniz? Önce bu sorunun cevabını almam şart. Çünkü kolay iş değil parti kurmak. Gireceksin, bir sürü insanı konuşturacaksın. Bir sürü mali külfet yükleneceksin. Ondan sonra müsaade etmeyecekler. Onun için peşin izin almak en doğrusu... Ben herkesi birleştirecek bir parti kurmayı düşündüğümü anlattım. Hiçbir siyasi düşünceye, önceden karşı bakmadığımızı söyledim. Ama bunlar veya benim görüşlerim, o sırada önemli değil. Askerler benim, % 10 bile oy alamayacağımı düşünüyor o sırada. Buna göre, benim kuracağım minyatür parti, Türkiye'deki demokrasinin ispatı olacak”¹³⁷.

Hasan Cemal, Özal Hikayesi adlı kitabında Ecevit ve adını açıklamadığı bir kişinin sözlerine yer vererek "*Evren'in Özal'ın iktidarından yana olduğunu*" söyledikten sonra Evren'in Özal'ın kuracağı partiye izin vermesi hakkındaki bilgilerin az olması ve Kenan Evren'in suskunluğunu koruması nedeniyle nesnel bir değerlendirme yapmanın imkansız olduğunu yazmaktadır.¹³⁸ Ancak Evren ile 2000 yılında yapılan mülakatta "*... Eğer bir parti sağda, bir parti solda kurdurmaya kalkarsak, sağ çok büyük bir çoğunlukla iktidara gelir. Anayasa'yı da değiştirir. Halbuki bu Anayasa'ya 10 sene daha ihtiyacı var Türkiye'nin. O bakımdan sağda iki parti olsun istedik...*"demektedir¹³⁹. Bu anlamda, Kenan Evren Hasan Cemal'in kitabında geçen iddiayı yalanlamakta ve kurulacak partiye izin verilmesinin ardında Özal'ın iktidara gelmesinin yatmadığını ifade etmektedir.

¹³⁵ **Özkazanç**, Alev: (1998). Türkiye'de Siyasi İktidar ve Meşruiyet Sorunu: 1980'li Yıllarda Yeni Sağ. (Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü S1998, s. 212.

¹³⁶ **Özkazanç**, s. 212.

¹³⁷ **Özkazanç**, s. 212.

¹³⁸ **Cemal**, Hasan: Özal Hikayesi, s. 51.

¹³⁹ **Barlas**, Mehmet: Turgut Özal'ın Anıları, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2001. s. 28.

Parti kurma döneminde önemli olan bir husus da Süleyman Demirel ile Özal arasındaki ilişkidir. Demirel ile Özal ilişkisi okul yıllarına kadar dayanmaktadır. Birlikte geçen okul ve çalışma hayatı yıllarının sonrasında siyasette de beraber zaman geçirmişlerdir. Fakat, yollarının ayrılması parti kurma süreci ile ilişkilidir. Demirel o sıralarda mesai arkadaşları ile Büyük Türkiye Partisi'nin kurulması için çalışmaktaydı. Özal'ın da kendisiyle birlikte hareket etmesini istiyordu. Fakat Özal'ın 12 Eylül sonrasında hükümette yer alması sebebiyle askerler ile yakın ilişkileri vardı. Özal, eski siyasilerin desteklediği oluşumların MGK tarafından veto edileceğini tahmin ediyordu. Özal, Hüsamettin Cindoruk ve Ekrem Ceyhan ile görüşmeler yapmış, Büyük Türkiye Partisi'nin veto edilebileceğinden bahsetmiştir. Bu sebeple Demirel'in kendisini desteklemesini talep etmiştir.

Süleyman Demirel:

"İsim de değil, izin de değil, parti kurma meselesinde benden yardım istedi. Ben niye ona yardım verecektim? Yardım vermedim parti kurmasına, çünkü benim siyasi hayatım sona ermiş değildi. Kaldı ki benim davamı sürdüren arkadaşlarım vardı. Bu arkadaşlarım da parti kurmaya hazırlanıyorlardı ve benim direktifimle hazırlanıyorlardı. Ben onlara destek verdim''¹⁴⁰.

sözleri ile o anki durumunu ifade etmiştir. Özal ve Demirel arasındaki mücadele Demirel'in siyaset yasağının kalktığı 1987 yılından itibaren daha da şekillenecektir.

TRT televizyonunda Ekim 1983'te düzenlenen bir açık oturumda Özal öteki liderlerden sakinliği, ekonomik konulardaki bilgisi ve yumuşak üslubuyla daha etkili olmuştur. ANAP'ın öne çıkışı bu program ile daha net gözlemlenmiştir. Bu durumu engellemeye çabalayan Cumhurbaşkanı Kenan Evren 4 Kasım 1983 tarihinde yaptığı konuşmada ANAP'ı açıkça eleştirmiştir. Fakat bu konuşma neticesinde sonuç yine değişmemiştir. Seçim sonuçları ANAP'ı tek başına iktidar yapabilecek milletvekili sayısına ulaştırmıştır.

Turgut Özal'ın partisinin ambleminde bal petekleriyle donatılan Türkiye haritası ve bal arısı bulunmaktadır. Burada arı çalışkanlığı, petek ise ülkenin her kesimine hitap etmeyi ifade etmektedir. Özal'ın parti listesinde MGK'nın onay

¹⁴⁰Birand, s. 158.

vermediği isimler de vardı. Buna rağmen yeterli sayıyı yakalamış ve partisini kurma hakkına sahip olmuştur. ANAP 67 il ve 458 ilçede teşkilatlanarak seçimlere katılmıştır¹⁴¹.

1983 seçimleri ile iktidara gelen ANAP24 Ocak Kararları ile belirlenen neo-liberal ekonomik çizgiyi ve 1982 Anayasası ile oluşturulan katı/ kısıtlayıcı siyasi çizgiyi sürdürmüştür. Özal dönemi yoğun yasama faaliyetleri ile değişimi ön plana çıkarmasına rağmen askeri yönetimce oluşturulan yasal çerçeve, özellikle siyasi anlamda, varlığını korumuştur¹⁴².

Anayasanın kabulüyle birlikte Devlet Başkanı olan Kenan Evren'in Anayasa'nın geçici 1. Maddesinde yer alan, 7 yıl süre ile Cumhurbaşkanlığına getirilmesinin ardından generaller, siyaseti yapılandırma programı dâhilinde partili ve seçimli hayata geçişin hukuki adımlarının atılması ANAP için önemlidir. Bu çerçevede Mart 1983 tarihinde yeni Siyasi Partiler Kanunu çıkarılmıştır¹⁴³. Eylül 1980 tarihinden önce var olan siyasetçiler on yıl siyasetten men edilmişlerdir. Siyasi partilerin kurulmasına izin verilmeden önce MGK'nın hazırladığı yasaklardan dördü yürürlükte kalmaya devam edecektir. Bu maddeler aşağıdaki gibidir:

- 1. Feshedilmiş partilerin eski mensupları partilerini ve kendilerini savunacak beyanda bulunamayacaklardır.*
- 2. Yeni kurulan partiler, eski parti ve siyasileri suçlayıcı ya da savunucu beyanda bulunamayacak.*
- 3. 12 Eylül'den itibaren MGK icraatı, Cumhurbaşkanı'nın beyanları ve sıkıyönetim komutanlarının yasakları ve kararları tartışılmayacak.*
- 4. Anayasada özel yasak getirilmiş eski siyasilerin durumu değişmeyecektir¹⁴⁴.*

Yeni partilerin kurucularının MGK' tarafından onaylanması zorunluluğu getirilmiştir. Bu dönemde kurulan 15 parti den 12'si kurucular listelerindeki sorunlar bahane edilerek kabul edilememiştir. 6 Kasım 1983 tarihindeki seçimlere, Turgut Özal'ın liderliğindeki ANAP, Necdet Calp'ın genel başkanlığını yürüttüğü HP

¹⁴¹Cumhuriyet Gazetesi, 25 Ağustos 1983

¹⁴²Özkazanç, s.214.

¹⁴³T.C. Kanunları, Cilt: IX, 1993/1, s. 9614-9648

¹⁴⁴Gök, Emre: 1980 Sonrası Yönetimde Neo Liberal Politikalar (Anavatan Partisi'nin Turgut Özal Dönemi), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya, 2008, s. 72.

(Halkçı Parti) ve Turgut Sunalp'in genel başkanlığını yaptığı MDP(Milliyetçi Demokrasi Partisi) katılabılmıştır.

Türkiye'nin siyasi tarihinde önemli bir yeri olan 6 Kasım 1983 seçimleri, askeri darbe sonrası yapılan ilk ve %92 oranında gerçekleşen katılım ile Türkiye'deki en yüksek katılımlı ikinci genel seçimi olması nedeniyle önem arz etmektedir. Bu seçimler sonucu, Türkiye'nin siyasal yaşamı normalleşme sürecine girmeye başlamıştır. Cumhurbaşkanı Evren, seçimlerden iki gün önce, 4 Kasım 1983'te ANAP'ı ve genel başkanı Turgut Özal'ı isim belirtmeden hedef alan bir konuşma yaparak, halkı bu partiye oy vermemesi konusunda uyarmıştır. Evren'in bu uyarısına rağmen seçimler ezici bir ANAP başarısıyla sonuçlanmıştır. 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan Milletvekili Genel seçimlerinde Turgut Özal liderliğindeki ANAP, yaklaşık % 45 oy alırken, HP, %30, askeri liderlerin desteklediği MDP ise %23 oy almıştır¹⁴⁵.

ANAP 212 Milletvekilliği kazanmıştır. Ancak Bingöl'deki isim eksikliği bir milletvekilinin eksik çıkmasına neden olmuştur. 6 Kasım 1983 seçimlerinin ardından Turgut Özal Başbakan olmuştur.

3.1.2. I. Turgut Özal Hükümeti (1983–1987) Türkiye-AET İlişkileri

Turgut Özal, darbe öncesinde ve sonrasında ülkenin önemli hizmet alanlarında görev yapmış tecrübeli bir bürokrattır¹⁴⁶. Özal Adalet Partisi iktidarının Planlama Müsteşarlığında görevi döneminde Demirel'in sağ kolu olduğunu kendisi belirtmişti¹⁴⁷. 24 Ocak Kararlarını alan Demirel hükümetinde oluşturulan ve darbe sonrasında askeri yönetimde ekonomiden sorumlu Devlet bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak görev alan Özal, merkez sağ amaç edinen ANAP'ı kurarak siyasi hayata girmiştir. Özal bürokrasiden arkadaşlarını yanına alarak 37 kişilik bir liste ile partiyi kurmuştur. ANAP'ın diğer partilerden farkı, daha özgür ve darbeden uzak bir pozisyonu olmasıydı. Bu özelliği ile halkın da dikkatini çeken ANAP beklenmedik bir oy alarak ANAP tek başına iktidar olmuştur. Seçim sonuçları aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

¹⁴⁵Resmi Gazete, Sayı: 18221,14 Kasım1983, s. 13.

¹⁴⁶Velidedeoğlu, Veldet, Hıfzı: 12 Eylül Karşı-Devrim, Evrim Yayınevi., İstanbul, 1985, s. 226

¹⁴⁷Barlas, s.14.

Tablo 1. 1983 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları:Oyların Partilere Göre Dağılımı ve Milletvekili Sayıları

Parti Adı	Oy Oranı	Toplam Oy	Milletvekili Sayısı
ANAP	%45.1	7.833.148	211
HP	%30.5	5.285.804	117
MDP	%23.3	4.036.970	71
BAĞ	%1.1	195.588	-

Kaynak: **Türkiye İstatistik Kurumu** Milletvekili Genel Seçimleri: 1923-2011Milletvekili Genel Seçimleri: 1923-2011, Ankara, Haziran 2012 s 93-94

Partiler bakımından ortaya çıkan sonuçlarda, hemen hemen bütün seçimlerde karşılaşılan, 1982 Anayasasının ve seçim sisteminin neden olduğu durum söz konusudur. Öyle ki, ANAP %45,14 oranında oy almasına karşın, milletvekili sayısının %52,88'ini elde etmiştir¹⁴⁸.

Netice itibariyle, 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan genel seçimler, Turgut Özal'ın genel başkanı olduğu ANAP'ın başarısıyla sonuçlanmış ve Turgut Özal tek başına iktidar olabilecek çoğunluktaki oyu alarak birinci Özal Hükümetini kurmuştur. Meclisten, 115 ret ve 65 çekimser oya karşılık 213 oyla güvenoyu alarak süreci tamamlamıştır¹⁴⁹. Turgut Özal bakanlar kurulunu oluşturmadan önce bakanlık vereceği hiçbir isim ile görüşmeden kabineyi belirlemiştir böylece listesi herkes için sürpriz olmuştur¹⁵⁰. Hükümetin kurulmasının hemen ardından çalışmalara başlanmış ve Hasan Celal Güzel, Yıldırım Aktürk, Adnan Kahveci, Mehmet Keçeciler ve Hüsnü Doğan tarafından oluşturulan bir ekip önemli çalışmalar yapmıştır. Bunlardan en önemlileri, bakan sayısının azaltıp, 23'e düşürmesi böylece devlet teşkilatının küçültmesi, bazı bakanlıkların birleştirilerek hazine müsteşarlığını kurulmasıdır¹⁵¹. Diğer yandan Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Kaya

¹⁴⁸ **Acar**, s. 82.

¹⁴⁹ **Tanör**, Bülent: Siyasal Tarih (1980–1995)', Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye Tarihi 1980–1995, Yayın Yönetmeni: Sina Aksin, 3. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 60

¹⁵⁰ **Tokath**, Orhan: Kırmızı Plakalar: Türkiye'nin Özallı Yılları, 1. Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999, s. 45

¹⁵¹ **Birand**, M. Ali/**Soner**, Yalçın: The Özal: Bir Davanın Öyküsü, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2001, s. 204

Erdem, kısa bir sürede ekonomik reform ve yapısal değişiklikler ile ilgili kanun hükmünde kararnamele, bakanlar kurulu kararlarını, bakanlık tebliğlerini ve kanun tasarılarını hazırlamıştır¹⁵².

Özal'ın ilk başbakanlık dönemi, en başarılı dönemidir. Türkiye'nin yeniden yapılanması için gerekli altyapı çalışmalarında büyük aşama kaydedilmiştir. Örneğin Türkiye'yi dünyaya açacak telekomünikasyon alanında büyük bir dönüşüm gerçekleştirmiştir. Güney Doğu Anadolu Projesi (GAP) bu ülke için hayati önem taşıyan, Fırat ve Dicle Havzası sulama ve hidroelektrik enerji üretimine yönelik tam 13 proje paketinden oluşan GAP Cumhuriyet tarihimizin de en kapsamlı ve maliyetli projesidir. Bugüne kadar hazırlanan bölgesel kalkınma plan ve programları arasında en etkin olanı ve uygulananıdır. GAP, entegre bölgesel kalkınma yaklaşımı ve sürdürülebilir insani gelişme felsefesi ile uluslararası literatüre geçen ve marka değeri olan bu projedir. 1983 yılında inşaatına başlanan ve 1992 yılında işletmeye açılmış olan Atatürk Barajı, dolgu hacmi bakımından dünyanın en büyük 6. barajı durumundadır. Bu proje Özal'ın I. Başbakanlığı dönemiyle hayat bulmuştur. Bunların yanı sıra, ağırlıklı olarak oto yollar, limanlar ve havalimanlarının yapılmasına büyük önem verilmiştir.

Özal dönemi, dış politika açısından da kırılma noktası oluşturmuştur. Özal döneminde Türk dış politikasındaki değişim daha görünür olmuştur. Özal'ın dış politika karar alma sürecindeki hareket şekli ve tutumu çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Örneğin, Özal'ın Başbakan olduğu dönemlerde Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığı görevi yapan Büyükelçi Ercüment Yavuzalp, Özal'ın, Dışişleri Bakanı ve Dışişleri Bakanlığını devre dışı bırakıp, dış siyaseti yürüttüğünü belirtmektedir.

Özal döneminde özellikle ekonomik alanda çok önemli değişikliklere gidilmiştir. Geleneksel "ithal ikameci" yaklaşım terk edilerek "ihracata yönelik" bir strateji uygulanmaya başlanmıştır. Özal'ın hızlı bir liberalleşme paketiyle işe başladığı ve başbakanlığı süresince de daha çok ekonomik liberalleşme ile ilgilendiği bilinmektedir. Özal, öncelikle ekonomik liberalleşmeyi sağlamaya çalışmış ve bunun için mevzuatta geniş bir düzenlemeye gitmiştir. Özal ekonomik liberalleşmenin, ülkeyi siyasi liberalleşmeye de götüreceğini düşünmekteydi. Çünkü liberal anlayış

¹⁵² **Arcayürek**, Cüneyt: Demokrasi Dönemecinde Üç Adam, Bilgi Yayıncılık, Ankara, 1999, s. 205

gereği ekonomik alanda yapılacak değişiklikler, birey-devlet ilişkileri gibi pek çok alanda ülkenin geleceğini belirleyen değişikliklere de neden olacaktır.

Özal, dış ticarete serbest piyasa ilkelerinin geçerli olabilmesi için gerekli düzenlemelere gitmiştir. İlk yıllarda, ihracatı artırmak maksadıyla ihracat sübvansiyonu; fiyat istikrar fonu, vergi iadesi, belli vergi, fon ve ödemelerden muafiyet, KDV ve gelir vergisinden muafiyet, gümrük vergisinden muafiyet, ihracattan elde edilen dövizin serbest kullanımı ve Eximbank kredilerinden yararlandırılma gibi teşvik unsurları kullanılmıştır. İhracatçılar ham maddeleri, yarı-mamuller ve paketlenme maddelerini gümrük vergisini ödmeden ithal etmeye başlamışlardır. Fakat bu ayrıcalıklar daha sonra tedrici olarak kaldırılarak dış ticaretin tam serbestleştirilmesi aşamasına geçilmiştir. Dış ticaretin ikinci ayağı olan ithalat da serbestleştirilerek, uluslararası ticarete yasaklı birkaç madde dışında ithalatı yasaklanan hiçbir madde kalmamıştır. Özal, iktidarda bulunduğu süreçte dış ticaret hacmini artırmak amacı ile Karadeniz Ekonomik İşbirliği bölgesi (KEİ) ile Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) ülkeleri arasındaki “ekonomik sınırları” kaldırmaya çalışmıştır. Ortadoğu ülkelerine, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine ve hatta Amerika Birleşik Devletleri’ne serbest ticaret antlaşmaları önerisinde bulunmuştur¹⁵³.

Ekonomide Batının liberal politikalarını benimsemiş bir devlet adamı olan Turgut Özal, yeni dönemde Türkiye Cumhuriyeti başbakanı sıfatıyla, ülkesinin Avrupa ile siyasi ve ekonomik bütünleşmesi için daha etkin bir çaba yürütme gayreti içine girmiştir. Turgut Özal Hükümeti, iktidarının ilk yıllarında hem Avrupa Konseyi ile mevcut sıkıntıları gidermeyi hem de AET ile ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır. Özal iktidar kurma aşamasındayken Avrupa Konseyi Hükümetler Kanadı ve Parlamenter Kanadının toplantısına dönemin Dışişleri Bakanı İlder Türkmen katılmış ve bu toplantıda Türkiye’ye yöneltilen eleştirilere maruz kalmıştır¹⁵⁴. İngiliz muhafazakâr parlamenter SirFrederic Bennet, Türkiye’yi savunan tek kişi olmuştur. Bu toplantıya Meclisten 36 üye katılmıştır. Seçimlerden önce Türkiye’ye gelen Avrupalıların seçim sonrasında gelmemeleri parlamenterlerin eleştirilerine neden

¹⁵³ **Ataman**, Muhittin: “Özalist Dış Politika Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış”. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt: 5, Sayı: 2, 2003.

¹⁵⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 24 Kasım 1983.

olmuştur¹⁵⁵. Türkmen özellikle bu durumu garip bulmaktaydı. Üç yıl boyunca Türkiye'yle ilişkilerini devam ettiren Avrupa Konseyi'nin seçimlerin hemen ardından eleştirilere başlaması normal bir durum olarak algılanmamıştı. Türkmen bu toplantıda, Türkiye'de demokrasinin işlemeye başladığını ve bu sürecin de devam edeceğini, Avrupa Konseyi'nin Türkiye'yle ilişkilerini askıya almasında Türkiye den ziyade Avrupa Konseyin zararlı çıkacağını vurgulamıştır¹⁵⁶.

Turgut Özal, Avrupa Konseyi'nin tutumuyla ilgili Reuters Ajansı'na verdiği demeç Avrupa Konseyi'nin Türkiye'ye karşı takındığı bu olumsuz tutumun, 6 Kasım seçimlerinin ardından anlamını yitirdiğini belirtmiştir. Özal, ayrıca, Ortak Pazarla ilgili düşüncelerini belirtmiş, Türkiye'nin amacının Ortak Pazar'a tam üyelik olduğunu¹⁵⁷, fakat reddedilme olasılığının yüksek olmasından dolayı bunun hemen olmayacağını, Avrupa'daki durumun Türkiye karşıtı olması sebebiyle başvurunun bu şartlarda yapılmasına elvermediğini önemle vurgulamıştır¹⁵⁸. Bu söylemden, ANAP iktidarının kendi döneminde Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilere daha fazla önem verileceği anlaşılmalıdır. Özal'ın bu fikirleri hükümet programına; "*Avrupa Ekonomik Topluluğu ile münasebetlerimizde, esas hedefimiz tam üyelik olmakla beraber, bütün safhalarda menfaatlerin dengelenmesini esas alan bir anlayış içinde olacağız*"¹⁵⁹ olarak yansımıştır.

Bütün bunların ardından Avrupa Konseyi, 1984'de yapılacak olan toplantıya Türk Parlamento üyelerinin katılmasını kabul etmiştir. Özal, Türk Parlamento üyelerinin katılımı ile ilgili partiler arasında görüş birliğinin sağlandığını açıklamıştır. Özal, Konseye gitmesi gereken parlamenterlerin özellikle lisan bilmesinin yanında temsil yeteneği güçlü olanlardan oluşturulmasının gerekliliğini vurgulamış¹⁶⁰ ve Türkiye'deki dönüşümü Avrupa Konseyine de anlatmaya çalışmıştır. Aynı dönemde Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu'nun liderliğindeki Türk heyeti, Brüksel'de AET Komisyonu Başkanı Gaston Thorn ve Dış İlişkilerden Sorumlu Başkan Yardımcısı William Hafferkamp ile görüşmeler yapmış ve hükümetlerinin AET ile olan ilişkileri her boyutu ile canlandırmak istediğini

¹⁵⁵Milliyet Gazetesi, 24 Kasım 1983.

¹⁵⁶Cumhuriyet Gazetesi, 24 Kasım 1983

¹⁵⁷**Birand**, Mehmet Ali: 31 Temmuz 1959'dan 17 Aralık 2004'e Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası, 12. Baskı, İstanbul, 2005, s.322

¹⁵⁸**Özdağ**, Ümit: Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, 3. Baskı, Ankara, 2003.

¹⁵⁹TBMM, I. Özal Hükümeti Programı, <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP45.htm>.

¹⁶⁰Hürriyet Gazetesi, 29 Aralık 1983

iletmiştir¹⁶¹. Konuyla ilgili olarak Avrupalılardan destek isteyen Halefoğlu'nun, Topluluk yetkililerine ilettiği talepler arasında AET Komisyonu'nun 12 Eylül askeri darbesinin ardından askıya alınan 4. Mali Protokolün serbest bırakılması konusunu da gündeme getirmiştir¹⁶². Burada Protokolün serbest bırakılması için yapılan girişimlerin yeterli olmadığını belirtmek gerekir. Avrupa Konseyi'nin Ocak ayında gerçekleşen toplantısına Türk parlamenterlerin katılma sorununun çözülmesi ve ANAP hükümetinin AET ile olan ilişkilerde buzların eritmeye başlaması Özal hükümetinin Avrupa ile ilişkilerde attığı hızlı adımlar olarak değerlendirilebilir. Özal, konuyla ilgili olarak AT'ye tam üyelik başvurusunu gündeme getirmiş ve kamuoyunda gündeme gelmeyen bir iş yapmıştır¹⁶³. Bu duruma kamuoyunu hazırlamak için, Halefoğlu, Cumhuriyet Gazetesi'ne mülakat vererek. Batı Avrupa'yla ilişkilerde "kayda değer bir gelişme" görüldüğünü belirtmiş ve hükümetinin Batı ile olan ilişkilerin güçlendirilmesi için "samimi gayret" gösterdiğini kaydetmiştir¹⁶⁴.

Aynı dönem içerisinde Nisan ayında yayımlanan Steiner Raporunda Türkiye'de demokrasiye geçiş sürecinde olumlu gelişmelerin olduğu yolundaki ifadeler Türkiye açısından umut verici olmuştur. Yine bu dönem içerisinde yıllardan beri sorun olan "tekstil kotaları meselesi" de çözülmüştür¹⁶⁵.

Türkiye-AET arasında bu olumlu gelişmeler yaşanırken, 1986'da Ankara'nın öncelikli amacı, ortaklık kurumlarının çalışmasını ve Ankara Antlaşması'ndan doğan yükümlülüklerin taraflarca yerine getirilmesini sağlamak olmuştur. Konuyla ilgili AET'ye ulaşan Halefoğlu, AET-Türkiye Ortaklık Konseyi'nin toplanmasını talep etmiştir. Türk Bakan'ın bu çağrısına Yunanistan hariç diğer üyelerin olumlu cevap vermelerinin ardından, Başbakan Özal İngiltere'de yaptığı bir basın toplantısında bu gelişmelerden dolayı memnun olduğunu belirterek, "*Avrupa ile ilişkiler düzeliyor*" demiştir¹⁶⁶. Fakat Özal, bu yılın sonunda yapılacak olan tam üyelik başvurusunun, serbest dolaşım konusundaki sorunların çözülmeden yarar sağlamayacağını

¹⁶¹ Cumhuriyet Gazetesi, 23 Ocak 1984

¹⁶² **Erhan Çağrı/Arat** Tuğrul, AET'yle İlişkiler, 2001, Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980, I, Ed: Baskın Oran, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2002, s. 88

¹⁶³ Cumhuriyet Gazetesi, 15 Mayıs 1984.

¹⁶⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 22 Temmuz 1985

¹⁶⁵ **Karabulut**, Umut: "Anavatan Partisi İktidarının İlk Yıllarında Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu İlişkileri ve Türkiye'nin AET'ye tam üyelik Başvurusu". Çağdaş Türkiye tarihi Araştırmaları Dergisi, yıl/14, (2007/Bahar), s.146

¹⁶⁶ Milliyet Gazetesi, 21 Şubat 1986.

düşünmektedir¹⁶⁷. AET ile imzalanan Katma Protokol'ün 36. Maddesinde 1 Aralık 1986'da yürürlüğe girecek olan serbest dolaşım hükmü ile Türkiye'nin geri adım atması sonucu rafa kaldırıldığı belirtilmiştir¹⁶⁸.

3.1.3. II. Turgut Özal Hükümeti (1987-1989) Türkiye-AET İlişkileri.

Anavatan Partisi, 1987 yılında yapılan genel seçimlerde yeniden tek başına iktidar olmuştur. Bu yüzden Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerinde herhangi bir değişiklik olmamıştır. II. Özal hükümeti, 1987 yılının başında başlattığı AET'ye tam üyelik hazırlıklarına kaldığı yerden devam etmiştir. İlk olarak Avrupa için önemli olan, İnsan Hakları Komisyonu'na kişisel başvuru hakkı konusu Bakanlar Kurulu toplantısında ele alınmıştır. Buradaki kararlar doğrultusunda Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) bireysel başvuru hakkının tanınmasıyla ilgili Türkiye'nin müracaatını gerçekleştirmiştir. Avrupa Konseyi tarafından olumlu karşılanan bu girişim sonrasında Türkiye'ye dönen Halefoğlu, bir basın toplantısı düzenleyerek kişisel başvuru hakkının kabul edildiğini belirten bir yazının komisyona iletildiğini açıklamıştır¹⁶⁹.

Yine düşünce özgürlüğünün önündeki en büyük engel olarak gösterilen ve 1936 yılında İtalya'dan alınarak reform paketi adı altında Türk Ceza Kanunu'na giren 141 ve 142. maddeler, propagandayı suç sayan, sınıfa dayalı örgütlenmeyi yasaklayan, düşünce ve ifade özgürlüğünü ihlal eden maddelerdir. Birde bunların dışında 163. Madde vardı. 163. madde ise, din devleti kurmayı savunanlara yöneliktir. Şeriat devleti kurmayı savunan bir kişi, hiçbir eyleme girmemiş olsa bile görüşlerini yazılı veya sözlü olarak savunduğu ispatlandığı takdirde ağır ceza alıyordu.

Yukarıda da bahsedildiği gibi, propagandayı suç sayan, sınıfa dayalı örgütlenmeyi yasaklayan ve ifade özgürlüğünün önünde en büyük engel görülen bu maddeler, ifade özgürlüğünü ihlal ettikleri gerekçesiyle tartışmalara neden olmuştur. Özal döneminde düşünce özgürlüğünün önündeki en büyük engel olarak gösterilen

¹⁶⁷Karabulut, s. 149

¹⁶⁸Günoğur, Haluk: "Türkiye-AB ilişkileri Tarihiçesi", Avrupa Birliği El Kitabı, TCMB Yayınları, Ankara 1995. s. 182.

¹⁶⁹Erhan/ Arat, s. 93

bu maddelerin kaldırılarak yerine 12 Nisan 1991'de terörle mücadele yasası getirilmiştir. Bu da demokrasi adına önemli bir kazanım olmuştur.

14 Nisan 1987'deki tam üyelik başvurusu ile Türk tarafı Türkiye-AET ilişkilerine yeni bir boyuta kazandırmak istemiş, sistem gereği üç mektupla üç örgüte tam üye olmaya aday olduğunu ortaya koymuştur¹⁷⁰. Türkiye 1987'de, Ankara Antlaşmasından bağımsız olarak Katma Protokol'de özellikle belirtilen sorumlulukları tam olarak yerine getirilmeden, bir Avrupalı devlet olarak¹⁷¹;

- *AKÇT'yi kuran Anlaşma'nın 98. maddesine göre AKÇT'ye,*
- *AET'yi kuran anlaşmanın 237. maddesine göre AET'ye ,*
- *EUROTOM' u kuran anlaşmanın 237. maddesine göre EUROTOM'a tam üyelik başvurusunda bulunmuştur.*

14 Nisan 1987 başvurusu ile Türkiye'nin 1985'den beri açıkça ortaya koyduğu AT'ye bir an önce girme arzusu için resmi olarak ilk adım atılmıştır¹⁷². Hızlı bir şekilde ilerleyen ilişkilerin dönüm noktası teknik ve siyasi hazırlıklardan sonra Türkiye'nin 14 Nisan 1987'de Devlet Bakanı Ali Bozer'in resmi başvurusu olmuştur.

Bu başvurunun hemen sonrasında AET dönem başkanı Belçika Dışişleri Bakanı Leo Tindemans, "Türkiye'nin başvurusunda temel prosedür uygulanacaktır" demesi Türkiye'nin başvurusunun olumlu karşılandığı izlenimini yaratmıştır. Tindemans'ın bu açıklamasından sonra ANAP Meclis Grubundaki konuşmasında Başbakan Turgut Özal, tam üyelik başvurusunun yapıldığını açıklayarak şöyle demiştir; "*Önümüzde ince, uzun ve yokuşlu bir yol var, başarılı olacağımızı umut ediyorum. Sabırlı, hesaplı ve dikkatli olmalıyız*". Özal Ortak Pazar'ın avantajlarına ve işçilerin serbest dolaşımına değinerek Türkiye'de son yıllarda demokratik meseleler ve insan haklarındaki ilerlemelerin Türkiye açısından övünülecek seviyede olduğunu belirtmiştir¹⁷³.

Avrupa Topluluğu Komisyonu Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun ancak 1993 yılından sonra ele alınabileceğini belirtmekle beraber, 17 Aralık 1989 tarihinde Komisyon'un Akdeniz Ülkeleriyle ilişkilerden sorumlu üyesi Abel Matutes tarafından açıklanan rapordaki şu ifadeler çok dikkat çekicidir: "*Türkiye'nin*

¹⁷⁰ **Günuğur**, s. 182

¹⁷¹ **Karlık**, Rıdvan: Avrupa Birliği ve Türkiye, Beta Yayınları, İstanbul, 2011, s. 570

¹⁷² **Bozkurt**, s. 43.

¹⁷³ **Karabulut**, s.153

ekonomik çıkarları, politik, kültürel ve idari gelenekleri Avrupa Topluluğuna ters düşmektedir. Türkiye üye olursa Topluluğun her beş üyesinden biri Türk olacaktır. Türkiye, bütün Avrupa ülkeleri içinde en milliyetçi olanıdır. Türkiye'nin İslam ülkeleri ile yakın ilişkileri vardır. Topluluk üyelerinin halklarının çoğunluğu Türkiye'yi üye olarak benimsememektedir, Türkiye Avrupa kültür ve politik mirasının bir parçası değildir''¹⁷⁴.AB Komisyonu, yaptığı bu olumsuz açıklama, Türk hükümeti yetkililerinde büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Konu ile ilgili ilk değerlendirme yapan AT ilişkilerinden sorumlu Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Ali Bozer, daha iyimser bir rapor beklediklerini söyleyerek, morel kırıklığını dile getirmiştir.1987 yılında 12 Eylül öncesi siyasetçilere yönelik siyasi yasakların kalmasının gündeme gelmesi, meclis dışı muhalefetin hızla büyümesine neden olmuştur. Bu gelişme de Özal'ı çok iyi bilmediği bir alanda rekabet etmek zorunda bırakmıştır.6 Eylül 1987 tarihinde siyasi yasakların kalkmasına ilişkin yapılan referandumun Özal'ın beklentilerinin aksine olumlu sonuçlanması ile, 12 Eylül öncesinin önemli siyasi isimlerinin siyaset sahnesine dönüşü Özal için bir dönem başlatmıştır. Yeni dönem ile ilgili yaşananlarda içinde Cengiz Çandar, Özal'ın politikacı değil teknokrat olduğunu belirtmekte. 1983 döneminin özgün koşullarında tasavvurlarını gerçekleştirdiği ortamın 1987'den sonra ortadan kalktığını ve eski siyasi oyun kurallarının geri gelmesiyle, Özal'ın çok bilmediği ve benimsemediği bir alanda mücadeleye zorlandığını söylemektedir. Referandumun bir diğer önemli noktası da Demirel-Özal ikilisini karşı karşıya getirmesidir. 12 Eylül sonrası yeniden demokrasiye dönüş sürecinde Özal'ın ayrı bir parti kurmak istemesinin Demirel-Özal birlikteliğini olumsuz yönde etkilediği daha önce belirtilmişti. İki siyasetçi arasında bozulan ilişkiler ANAP-DYP mücadelesi ile daha kötüye gitmiştir Hatta referandum sürecinde karşılıklı verilen demeçler sonrası söz konusu ikilinin arasındaki ilişkiler tamamen kopmuştur.

Bu gelişmelere rağmen 29 Kasım 1987 milletvekilliği genel seçimleri de ANAP'ın zaferiyle sonuçlanmıştır. Tablo 2'de de belirtildiği gibi ANAP, bir önceki genel seçime göre daha az oy almış, fakat daha fazla sayıda milletvekilliği kazanmış ve tek başına iktidar olmayı sürdürmüştür.

¹⁷⁴Ercan, Murat: Türkiye –Avrupa Birliği ilişkilerinin Siyasi Yönü ve bugünkü Mevcut Durum, <http://www.universite-toplum.org/text.php3?id=342>(01.12.2007).

Tablo 2. 1987 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları: Oyların Partilere Göre Dağılımı ve Milletvekili Sayıları

Parti Adı	Oy Oranı	Toplam Oy	Millet Vekili Sayısı
ANAP	%36.3	8,704,335	292
SHP	%24.8	5,931,000	99
DYP	%19.1	4,587,062	59
DSP	%8.5	4,587,062	-
RP	%7.2	1,717,425	-
MÇP	%2.9	701,538	-
IDP	%0.8	196,272	-
BAĞ	%1.1	195.588	-

Kaynak: **Türkiye İstatistik Kurumu.** Milletvekili Genel Seçimleri.1923-2011. Ankara 2012 s. 93-94

Seçimler neticesinde oluşan seçim ekonomisi, ekonomik dengeleri bozmuş ve bu sebeple 4 Şubat 1988 tarihinde KİT ve petrol ürünlerine yönelik zamlar gibi yeni ekonomik kararlar yürürlüğe konulmuştur. II. Özal hükümeti özellikle enflasyonun yüksek olmasına engel olamamış ve 1989 yılının Mart ayında yapılan yerel seçimlere kadar ülkenin en önemli gündemi hayatın pahalı ve enflasyonun yüksekliği olmuştur. Özal hükümeti, enflasyonun düşürülememesi, yolsuzluk söylentileri gibi konularda, hem kendi partisi içinden hem de muhalif partilerden ağır eleştirilere maruz kalmıştır. 1989 yerel seçimlere yaklaşılırken kamuoyuna ANAP'ın % 30 oyun oranının altına düşmesinin kritik olduğu ve böylesi bir durumda ülkenin erken seçime sürüklenebileceği konusunda demeçler verilmiştir. 1989 yerel seçim sonuçları Özal ve ANAP için tam bir hayal kırıklığı olmuştur. ANAP % 21.75 oy ile üçüncü parti olurken üç büyük kentin belediye başkanlığını da kaybetmiştir¹⁷⁵.

¹⁷⁵Cemal,s. 308.

1989 seçimleri sonrasında Özal'ın cumhurbaşkanlığı adaylığı gündeme gelmiştir. Partinin önde gelen isimlerinden tamamına yakını Özal'ın kişiliği gereği icraatçı olduğu oysa Cumhurbaşkanlığı makamının 1982 Anayasasının verdiği geniş yetkilere rağmen sembolik bir görev olduğu tezini savunarak başbakan olarak kalmasını istemişlerdir. Ancak o bütün muhalefete rağmen kararını cumhurbaşkanı olmak yönünde vermiştir.

Her ne kadar 1987 ve 1989 seçimleri ile oy oranlarında azalma görülse de ANAP tek başına iktidar olmuştur. Bu sebeple Türkiye'nin Avrupa'yla ilişkilerinde herhangi bir değişiklik gözlenmemiştir. İkinci ANAP iktidarının ilk dönemlerinde, Halefoğlu'nun yerine Dışişleri Bakanlığı görevine getirilen Mesut Yılmaz Topluluk ile ilişkilere hız kazandırmıştır. Konuyla ilgili yaptığı bir basın toplantısında Yılmaz, AET ile ilişkilere de değinerek, son yıllarda İspanya, Yunanistan ve Portekiz'in üye olmaları ile Topluluğun Akdeniz'e açıldığını belirtmiş ve bu gelişmeyle Türkiye'nin, OECD, NATO, Avrupa Konseyi gibi kuruluşlara üye olup AT dışında kalan tek Akdeniz ülkesi olduğuna özellikle dikkati çekmiştir. Yılmaz, Türkiye'nin AT'ye üyelik amacını kendisinin bakan olduğu dönem içerisinde de devam ettireceğini vurgulamıştır¹⁷⁶.

Burada belirtilmesi gereken bir husus da; ABD'nin 1980-1987 yılları arasında IMF kredileri, askeri yardımlar ve borç ertelemeleri ile birlikte Türkiye'ye 13 milyar dolarlık bir kaynak aktarmış olmasıdır¹⁷⁷. Bunun sebebi de, Türkiye'nin serbest piyasa ekonomisine geçişine destek vermektir. Çünkü AET'ye üye olmak için aday ülke ekonomisinin işleyen bir serbest piyasa ekonomisine sahip olması ve AET içinde rekabet dayanabilme gücünün olması gerekmektedir. ABD'nin Türkiye'ye aktarmış olduğu kaynak Türkiye'nin serbest piyasa ekonomisine geçişini kolaylaştırmıştır.

¹⁷⁶ **Karabulut**, Umut: "12 Eylül Döneminden Gümrük Birliği Üyeliğine Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Avrupa Birliği Politikalarına Genel Bir Bakış", Belgi dergisi, Cilt: 1, S.1, 2011, s. 78.

¹⁷⁷ **Beriş**, Yakup/**Gürkan**, Aslı, Türk-Amerikan İlişkilerine Bakış: Ana Temalar Ve Güncel Gelişmeler Tüsiad ABD Temsilciliği, Temmuz 2002 (Son Güncelleme: Ocak 2003), s. 8.

3.1.4. Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı (1989-1993) Dönemi Türkiye-AET İlişkiler

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ardından Türkiye'de Başbakanın kim olacağı konusunda tartışmalar yaşanmaya başlamıştır. Özal partide bulunan sekiz kişiden oluşan ekibi bir araya getirerek Başbakanlık için bir isim belirlemelerini istemiştir. Ancak Mesut Yılmaz, Oltan Sungurlu, Ekrem Pakdemirli, Ali Bozer, Güneş Taner, Hüsnü Doğan ve Mehmet Keçeciler bir isim üzerinde anlaşamamıştır. Özal, Cengiz Tuncer'i Başbakanlık için görevlendirmek üzereyken muhafazakâr kanadın itirazı üzerine Yıldırım Akbulut'a görev vermiştir. Akbulut, Özal'ın aktif olarak yetkilerini kullanabilmesi için en uygun isim olarak görülüyordu: "*Akbulut halim selim bir kişiliğe sahiptir. Artık Özal anayasanın kendine verdiği tüm yetkileri sonuna kadar kullanacak ve yürütmenin başı olan Başbakan buna engel olmayacaktır*"¹⁷⁸.

Yıldırım Akbulut'un Başbakan olmasıyla birlikte dönemin muhalefeti Akbulut'un Özal'ın denetiminde olduğunu, Özal ne derse öyle yaptığını, onun sözünden dışarı çıkmadığını, bütün kararları Özal'ın direktifleri doğrultusunda aldığını ortaya atmışlardır. Akbulut, Körfez Krizi ve Zonguldak kömür işçilerinin eylemlerinin ardından Özal ile karşı karşıya gelmiştir. Akbulut'un yıpranmasının esas nedeni ise hem parti içinden hem de muhalif partilerden eleştirilere maruz kalması olmuştur. ANAP'ın 3. Olağan Kongresi yaklaştığında Turgut Özal tarafsız kalacağını açıklamıştır. Ancak eşi Semra Özal İstanbul II. Başkanlığına seçilmiş ve Mesut Yılmaz'ı desteklemiştir. Partinin kurucusunun örtülü de olsa desteğini alan Yılmaz kongreyi kazanarak Genel Başkan ve Başbakan olmuştur.

Mesut Yılmaz seçildiğinde ilk yaptığı partinin üzerindeki Özal damgasını kaldırmak ve "*Cumhurbaşkanının etkisindeki Başbakan*" imajını yıkmaya çalışmak olmuştur. Buradaki önemli husus, Başbakan olduktan kısa bir süre sonrasında erken seçim kararı almasıdır. 20 Ekim 1991 tarihinde yapılan Genel Seçimleri birinci parti olarak DYP kazanmıştır. DYP, seçimden üçüncü parti olarak çıkan SHP ile birlikte koalisyon hükümeti kurmuştur. Koalisyon hükümetinin kurulmasının hemen ardından cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında sert bir muhalefet izlemiş olan DYP ve SHP cumhurbaşkanının yetkilerini kısıtlamak amacıyla kanun çıkartma

¹⁷⁸Mangırcı Faruk: Çankaya Savaşları, Tekişik Yayınları, İstanbul, 1999 s. 169.

hazırlıklarına başlamışlardır. Özal, bir anlamda iktidar tarafından yalnızlığa itilmiştir. Aynı dönemde ANAP, Yılmaz'ın hâkimiyetine girmiştir. Bu durumda Özal, parlamento desteğinden de yoksun kalmıştır. Cumhurbaşkanı, önce ANAP'a olağanüstü kongre yaptırarak genel başkanı değiştirmeyi düşünmüştür. Ancak bu operasyon başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Kongre sonrasında başkan adayı Mehmet Keçeciler ve 15 arkadaşı ANAP'tan istifa etmiştir. Özal, bu süreçte cumhurbaşkanlığından ayrılma ve yeni bir parti kurma kararını vermişti. Cengiz Çandar, Özal'ın ikinci değişim programı adını verdiği plan ve projelerini gerçekleştirmek için cumhurbaşkanlığından istifa edeceğini ama bu kararının seçim sonrası veya seçimlere kısa bir süre kala açıklayacağını belirtirken, Ahmet Özal ise 19 Mayıs 1993 tarihinde bildireceğini belirtmiştir.

Özal, Türkiye'nin 1980'li yıllardan başlayarak gerçekleştirmeye çabaladığı değişimin 1990'lara geldiğinde tıkanma noktasına doğru gittiğini düşünmekteydi. Kendisi devletin her kademesinde görev yaptığından değişimin önündeki engelleri bilmekteydi. Zamanında yapılacak yapısal değişiklikler ile tıkanma noktalarının aşılması mümkündü. "*İkinci Değişim Programı*" gerçekleştirilebilirse onun söylemiyle "*21. asır Türklerin asrı*" olabilirdi. Ancak bulunduğu makamda bunları yapma imkânı bulunmamaktaydı. Eski partisi ANAP onun kontrolünden çıkmış, kongrede de ANAP içindeki arkadaşları onunla beraber hareket etmemişti. Öyleyse yapılması gereken tekrar meydanlara çıkıp halktan İkinci Değişim Programı için beş yıl daha yetki istemektir. Özal, tekrar siyasete dönmeyi düşünmüş, ancak buna sağlığı müsaade etmemiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal, 17 Nisan 1993 günü geçirdiği kalp krizi sonucu vefat etmiştir.¹⁷⁹

Özal'ın başbakanlığı dönemindeki AT politikalarına paralel olarak çalışan Akbulut Hükümeti'nin yönlendiricisi bir anlamda yine Özal'dı. Özal, cumhurbaşkanı seçilmesine rağmen, basında sıklıkla yer alan şekli ile hükümet işlerine yoğun olarak müdahale ediyordu¹⁸⁰. 18 Aralık 1989'da AET Komisyonu tarafından Türkiye'nin tam üyelik başvurusuna verilen yanıt Türkiye tarafında hayal kırıklığına sebep olsa

¹⁷⁹ **Özsoy**, Osman: Özal'ın Misyonu, Türdav Yayınları, İstanbul, 1998 s. 152.

¹⁸⁰ **Akşin**, Sina/**Tanör**, Bülent: Türkiye Tarihi 5, Bugünkü Türkiye 1980-1995, Cem Yayınları, İstanbul, 1995, s. 80.

da¹⁸¹Özal, Türkiye'nin AT'ye üye olacağını altını çizerek konuyla ilgili iyimser bir tutum sergilemiştir¹⁸².

3.2. Tam Üyelik Başvurusunun Dışta ve İçteki Yansımaları

3.2.1. Avrupa Topluluğu Üyelerinin Tepki ve Değerlendirmeleri

Türkiye, 1980'li yıllarda 1970'lerin biriken sorunları ve bu sorunların çözülmesini amaçlayan bir sosyal ve siyasal reform sürecini yaşamıştır¹⁸³. 1980'ler, askeri yönetim dönemi de dâhil olarak, 1970'li yıllarda yaşanan çalkantılar ve sıkıntıların, siyasal ve toplumdaki bölünmüşlüğü, parlamenter istikrarsızlığın, yönetsel acziyetin önünü almak bütün bu yapısal problemleri çözmek için, kimi zaman 12 Eylül Yönetimi gibi otokritik tarzda ve bazen de Özal dönemi gibi liberal tarzda yönetsel, yapısal ve davranışsal reform süreçlerinin yaşandığı yıllardır¹⁸⁴.

1980 ile 1983 yılları arasındaki dönem, AT ile ilişkiler bakımından sorunlu ve sancılı yıllar olmuştur¹⁸⁵. 1983 yılı sonunda, hem Türkiye'de demokrasiye geçiş sürecinin ete kemiğe bürünmesi, hem de AT ile ilişkilerin normalleşmesi bakımından bir başlangıç noktasıdır¹⁸⁶. Generaller de, Türkiye'nin AT'ye tam üyeliğinin geleceği ve uluslararası ortamda edineceği yer bakımından öneminin farkındaydılar. Ayrıca, bunun için demokrasiye geçişin şart olduğunu gayet iyi biliyorlardı. Bu koşullarda, demokrasiye geçiş süreci hızlanmış ve genel seçim kararı alınmıştır¹⁸⁷. Özal iktidarının ilk zamanlarında, AT ile ilişkilerin normalleştirilmesi hedefi ile yukarıdaki bahsedilen girişimler yapılmıştır. Ancak 1980 yılındaki Askerî Yönetiminin aldığı kararların etkileri, henüz çok taze olduğu için ve siyasal yasaklar gibi kısıtlamaların devam etmesi gibi nedenler ile bu konuda pek bir mesafe alınamamıştı.

İlk zamanlarda ilişkiler normalleşmeye başladı gibi görülse de, beklenen hedeflere ulaşmak için ilerlemenin önünde çeşitli engeller vardı. Bunlar¹⁸⁸:

¹⁸¹ **Birand**, s. 392

¹⁸² Milliyet Gazetesi, 20 Aralık 1989

¹⁸³ **Baç**, s. 139-143.

¹⁸⁴ **Yıldız**, s. 73.

¹⁸⁵ **Baç**, s. 145.

¹⁸⁶ **Çayhan**, s. 254.

¹⁸⁷ **Baç**, s. 145.

¹⁸⁸ **Erhan/Arat**, s. 91.

“1) Askerî dönemin etkilerinin ve Askerî vesayetin henüz devam etmesi nedeniyle, AT’ın beklediği reformların ve demokratik atılımların bir türlü yapılamaması ve siyasî yasakların devam etmesi,

2) Özellikle Pan-Helenik Sosyalist Parti’nin (PASOK) iktidara gelmesinden sonra Yunanistan’ın her fırsat ve ortamda yürüttüğü engellemeler,

3) Anlaşmalar uyarınca 1986’da Türk işçilerinin AT ülkelerinde serbest dolaşım ve çalışmalarının başlayacak olmasına rağmen, daha bu tarih gelmeden Almanya’nın, kendi çıkarları gereği işçilerin serbest dolaşımını erteletmek ve engellemek istemesi,

4) AT’ye göre, Türk ekonomisinde henüz daha önce yapılan anlaşmalar gereğince beklenen iyileşme, gelişme ve yapılanmanın gerçekleştirilememesi, hususlarıydı”.

Yasaklar ve vetolar nedeni ile demokrasiye dönüş bakımından Avrupa yeterli görmese dahi seçimler yapılmıştır. Demokratik dönüşümün en önemli hususu olan sivil idare işbaşındaydı. Sonuç olarak Özal tam üyeliğin peşindeydi. Fakat, Özal’ın tam üyelik başvurusunu duyurmak istediği dönemlerde, Türkiye’nin Avrupa Topluluğu ile ilişkilerinde sorun teşkil eden konular bulunmaktaydı¹⁸⁹:

1. Ankara’nın herhangi bir girişimde bulunmamasına karşın, ‘tam üyelik başvurusunu’ dile getirmesi ve duyurması dahi AT çevrelerini rahatsız etmiştir. Türkiye’nin başvuru yapması durumunda, bunun kabul edilme ihtimalinin zayıf olduğunu belirttiler ve bu niyeti tam olarak ‘zamansız’ bulmuşlardır.
2. Türkiye’de demokratik açılımların yapılmaması, insan hakları ve siyasi yasakları,
3. Anlaşmalar ile 1986 yılında başlayacağı düşünülen ‘İşçilerin serbest dolaşımı konusu’ da sorundur ki, Almanya ekonomik çıkarları için buna karşı çıkıyordu. Bu hassas konuda, Helmut Kohl ve Turgut Özal’ın karşılıklı ziyaretleri neticesinde, Almanya’nın serbest dolaşım konusunda taviz vermeyeceğinin anlaşılması üzerine, Türkiye’nin bu olumsuz tutum karşısında tam üyelik başvurusunda olumlu yanıt alsa dahi Türk işçilerinin serbest dolaşımına izin verilmeyeceği bu görüşmede sonucunda

¹⁸⁹Erhan/Arat, s. 90, 91

netleşmiştir. Türkiye açısından sevindirici olmayan bu durum, başta Almanya olmak üzere AT ülkelerinde olumlu eleştiriler almıştır. Türkiye'nin bu gelişmeler karşısında yapacağı bir şey kalmamıştı. Katma Protokol hayata geçirilemediği gibi, Malî Protokoller de işletilemiyordu. Görülen o ki, aynı anda hem tam üyelik için başvuruda bulunmak hem de serbest dolaşımında ısrarcı olmak, bu aşmada gerçekçi bir politika olamazdı. Bir bakıma serbest dolaşım isteğinden vazgeçmek, başta Almanya olmak üzere, diğer AT ülkelerinin direncini kırmak ve başvuru anında olumsuz gelişmelerin önüne geçmek demektir¹⁹⁰.

4. “Diğer önemli bir meselede, 1978 yılından bu yana Bakanlar seviyesinde toplanamayan Ortaklık Konseyi'nin toplanması konusuydu. Özal, ilişkilerin normale dönmesi konusunda önem atfettiği Ortaklık Konseyi'nin toplanması için yoğun çalışmalarda bulundu”¹⁹¹.

Türkiye 1986'da artık '*tam üyelik başvurusu sürecine*' girmiştir. Bunu hazırlayan iç ve dış sebepler ve gelişmeler mevcuttu. Bu gelişmeleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- Serbest dolaşımın ertelenmesi¹⁹².
- ANAP, tam üyelik hususunu 1986 yılında yapılan ara seçimlerinde propaganda malzemesi olarak kullanması ve Özal'ın geri dönmesinin mümkün olmaması. Geri dönüş siyasi olarak Özal'a ve ANAP'a büyük zarar verirdi¹⁹³.
- Portekiz ve İspanya, 1986 yılında AT üyesi olmuşlardır. Diğer üyelere göre, nispeten fakir olan bu iki ülkenin hazmedilmesi için, AT'ye uzun süre genişlemeyi durdurma eğilimi, Ankara'yı tam üyelik başvurusu konusunda, acil davranmaya sevk eden diğer bir sebeptir¹⁹⁴.
- Yunanistan, AT'ye tam üye olduktan sonra, Topluluk ile Türkiye'nin ilişkilerini daima baltalama ve engelleme amacını gütmüş ve negatif bir politika izlemiştir.

¹⁹⁰ **Birand**, s. 323-324.

¹⁹¹ **Erhan/ Arat**, s. 69.

¹⁹² **Erhan /Arat**, s.70

¹⁹³ **Erhan/Arat**, s.70

¹⁹⁴ **Birand**, Mehmet Ali: Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası, Doğan Kitap, İstanbul, 2005, s. 324

- Türkiye AT ile ilişkilerini 1980 yılında fiilen askıya almıştır. Kendisi için siyasi ve ekonomik bakımdan bir gelişmeyi, ilerlemeyi bugüne kadar yürütülegelen rutin yöntemler ile sağlaması ve sıçrama yapması mümkün gözükmemekte olup, bir ‘şok tedavi’, bir ‘ani hamle’ gerekmektedir ki, bu da ancak ‘acilleştirilmiş bir tam üyelik başvurusu ile mümkün olacaktır¹⁹⁵.
- Türkiye’nin ekonomik büyümesi ve gelişmesi için ihracatın artırılması gerekmektedir. Liberal ekonomi sistemi bunu gerektirmektedir ve bunu temin edecek olan da büyük pazarlardır. Türkiye’nin en çok ihracat yapabileceği yer büyük Avrupa pazarıdır¹⁹⁶.

O dönemin devlet bakanı Prof. Dr. Ali Bozer, tam üyelik mektubunu, Brüksel’deki PalaisEgmont sarayına, Belçika Dışişleri Bakanı ve topluluk dönem başkanı olanLeoTindemans’a iletmiştir. Ardından AET komisyonu başkanı Jacques Delors’amektubun bir kopyasını iletmiştir.Böylece Türkiye, Ankara Anlaşması’nda bulunan 28. Madde gereğini yani, henüz ekonomik yönden hedefe ulaşamadığı savını ortadan kaldırmıştır. Aynı zamanda Roma Antlaşmasının ‘*her Avrupalı Devlet Topluluklara katılmayı isteyebilir*’ hükmünden de yararlanmışır. Başvuru tarihinin 14 Nisan günü yapılmasının nedeni 27 Nisanda yapılacak olan Bakanlar Konseyi toplantısında konunun gündeme geleceğinin düşünülmesidir. 27 Nisan 1987 tarihinde Lüksemburg’da Dışişleri Bakanları düzeyinde toplanan Konsey, Yunanistan’ın usul ile ilgili itirazının dışında, Roma Antlaşmasına uygun görülerek oybirliğiyle başvurunun incelemek üzere Komisyon’a gönderilmesi kararlaştırılmışır¹⁹⁷.

3.2.2. Türkiye’deki Siyasi Partilerin Değerlendirme ve Tepkileri

Turgut Özal Hükümeti’nin Devlet Bakanı Ali Bozer’in, 14 Nisan 1987 tarihinde Avrupa Topluluğuna tam üyelik başvurusunu yaptığı gün, TBMM’de başvuru ile ilgili bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda dönemin Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu, TBMM Genel Kurulu’nda bu konu ile ilgili bilgi vererek,

¹⁹⁵Çalış, s. 224

¹⁹⁶Birand, s.325.

¹⁹⁷Türkiye’nin Tam Üyelik Başvurusu ve Başvuruya AT Komisyonun Görüş Raporu, <http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/avrupa/401-turkiyenin-tam-uyelik-basvurusu-ve-basvuruya-at-komisyonun-gorus-raporu>, Erişim Tarihi: 14.12.2010.

başvurunun gerekçelerini açıklayan bir konuşma yapmış ve takiben, Meclis’te grubu bulunan siyasi parti sözcüleri, başvuruya ilgili görüşlerini açıklamışlardır¹⁹⁸. Bu görüşler özet olarak aşağıdaki gibidir:

Dışişleri Bakanı Halefoğlu; “*Başvuru mektuplarının AET yetkililerine verildiğini, bu başvurunun başta TBMM olmak üzere siyasi partilerin, sivil toplum kuruluşlarının ve kamuoyunun büyük desteğine istinad ettiğini, Türkiye’nin AET’ye tam üyelik başvurusunun Cumhuriyet’in ilanından beri takip edilen Batı Medeniyetiyle bütünleşme hedefinin bir gereği olduğunu, tam üyeliğin Türkiye’nin AT’ye ticari ve ekonomik ilişkilerine canlılık getireceğini, tam üyelik için Türkiye’nin önünde zor ve çetin bir yol olduğunu, ancak bunun aşılabileceğini, Türkiye Cumhuriyeti’nin tarihinde yeni bir sayfa açıldığını*” belirtmiştir¹⁹⁹.

DYP adına konuşan Çanakkale Milletvekili Cafer Tayyar Sadıklar; “*DYP olarak, 1980 öncesi AP politikaları doğrultusunda AT’ye yapılan başvuruyu desteklediklerini, hatta bu konuda gecikildiğini düşündüklerini*” belirtmiştir²⁰⁰.

SHP Grubu için Genel Başkan Erdal İnönü; “*Türkiye’nin demokratikleşmesi bakımından mevcut olan aksak ve eksik yönlerinin giderilmesinin, başvurunun olumlu değerlendirilmesi için çok önemli bir gereklilik olduğunu, Türkiye’nin AT’ye üye olmasının ekonomide, hukukta ve eğitimde büyük değişiklikler meydana getireceğini, başvuruyu desteklediklerini*” söylemiştir²⁰¹.

DSP Grubu adına Zonguldak Milletvekili Cahit Karakaş ; “*AT’ye katılmanın kendi iç sorunlarımızın ve uluslararası problemlerimizin çözümünde rahatlık getireceğini; ekonomik yönden faydalar sağlayacağını belirtmiş; DSP’nin AT’ye tam üyeliği desteklediğini ve başvuruyu olumlu bulduğunu*” belirtmiştir²⁰².

ANAP Gurubu adına da Bitlis Milletvekili Kamran İnan bir değerlendirme yaparak; “*AT’ye üyelik yolunda, başta Yunanistan olmak üzere Türkiye’nin önüne çıkması muhtemel engellere değinmiş, Türkiye’nin Avrupa coğrafyası dışında kalamayacağını dile getirmiş ve bu başvurunun asıl olarak Atatürk reformlarının ve muasır medeniyet seviyesine varma niyetinin tescili olduğunu*” ifade etmiştir²⁰³.

¹⁹⁸ Çayhan, s. 292.

¹⁹⁹ Çayhan, s. 295.

²⁰⁰ Çayhan, s. 297.

²⁰¹ Çayhan, s.300.

²⁰² Çayhan, s. 304.

²⁰³ Çayhan, s. 305.

Bu açıklamalardan hareketle TBMM’de grubu bulunan siyasi partiler Türkiye’nin AT’ye tam üyelik başvurusunu desteklemişlerdir. Burada dikkat çeken değişim ise 1980 yılı öncesinde AT’ye üyelik hususunda ciddi tereddütleri bulunan sosyal demokrat partilerin görüş ve tutumlarındaki değişikliktir. 1983 yılından sonra kurulan DSP ve SHP hem siyasal, hem ekonomik hem de demokrasi ve insan haklarının gelişmesi ve güvenceye alınması hedefleriyle AT’ye üyeliğe olumlu bakıyorlardı²⁰⁴. Meclis dışında bulunan, 1980 yılı öncesinde AT’ye karşı olan MHP de, 1987 yılının ortamında koşulları ve kayıtları bulunmasına karşın, genel tutum ve görüş olarak AT’ye tam üyeliğe karşı değildi ve başvuruyu olumlu buluyordu²⁰⁵.

Siyasi parti tabanlarının da desteklediği, Türk özel sektörü ve mesleki kuruluşlarının da başvuru aşamasının her safhasında-hazırlık, anlatma ya da AT çevrelerini bu duruma hazırlama safhaları-sürekli devlet ile iç içe olmuşlar ve AB ülkeleri ile kulis çalışmaları yapmışlardır²⁰⁶. Bu sivil toplum kuruluşlarından adı sıkça anılanlar İKV, TOBB ve TÜSİAD’dır. AT’ye başvuru özellikle meslek kuruluşlarında daha sonra da kamuoyunda coşku uyandırmıştır²⁰⁷. Bu kuruluşlar ile temsil ettikleri özel sektör, başvurunun hemen ardından tam üyelik müzakerelerine geçilmesi gerektiğini ve AT’ye bir an evvel tam üye olunmasını ifade etmişlerdir. Ankara, İstanbul ve İzmir gibi üç büyük şehrin Ticaret ve Sanayi Odaları, başvurunun yapılmasından memnun olduklarını, desteklediklerini belirtmişlerdir²⁰⁸.

Gazeteler Türkiye’nin AT’ye girdiğini duyurarak durumu abartmışlardır. Bu haberler kamuoyunun desteğinin artmasına sebep olmuştur. Hatta konuya dair iyimserlik havası kamuoyunu sarmıştır²⁰⁹. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) da başvuruyu olumlu karşılamış ve desteklediğini açıklamıştır: Türk-İş, “Başvuruda geç kalındığını ve rekabette şans eşitliğinin sağlanması gerektiğini” vurgulamıştır²¹⁰.

Başbakan Turgut Özal’ın, 14 Nisan 1987 tarihinde AT’ye başvurusu, az sayıda milliyetçi, İslamcı ve sol radikal kesimler tarafından desteklememiştir.

²⁰⁴ Tekeli/ İlkın, s. 104.

²⁰⁵ Bozkurt, s. 271/Karlık, s. 690

²⁰⁶ Birand, s. 392.

²⁰⁷ Erhan/Arat, s. 97-98.

²⁰⁸ Hürriyet Gazetesi, 17 Nisan 1987

²⁰⁹ Erhan /Arat, s. 97; Birand, s. 336, 337.

²¹⁰ Çalış, s. 229.

Onların dışındaki bütün siyasi partiler, özel sektör, sivil toplum kuruluşları, basın, entelektüeller, çiftçiler, sendikalar, işçiler ve aydınlar desteklemiştir.

SONUÇ

Türkiye'nin yarım yüzyılı aşkın bir süredir devam eden Avrupa Birliği (AB) serüveni, Cumhuriyetin ilanından sonraki Türkiye tarihinin en önemli çağdaşlaşma projesidir. Bu çalışmada öne sürüldüğü üzere Türkiye'nin Avrupa ile ilişkisi çok daha eskilere dayanmaktadır ve bu çerçevede incelenmelidir. Turgut Özal döneminde Avrupa Ekonomik Topluluğu'na yapılan tam üyelik başvurusu, 1959'da yapılan ortak üyelik müracaatıyla başlayan süreçte Türkiye-AET ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye, Tanzimat döneminden bugüne kadar Batıya yönelmiş, demokratik ve laik ilkeleri benimsemiş bir ülkedir. Bu ilkeler doğrultusunda da Avrupa Birliği için mücadele etmiştir. Bir bakıma Avrupa Birliği, Türkiye için önemli bir amaç niteliği taşımış ve yıllarca iktidardaki tüm siyasal güçlerin ortak hedefi olmuştur.

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği siyasal ve sosyal değişikliklerin, yapısal tedbirlerin ve reformların gerçekleştirilmesi yolunda son derece itici bir güçtür. Avrupa Birliği'ne tama üyelik, tarihi bir ilerleme, kalkınma ve çağdaş uygarlık seviyesini yakalama meselesidir

1970'li yılların sonuna doğru dünya hızla yayılan neo-liberal uygulamalara sahne olurken, dış konjonktürün yarattığı etkiden uzak kalamayan Türkiye'de neo-liberalizm ciddi olarak ilk kez 24 Ocak 1980 Kararları ile gündeme gelmiştir. Türkiye'nin almış olduğu ekonomik istikrar tedbirleri ekonominin dış rekabete açılması, yabancı sermayenin özendirilmesi, ihracatın arttırılması, ekonomide devlet müdahalesinin sınırlandırılarak minimum seviyeye çekilmesi, özel sektörün sermaye birikimine yönlendirilerek desteklenmesi ve sonuç itibari ile piyasanın özgürce işleminin sağlanması amaçlanmıştır. Fakat bu kararların o gün itibariyle hayata geçirilmesi çok zordu. Çünkü hem siyasi partiler hem de sivil toplum kuruluşları bu kararları tepki ile karşılayacağı düşünülüyordu. Fakat 12 Eylül 1980 askeri darbesi nedeni ile yukarıda adı geçen kurumların kaldırıldığı, bireysel, siyasal ve basın özgürlüğünün olmadığı bir sıkı yönetim ortamında bu kararlar uygulanma imkanı bulmuştur.

Turgut Özal döneminde Türk dış politikasındaki değişimlerin önceki dönemlere nazaran birçok açılardan farklılık göstermesi çok net olarak bilinen bir gerçektir. Demokrasisi askıya alınmış bir ülke için, 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan genel seçimlerden sonar iktidara gelen ANAP'ın 14 Nisan 1987 tarihinde AET'ye tam üyelik başvurusunda bulunması imkânsız gibi bir şeydi.

Ancak Türkiye'nin 1959 yılından başlayan AET'ye tam üyelik hayali ANAP'nin iktidara gelmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Özal, iktidara geldiği günden itibaren, Türkiye'nin geçmişten gelen birikmiş sorunlarını, mevzuatta, temel haklara, dile, kültüre saygı gösterilmesi, azınlıklara karşı hoşgörünün artmasıyla kapsayıcılığın teşvik edilmesi, fikir ve düşünce alanında, yönetimde ve yargıda önemli reformlar yaparak ülkemizi gerçek manada Batı normları seviyesine çıkarmak hem gelişmiş ülkeler arasına sokmak, hem de Avrupa Birliği'yle gerçek manada entegrasyonunu gerçekleştirmek istemiştir. Turgut Özal döneminde farklı bir ivme kazanan bu süreç için en önemli adımlar atılmış ve karşılaşılan problemler çözülmeye çalışılmıştır. Bu durum, uluslararası boyuttaki değişime bağlı olarak, Özal'ın Türkiye'yi küresel siyasi ve ekonomik sisteme entegre etme çabasının önemli bir aşaması olup, Türkiye'nin tam üyeliğe hazır olmadığına bilinmesine rağmen, Özal'ın pragmatik yaklaşımının bir sonucudur.

Türkiye'nin AET'ye üyelik sürecini olumsuz etkileyen politik faktörlerin yanında ekonomik faktörlerin de etkili olduğunu düşünen Turgut Özal, dünyanın iktisadi ve siyasi sisteminde meydana gelen değişikliklere bağlı olarak Türkiye'nin ekonomide, sanayide, ticarete ve politik sisteminde de yapısal değişiklikler yapılması gerektiğine inanmış siyasi bir lider olarak çabalarını bu doğrultuda yoğunlaştırmıştır. Özal, özellikle ekonomi alanında, ithal ikameci politikaların terk edilerek neo-liberal politikaların benimsendiği bir döneme girilmiştir.

Ekonomi eksenli bir dış politika izleyen Özal, Türkiye'de özellikle 1980'li yıllardan itibaren dışa açık ekonomik politikaların gereği olarak çok yönlü bir dış politika izlemeye yönelmiştir. Bu dönemde ekonomik çıkarlar dış politikada giderek önem kazanmıştır. Özal, dış politikada giderek önem kazanan ekonomik çıkarların, siyaset ile de yakında ilişkisi olduğunu ve bu ikisi arasın da bir bağ kurmayı düşünmüştür. Özal, ekonomik yönden kalkınmış bir ülkenin siyasi itibarının da

yüksek olacağını, dış ilişkilerin karşılıklı çıkarlara dayandığını ve bu çıkarların içinde de ekonomik işbirliğinin önemli olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda Özal, çağı yakalamanın siyasal değerleri olan demokrasi ve özgürlüklere vurgu yaparak, serbest piyasa ekonomisinin gereği olarak bireyselleşmeyi gelişmenin başlangıç noktası kabul etmiştir.

Turgut Özal, Türkiye-AET ilişkilerinde esas amacın tam üyelik olduğu belirterek bütünleşme sürecinin tüm aşamalarında her iki tarafın da menfaatlerinin korunmasının esas alınması gerektiğini vurgulayarak, her ne pahasına olursa olsun AB ile bütünleşme yerine, pazarlığı esas alan, karşılıklı menfaatlerin korunduğu uygun bir yol izleneceğini belirtmiştir.

Turgut Özal'ın liderliğinde Türkiye'nin Batı ittifakı içindeki rolünde niteliksel değişiklikler meydana geldi. AET veya ABD'den birine bağımlılığı önlemek amacıyla da iki aktörle de eşzamanlı iyi ilişkiler geliştirmeye çalıştı. Böylece de Türkiye'nin Batı ittifakı içindeki ilişkilerini geliştirerek ülkenin pazarlık gücünü arttırmayı hedefledi. Turgut Özal AET üyeliğini ideolojik bir düşüncenin sonucu doğan bir nihai hedef olarak değil, aksine karşılıklı ilişkilerin sağlanacağı bir ilişki olarak görmekteydi.

Temel olarak halkımızın yaşam kalitesinin yükseltilmesi, hukukun egemen olduğu, gerek demokratikleşmenin önündeki engellerin kaldırılmasına ve gerekse siyasi reformlarımıza, bugüne kadar olduğu gibi bundan sonrada ivme kazandıran önemli bir unsur AET'ye tam üyelik hedefimiz çerçevesinde yapılan düzenlemeler oluşturmuştur. AET müktesebatı çerçevesinde yapılan anayasal düzenlemeler, yargı reformları ve yasal değişiklikler Türk demokrasisine derinlik kazandırmıştır.

Yukarıda sıraladığımız Türkiye tarihinde demokratikleşme sürecinin olumlu gelişimini önceden görebilen bir devlet adamı olarak Turgut Özal, 1987 yılında AET'ye tam üyelik başvurusuyla hem Batı değerlerini benimsemiş olduğunu hem de topluluğa üye olma kararlılığını göstermiştir. Özal'ın takip ettiği bu politika, Türkiye'nin amaç edindiği bir hedef olup, 1923 buyana iktidara gelen bütün siyasi iktidarlar bu hedefi paylaşmıştır.

Cumhuriyetin ilanından bu yana Batı yanlısı bir dış politika izleyen Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na başvurduğu günden itibaren bütün Cumhuriyet hükümetlerinde olduğu gibi, Özal'ın da en önemli hedeflerinden birisi, dünyanın gelişmiş, ileri Batılı ülkeleri arasına girmiş bir Türkiye görmek istemesi olmuştur. Aynı zamanda Özal'ın 14 Nisan 1987'de AT'ye yaptığı tam üyelik başvurusu Türkiye-AT ilişkilerinde 1959'da yapılan ortak üyelik müracaatından sonra önemli ikinci dönüm noktası olmuştur. Çünkü bu başvuruyla Türkiye, Avrupa Topluluğu ile 1963'ten buyana devam eden ortaklık düzeyindeki ilişkilerini tam üyelik düzeyine çıkarmak istediğini açıkça ortaya koymuştur.

Ülkelerin kaderlerini tayin eden dönüm noktaları vardır ve Turgut Özal döneminde Türkiye'nin AET'ye yapmış olduğu tam üyelik başvurusu bunlardan biridir. AET-AT-AB ile ilişkilerimiz göz önüne alındığında, nihai hedefi tam üyelik olan Ankara Antlaşması'nın imzalanmasından tam 24 yıl sonra tam üyelik başvurusunun Turgut Özal dönemine denk gelmesi tesadüf değildir. Bu çalışmada Turgut Özal'ın siyasi ve ekonomik görüşlerini şekillendiren unsurların ön plana çıkarılması ve derinlemesine incelenmesi, Turgut Özal'ın Türk siyasi hayatındaki değişimin simgesi olduğunu vurgulamak içindir. Özal'ın atılımcı ve yenilikçi bir devlet adamı olması, Türkiye'nin dünyayı saran kaçınılmaz değişim ve dönüşümü daha hızlı bir şekilde yapmasını sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Abramovitz,Morton: Dateline Ankara: TurkeyAfter Özal, Foreign Policy, Summer (91), 1993.

Acar, Mustafa/ **Bilir** Hüsnü: Türkiye’de Sivil Anayasa Arayışları, Anayasal İktisat ve Anayasada Bulunması Gereken İktisadi-Mali Hükümler, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 15 (24): s.87-96, 2013.

Akat,Asaf Savaş: 24 Ocak İstikrar Programı, www.akat.bilgi.edu.tr, (01.02. 2014).

Akçay, Ekrem Yaşar/ **Argun**, Çiğdem/**Akman**,Elvettin: AB’nin Tarihsel Gelişimi ve Ortak Dış ve Güvenlik Politikası, Vizyoner Dergisi. Süleyman Demirel Üniversitesi, 2011, C.3,S.4. s. 117-131.

Akkaya, Yüksel: Düzen ve Kalkınma Kıskaçında İşçi Sınıfı ve Sendikacılık', Neoliberalizmin Tahribatı Türkiye'de Ekonomi Toplum ve Cinsiyet, Derleyenler: Balkan, N.,SavranS., Metis Yayınları, İstanbul, s.139-163, 2004.

Akşin, Sina/**Tanör** Bülent: Türkiye Tarihi 5, Bugünkü Türkiye 1980-1995, Cem Yay., İstanbul, 1995.

Akşin, Sina: Yakınçağ Türkiye Tarihi(1908-1980), İstanbul, Milliyet Kitaplığı, 2003.

Aktan, Coşkun: Özal’ın Değişim Modeli ve Değişime Karşı Direnen Güçlerin Tahlili, Türkiye Günlüğü, Sayı: 40, Yıl: 5, Haziran 1996, s. 20.

Akyol, Mehmet: Beni Çok Ararsınız, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.

ANAP Parti Programı, www.belgenet.com/parti/program/anap-1.html (11.10.2012).

Anavatan Partisi, Anavatan Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Sayın Turgut Özal’ın Konuşmaları, 16-31 Ekim 1989. ANAP Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Başkanlığı Yayını, 1989.

Apaydın, Apaydın, Ferhat: Büyümenin Ekonomi Politikası: Türkiye Örneği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2013, s.75.

Ankara Ticaret Odası ‘Krizler Tarihi Raporu’’,<http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=276>, Erişim Tarihi, (17.04.2005)

Arcayürek, Cüneyt: Demokrasi Dönemecinde Üç Adam, Bilgi Yayıncılık, Ankara,1999.

- Aslan, Rıza:** Türkiye-Avrupa Birliği: Sancılı Gelişen İlişki, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 2001, s. 10- 23.
- Altan, Mehmet:** Darbelerin Ekonomisi, Hemen Kitap, İstanbul, 2006, s. 111.
- Ataman, Muhittin:** Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt: 5, Sayı: 2, 2003.
- ATO:** Krizler Tarihi Raporu, <http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=276> (17.04.2005).
- AVRUPA BİRLİĞİ,** <http://www.acikogretim.gen.tr/archive/index.php/t-57694.html>, (01.01.2010).
- Ayan, Sezer:** Siyasi Yapılanma Sürecinde 1961 Ve 1982 Anayasası, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 8, Sayı 2, 2007.
- Baç, Meltem Müftüler:** Türkiye ve Avrupa Birliği: Soğuk Savaş Sonrası ilişkiler, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2001.
- Barlas, Mehmet:** Turgut Özal'ın Anıları, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- Batı, Yeliz,** General Kâzım Dirik ve Trakya Umum Müfettişliği, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2008.
- Beriş, Yakup/Gürkan Aslı:** Türk-Amerikan İlişkilerine Bakış: Ana Temalar Ve Güncel Gelişmeler Tüsiad ABD Temsilciliği, Temmuz 2002 (Son Güncelleme: Ocak 2003).
- Bilici, Nurettin:** Avrupa Birliği Mali Yardımları ve Türkiye, Akçağ Yayınevi, Ankara, 1997.
- Birand, Mehmet Ali/Yalçın, Soner:** The Özal, Bir Davanın Öyküsü, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2001.
- Birand, Mehmet Ali:** 31 Temmuz 1959'dan 17 Aralık 2004'e Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası, 12. Baskı, İstanbul, 2005.
- Birand, Mehmet Ali:** Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası, Doğan Kitap, İstanbul, 2005, s. 324.
- Bozan, Mustafa:** Turgut Özalın Siyasal Biyografisi. Radikal gazetesi (07.06.2014).
- Bozkurt, Emre:** Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyeliği ve Kıbrıs Problemi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2003.
- Bozkurt, Veysel:** Avrupa Birliği ve Türkiye, VİPAŞ A.Ş. Yay., Bursa 2001.

- Can**, Hacı: Türkiye - Avrupa Topluluğu Ortaklık İlişkinin Hukuki Çerçevesi, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt:3, No:1, 2003, s. 19-43.
- Canbolat**, İbrahim: Ulus-üstü Sistem ve Avrupa Birliği, İstanbul: Alfa Yayınları, 1998.
- Cemal**, Hasan: Özal Hikayesi, s. 51.
- Ceyhan**, Ayşe: Avrupa Topluluğu Terimleri Sözlüğü, Afa Yay., İstanbul, 1991.
- Çakmak**, Haydar: Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri, Ankara: Platin Yayınları, 2007.
- Çayhan**, Esra/Ateşoğlu Güney: Avrupa'da Yeni Güvenlik Arayışları: NATO-AB-Türkiye, Afa Yay.- Tüses Vakfı, İstanbul, 1996.
- Çalış**, Şaban: Türkiye Avrupa Birliği ilişkileri-Kimlik Arayışı Politik Aktörler ve Değişim, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001.
- Çayhan**, Esra: Dünden Bugüne Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasi Partilerin Konuya Bakışı, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997.
- Çölaşan**, Emin: 24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası, Milliyet Yayınları, 1985.
- Dağcı**, Kenan: Tekirdağ Valiliği Stratejik Vizyon Geliştirme Konferansları, “Avrupa Birliği - Türkiye İlişkileri Ve Bu İlişkilerin Türkiye'ye Yansımaları”; Türkiye - Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Evrimi, İstanbul, 2008.
- Demirel**, Havva: Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyeliği Ve Kıbrıs Problemi, Isparta, 2003.
- Dinand**, Desmond: Avrupa Birliği Ansiklopedisi, Hale Akay (çev.), 1. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınları, 2005.
- E-Akademi, Hukuk, Akademi VE Siyasal Bilimsel Dergisi, <http://ww.akademi.org/makaleler/issogut-1.pdf> (12.10.2012).
- Ercan**, Murat: Türkiye –Avrupa Birliği ilişkilerinin Siyasal Yönü ve bugünkü Mevcut Durum, <http://www.universite-toplum.org/text.php3?id=342> (01.12.2007).
- Erhan**, Çağrı/ Arat Tuğrul: AET'yle İlişkiler, 2001, Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980, I, Ed: Baskın Oran, İletişim Yay., 4. Baskı, İstanbul, 2002.
- Erhan**, Çağrı/Arat, Tuğrul: AT'yle İlişkiler, Türk Dış Politikası C.2:1980-2001, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- Eroğlu**, Ömer/Albeni, Mesut: Küreselleşme, Ekonomik Krizler ve Türkiye, Isparta, Bilim Kitapevi, 2002, s. 189.

Eştürk, Özlem: Türkiye'de Liberalizm: 1983 - 1989 Turgut Özal Dönemi Örneği, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Gafuroğlu, Şahin: Ekonomik Krizlerin Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Üzerindeki Etkilerini Belirlemeye Yönelik bir Araştırma. Çukurova Üniversitesi/İşletme Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Gök, Emre: 1980 Sonrası Yönetimde Neo Liberal Politikalar (Anavatan Partisi'nin Turgut Özal Dönemi), Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2008.

Günuğur, Haluk: Türkiye-AB ilişkileri Tarihçesi, Avrupa Birliği El Kitabı, Yayına Hazırlayan: Mehmet Özdemir -Songül Altınışık, TCMB Yayınları, Ankara 1995.

İktisadi Kalkınma Vakfı, "Özel Sektörün AB Konusundaki İhtisas Kuruluşu" http://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=2

Kadioğlu, Yasemin: "Türkiye Ekonomisinde Dış Borç Sorunu ve Sürdürebilirliği", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maltepe üniversitesi. İstanbul, 2007, s 52-53.

Karabulut, Umut: 12 Eylül Döneminden Gümrük Birliği Üyeliğine Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin Avrupa Birliği Politikalarına Genel Bir Bakış, Sayı 1, 2011, ss. 73-85.

Karabulut, Umut: Anavatan Partisi İktidarının İlk Yıllarında Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu İlişkileri ve Türkiye'nin AET'ye tam üyelik Başvurusu. Çağdaş Türkiye tarihi Araştırmaları Dergisi, v1/14, (2007/Bahar).

Karakaş, Yusuf: Avrupa Birliği'nde Siyasal Entegrasyon, Ankara, Siyasal Kitabevi, birinci baskı, 2002.

Karlık, Rıdvan: Avrupa Birliği ve Türkiye, Beta Yayınları, İstanbul, 2011.

Karlık, Rıdvan: Avrupa Birliği ve Türkiye, 7. Basım, Beta Basım Yayın, İstanbul 2003.

Karlık, Rıdvan: Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm, İstanbul, Beta Yayınları, 2009.

Karlık, Rıdvan: Turgut Özal'ın Ekonomi Politikaları Kapsamında Krizlere Karşı Uygulamaya Koyduğu Ekonomi Politikaları', Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi – I, 15-16 Nisan, Malatya, 2010.

Kavalalı, Murat: Avrupa Birliği Genişleme Süreci: AB'nin Merkez Doğu Avrupa ve Batı Balkan Ülkeleriyle İlişkileri, Ankara: DPT Müsteşarlığı, 2005.

- Kavuncu, Sibel:** Turgut Özal'ın Başbakanlığı Döneminde Türkiye-ABD İlişkileri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi/Uluslararası İlişkiler 2006.
- Kazgan, Gülten:** Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001), Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İkinci Baskı, 2008.
- Keyder, Çağlar:** Ulusal Kalkınmacılığın İflası, Metis Yay. Ankara, Ekim 1993. s. 17.
- Kılıç, Murat:** Türkiye- Avrupa Birliği Siyasi İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi, (1951-2005), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006.
- Koçak, Süleyman:** Ankara Anlaşması'ndan Müzakerelere Avrupa Birliği Mali Yardımları, Yönetim VE Ekonomi, Cilt:16 Sayı:2, 2009.
- Kongar, Emre:** 21. Yüzyılda Türkiye, 11.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998.
- Kongar, Emre:** Kültür Üzerine, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1982.
- Konukman,ERCÜMENT/ÇAĞ ATLAYAN:** Türkiye 1920-1983-1990, Hazırlayan: Kutlay Doğan, Türk Basın Birliği Ankara Temsilcisi, Ankara, 1991.
- Laçiner, Sedat:** Özal Dönemi Türk Dış Politikası, Türkiye'nin Dış; Ekonomik, Sosyal veİdari Politikaları, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2003, s. 25-48.
- Mangırcı, Faruk:** Çankaya Savaşları, Tekışık Yayınları, İstanbul, 1999.
- Manisalı, Erol:** İçyüzü ve Perde Arkasıyla Avrupa Çıkmazı Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri, 4. Basım, Otopsi Yayınları, İstanbul 2002.
- Müftüler, B. Meltem:** Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001
- Oral, Naciye/ERDOĞAN, Selami:** Turgut Özal Dönemi Türkiye"de Siyasal Liberalizm. JOBEPS (Journal of Business Economics and PoliticalSciense) Cilt: 3 Sayı: 6 Yıl: Aralık 2014.
- Ortaylı,İlber:** Batılılaşma Yolunda, Merkez Kitapçılık, İstanbul, 2007.
- Örmeci, Ozan:** Turgut Özal, <http://ydemokrat.blogspot.com.tr/2010/08/turgut-ozal.html>, Erişim Tarihi: 12.08.2010.
- Özbudun, Ergun:** Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, 1990.
- Özçelik, Pınar:** 12 Eylülü Anlamak, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:66, Sayı:1, (sf. 73-93), 2012.
- Özdağ, Ümit:** Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, 3. Baskı, Ankara, 2003.

- Özgisi**, Tunca: Türkiye'de Toplumsal Değişimin Siyasal Katılıma Etkisi, Tesam Akademi Dergisi, s. 52-101, 2004.
- Özkan**, Abdullah: Siyasal İletişim Stratejileri, TASAM Yayınları, 2007.
- Özkazanç**, Alev: Türkiye'de Siyasal İktidar ve Meşruiyet Sorunu: 1980'li Yıllarda Yeni Sağ . Doktora Tezi, 1998.
- Özsoy**, Osman: Özal'ın Misyonu, Türdav Yayınları, İstanbul, 1998.
- Öztürk**, Hüseyin: Siyasal İstikrarsızlık Ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri: Türkiye Uygulaması (1950-2003), Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Palabıyık**, M. Serdar/**Yıldız**, Ali: Avrupa Birliği, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2007.
- Parasız**, İlker: Ekonomik Büyüme Teorileri. Bursa: Ezgi Kitabevi, 2003.
- Parla**, Taha: Demokrasi Anayasalar Partiler ve Türkiye'nin Siyasal Rejimi, İstanbul: Onur Yayınları, 1986.
- Sezen**, Seriya: Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama. Ankara: TODAİE, 1999, s. 225.
- Singer**, Morris: The Economic Advance of Turkey 1938-1960, Ankara: Economic Society Yayınları, 1977.
- Soysal**, Mümtaz: 100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1987.
- Sönmezoğlu**, Faruk: Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi. T.C. Kanunları, Cilt: IX, 1993/1, s. 9614-9648
- Takım**, Abdullah: Türkiye'de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları, Maliye Dergisi, Sayı 16, Ocak -Haziran 2011.
- Tanör**, Bülent /Yüzbaşıoğlu, Nemci: 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2001.
- Tanör**, Bülent: İki Anayasa 1961-1982, Beta Basım Dağıtım A.Ş. İstanbul, 1994.
- Tanör**, Bülent: Siyasal Tarih (1980-1995)', Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye Tarihi 1980-1995, Yayın Yönetmeni: Sina Aksin, 3. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000.
- TBMM, Özal Hükümeti Programı: <http://www.tbmm.gov.tr/ambar/hp45.htm>, (02.11.2010).
- TCMB, Para Politikası Raporu 2001, Ankara, 2002.
- Tekeli**, İlhan/ **İlkin**, Selim: Türkiye ve Avrupa Topluluğu I. Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı, Ümit Yayıncılık, Ankara 1993

Tekeli, İlhan/İlkin, Selim: Türkiye ve Avrupa Birliği III Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2000.

Tokatlı, Orhan: Kırmızı Plakalar: Türkiye'nin Özallı Yılları, 1. Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999.

TÜRKBOĞAZLARI, <http://www.vda.org.tr>, (01.01.2010).

Türkiye İstatistik Kurumu Milletvekili Genel Seçimleri: 1923-2011 Milletvekili Genel Seçimleri: 1923-2011, Ankara, Haziran 2012.

Türkiye'nin Tam Üyelik Başvurusu ve Başvuruya AT Komisyonun Görüş Raporu, <http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/avrupa/401-turkiyenin-tam-uyelik-basvurusu-ve-basvuruya-at-komisyonun-gorus-raporu>, (14.12.2010).

Uluç, Vahap: Liberal - Muhafazakar Siyaset ve Turgut Özal'ın Siyasi Düşüncesi, Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 23, s. 107-140, 2014

Uysal, Ceren: Türkiye – Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci Ve Son Gelişmeler, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (1), 2001, ss. 140-153.

Ülger, İrfan Kaya: Avrupa Birliğinde Siyasal Bütünleşme Ortak Dış Politika ve Ortak Güvenlik Politikasının Oluşumu, İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2002.

Velidedeoğlu, Veldet, Hıfzı: 12 Eylül Karşı-Devrim, Evrim Yayınevi., İstanbul, 1985.

Yenal, Oktay: Cumhuriyet'in İktisat Tarihi, Türkiye Sınâf Kalkınma Bankası Yayını, 2001.

Yıldırım, Zeynep: Türk Lirası Öldü mü?" Doğu Batı, Üç aylık düşünce dergisi, FSK Yayınları, Yıl 5, Sayı: 18, s.253-270 Ankara, 2002.

Yıldız, Mehmet: Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Başvurusuna Giden Süreçte Turgut Özal'ın Yaklaşımları, Çalışmaları ve Politikası, Isparta, 2008.

Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi.

Hürriyet Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Resmi Gazete, Sayı: 18221.

T.C. Kanunları, Cilt: IX, 1993/1.

EK-1

Türkiye-AB İlişkileri Kronolojisi

1959

31 Temmuz: Türkiye, AET'ye ortaklık için başvurdu.

11 Eylül: AET Bakanlar Konseyi, Ankara ve Atina'nın Ortaklık başvurularını kabul etti.

28-30 Eylül: Avrupa Toplulukları Komisyonu ile Türkiye arasındaki ilk hazırlık görüşmesi yapıldı.

1963

12 Eylül: Türkiye ile AET'yi Gümrük Birliğine götürecek ve tam üyeliği sağlayacak olan Ortaklık Anlaşması (Ankara Anlaşması) imzalandı.

12 Eylül: I. Mali Protokol imzalandı.

1964

1 Aralık: Türkiye-AET Ankara Anlaşması yürürlüğe girdi. Birinci Ortaklık Konseyi toplantısı yapıldı.

1966

16-17 Mayıs: Birinci Türkiye-AET Karma Parlamento Komisyonu Brüksel'de toplandı.

1968

9 Aralık: Katma Protokol görüşmeleri başladı.

1970

26 Ekim: İlk Gümrük İşbirliği Komitesi toplantısı yapıldı.

19 Kasım: Ortaklık Konseyi'nde Katma Protokol metni kabul edildi.

23 Kasım: Katma Protokol Brüksel'de imzalandı.

23 Kasım: II. Mali Protokol imzalandı.

1971

5 Temmuz: Katma Protokol, TBMM'de 69'a karşı 149 oyla kabul edildi.

22 Temmuz: Senato, Katma Protokolü kabul etti.

1 Eylül: Katma Protokol'ün ticari hükümleri "Geçici Anlaşma" ile yürürlüğe konuldu.

1972

13 Ocak: Ortaklık Anlaşması'nın Topluluğa katılacak yeni ülkelere de kabulünü sağlayacak Türkiye - AET müzakereleri başladı.

20 Temmuz: Ortaklık Konseyi, 1.9.1972 tarihinde sona erecek olan "Geçici Anlaşma" süresini yıl sonuna kadar uzattı.

1973

1 Ocak: Katma Protokol yürürlüğe girdi. Birinci gümrük indirimi ve konsolide liberasyon listesi uyumu yapıldı.

21 Mayıs: Türkiye - AET genişleme görüşmeleri mutabakat ile sonuçlandı.

30 Haziran: I. Genişleme Anlaşması (Tamamlayıcı Protokol) Ankara'da imzalandı.

1974

1 Ocak: Tamamlayıcı Protokol ile ilgili geçici anlaşma yürürlüğe kondu.

1976

1 Ocak: Türkiye, Katma Protokol'den kaynaklanan yükümlülüğünü yerine getirerek ikinci gümrük indirimi ve konsolide liberasyon listesi uyumunu gerçekleştirdi.

1977

12 Mayıs: III. Mali Protokol Brüksel'de imzalandı.

1 Temmuz: Topluluk tarafından Türkiye'ye tanınan yeni tarım tavizleri yürürlüğe kondu.

1978

4-11 Ekim: Türkiye, Dördüncü Beş Yıllık Plan süresince yükümlülüklerinin dondurulması ve aynı dönem için yaklaşık 8 milyar dolarlık yardım yapılması talebinde bulundu.

30 Ekim: III. Mali Protokol'ün onay işlemleri tamamlandı.

1980

30 Haziran: Ortaklık Konseyi tarım ürünlerinin tamamına yakın bir kısmında Türkiye'ye uygulanan gümrük vergilerinin 1987 yılına kadar sıfıra indirilmesini kararlaştırdı. (1/80 sayılı Karar)

1981

25 Mart: Milli Güvenlik Konseyi, AT'ye tam üyelik başvurusu yapmak üzere hazırlıkların başlatılması kararını almıştır.

1982

22 Ocak: Avrupa Topluluğu, Türkiye ile ilişkilerini dondurma kararı almıştır.

1986

16 Eylül: Türkiye - AET Ortaklık Konseyi toplandı. Böylece 12 Eylül 1980 tarihinden itibaren dondurulmuş bulunan Türkiye-AET ilişkilerinin canlandırılması süreci başladı.

1987

14 Nisan: Türkiye, AT'ye, Roma Antlaşması'nın 237., AKÇT Antlaşması'nın 98. ve EURATOM Antlaşması'nın 205 nci maddelerine istinaden tam üye olmak üzere müracaat etti.

27 Nisan: Türkiye'nin tam üyelik talebi Topluluk Bakanlar Konseyi tarafından incelenmek üzere Komisyon'a havale edildi.

1988

7 Kasım: Türkiye -AET arasındaki ticari ve iktisadi sorunların ele alınması amacıyla oluşturulan Ad-Hoc Komite, birinci toplantısını gerçekleştirdi.

20-21 Aralık: Ad-Hoc Komite ikinci kez toplandı ve Türkiye, 1978 yılında askıya aldığı yükümlülüklerini yerine getirmek üzere, hızlandırılmış bir takvimi Topluluğa verdi ve bu takvime işlerlik kazandırdı.

1989

18 Aralık: AT Komisyonu, Türkiye'nin tam üyelik başvurusu konusundaki "Görüş" ünde (Avis), Topluluğun, kendi iç pazarını tamamlayabilme sürecinden önce (1992) yeni bir üyeyi kabul edemeyeceği ve Türkiye'nin katılmadan önce, ekonomik, sosyal ve siyasi alanda gelişmesine ihtiyaç duyulduğu hususlarına yer verdi.

1990

6 Haziran: Topluluklar Komisyonu, Türkiye ile her alanda işbirliğinin başlatılması ve hızlandırılması konusundaki önlemleri içeren bir “İşbirliği Paketi”ni hazırlayarak Konsey’in olurlarına sundu.

1991

30 Eylül: Ortaklık Konseyi 1986 yılından sonra ilk kez toplandı.

6 Aralık: Ortaklık Konseyi gibi bir ortaklık organı olan Türkiye - AT Ortaklık Komitesi de 1986’dan sonra ilk kez toplanmıştır.

1992

21 Ocak: Türkiye - AT arasında bir Teknik İşbirliği Programı imzalandı.

9 Kasım: Türkiye - AT Ortaklık Konseyi’nin 33. dönem toplantısı yapıldı.

3 Aralık: Türkiye - AT ilişkilerinin yürütülmesinde ortaya çıkan Ticaret ve gümrüklerle ilgili teknik sorunların çözümü için kurulmuş olan ve 12 Kasım 1982’den beri toplanamayan Gümrük İşbirliği Komitesi, 10. dönem toplantısını gerçekleştirdi.

1993

24-25 Şubat: 9 Kasım 1992 tarihli Ortaklık Konseyi’nde, Ortaklık Komitesi gözetimi altında çalışması kararlaştırılan teknik komitelerden Gümrük Birliği Alt Komitesi toplantısı Brüksel’de yapıldı.

15 Temmuz: Avrupa Parlamentosu PKK’yı bir terör örgütü olarak kınamıştır.

11-13 Eylül: Türkiye ile AT Komisyon ve Konsey yetkilileri arasında işbirliğini geliştirici önemli görüşmeler yapılmıştır.

8 Kasım: Ortaklık Konseyi’nin 34. dönem toplantısı yapıldı.

1994

Temmuz: AT Komisyonu, Gümrük Birliğinin, Türkiye-AT arasında 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşmasında belirtildiği şekilde gerçekleşmesini sağlayıcı ilkeleri tespit etmiştir.

19 Aralık: Ortaklık Konseyi’nin 35. dönem toplantısı yapıldı.

1995

6 Mart: Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği’nin gerçekleştirilmesi ile ilgili ve Gümrük Birliği döneminde uygulanacak usul, esas ve süreleri belirleyen 1/95 ve 2/95 sayılı kararlar Ortaklık Konseyi’nin 36. dönem toplantısında kabul edildi.

30 Ekim: Ortaklık Konseyi, 1/95 sayılı Gümrük Birliği Kararı çerçevesinde, Türkiye’nin Gümrük Birliği’nin iyi işlemesi için gerekli teknik koşulları yerine getirdiğini tespit eden 37. toplantısını gerçekleştirdi.

13 Aralık: 1/95 Sayılı Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Kararı Avrupa Parlamentosu tarafından onaylandı (343 Kabul, 149 Ret, 36 Çekimser).

21 Aralık: AB ile Türkiye arasında, AKÇT ürünlerini kapsayan Serbest Ticaret Anlaşması parafede edildi.

1996

1 Ocak: Türkiye, AB ile entegrasyonunda 22 yıl süren “Geçiş Dönemi”ni 31 Aralık 1995 tarihinde tamamlayarak, 1.1.1996 tarihi itibarıyla, tam üyelik sürecinde “Son Dönem”e, sanayi ürünlerinde ve işlenmiş tarım ürünlerinde sağlanan Gümrük Birliği ile girmiştir.

7-15 Şubat: AT Komisyonu ve Avrupa Parlamentosu Türkiye-Yunanistan arasındaki Kardak (İmnia) adası nedeni ile yaşanan sorunun barışçı yollardan çözümü çağrısında bulunmuştur.

19 Şubat: Gümrük Birliği Ortak Komitesi 1 inci dönem toplantısı yapıldı.

24-26 Nisan: AT Komisyon ve Konsey yetkilileri Türk Cumhurbaşkanı ve Başbakanı'nı ziyaret ederek görüş alışverişinde bulunmuştur.

4 Haziran: Türk Başbakanı, AT Komisyon Başkanı'nı Brüksel'de ziyaret ederek insan hakları ve terörist faaliyetler hakkında görüşmelerde bulunmuştur.

25 Temmuz: Türkiye-AB AKÇT Anlaşması Brüksel'de imzalandı.

1 Ağustos: Türkiye-AB AKÇT Anlaşması TCRG'de yayımlanarak yürürlüğe girdi.

30 Ekim: AT Komisyonu hazırlamış olduğu raporda, Türkiye-AT Gümrük Birliği ilişkisinin son derece başarılı biçimde gerçekleşmekte olduğunu vurgulamıştır. Fakat raporda, Türkiye'nin ekonomik ve demokratik reformlar açısından aynı başarıyı gösteremediği; insan hakları ihlallerinin devam ettiği belirtilmiştir.

13-14 Aralık: Dublin'de gerçekleştirilen Avrupa Zirvesinde, AT'nin Türkiye ile ilişkilerini daha da geliştirmesinin önemine değinilmekte birlikte; insan hakları konusu ile Kıbrıs ve Ege sorunlarının da altı çizilmiştir.

1997

20 Mart: Ortaklık Komitesi 106 inci dönem toplantısı yapıldı.

14-16 Nisan: Türkiye-AB Karma Parlamento Komisyonu 40 inci dönem toplantısı yapıldı.

24 Nisan: Ortaklık Komitesi 107 inci dönem toplantısı yapıldı.

29 Nisan: Türkiye-AT Ortaklık Konseyi Lüksembourg'da toplanmış; Konsey Başkanı Türkiye'nin AT üyeliğine ehil olduğunu ve diğer tam üyeliğe başvuran ülkelerle birlikte, aynı kriterler altında değerlendirileceğini vurgulamıştır.

30 Mayıs: Gümrük İşbirliği Komitesi'nin 19 uncu dönem toplantısı yapıldı.

15 Temmuz: AT Komisyonu "Daha Güçlü ve Daha Geniş bir Birlik için Gündem 2000" isimli bir rapor yayımlamıştır. Bu raporda, tam üyelik başvurusu yapan 10 Doğu ve Merkezi Avrupa ülkesi ile Kıbrıs'ın, Avrupa Birliğine katılabilme konuları incelenmiştir.

15 Temmuz: AT Komisyonu, Türkiye-AT ilişkilerinin Gümrük Birliği ilişkisinin ötesinde daha da geliştirilmesi dileği ve önerisini içeren bir karar almıştır.

17 Temmuz: Avrupa Parlamentosu, Türkiye'nin Kuzey Irak'ta, yaptığı askerî manevraları eleştiren bir karar almıştır.

23 Temmuz: Gümrük Birliği Ortak Komitesi 6 inci dönem toplantısı yapıldı.

30 Ekim - 27 Kasım: AT Konsey ve Komisyon yetkilileri Türkiye'ye resmi ziyaretlerde bulunmuştur.

21 Kasım: Türkiye - AT Gümrük İşbirliği Komitesi, 20. Dönem toplantısını gerçekleştirmiştir.

5 Aralık: Türkiye insan hakları, Kıbrıs, Ege gibi başlıkları içeren siyasî konuları AT ile hiçbir şekilde görüşmeyeceğini; ilişkisini Gümrük Birliği çizgisinde sürdüreceğini bildirmiştir.

12-13 Aralık: Avrupa Birliği'nin Lüksemburg'ta gerçekleştirdiği devlet ve hükümet başkanları zirvesi sonucunda Çek Cumhuriyeti, Slovak Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovenya, Romanya, Bulgaristan, Litvanya, Letonya, Estonya ve Kıbrıs Rum Yönetimi tam üyelik için aday ülkeler olarak

belirlenmiştir. Türkiye ise aday ülkeler arasında zikredilmemiş, tam üyeliğe ehil olduğu teyid edilmiştir